

Arkeologisk förundersökning

Ölmstad i blickfånget

Inför planerad bostadsbebyggelse inom
fastigheten Ölmstad 2:16

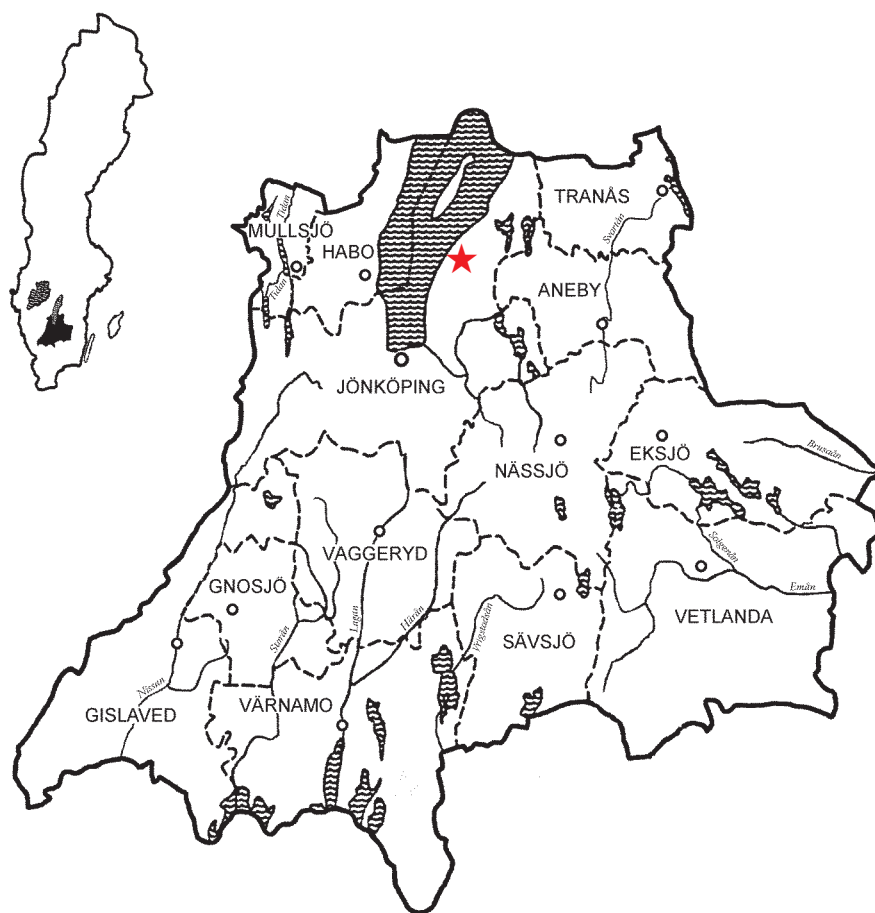
*Ölmstads socken i Jönköpings kommun
Jönköpings län*

Arkeologisk förundersökning

Ölmstad i blickfånget

Inför planerad bostadsbebyggelse inom
fastigheten Ölmstad 2:16

*Ölmstads socken i Jönköpings kommun
Jönköpings län*

Rapport, foto och ritningar, där ej annat anges: Håkan Hylén

Grafisk design: Anna Stålhammar

Tryckning och distribution: Marita Tidblom

Omslag: Ortnamnet Ölmstad som det stavas i medeltida dokument. Foto: Håkan Hylén

Jönköpings läns museum, Box 2133, 550 02 Jönköping

Tel: 036-30 18 00

E-post: info@jkpglm.se

www.jkpglm.se

Utdrag ur tryckta och åjourhållna ekonomiska kartor är återgivna enligt tillstånd: Ur allmänt kartmaterial från Lantmäteriet. Medgivande MS2006/02097

© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2007

Innehåll

Inledning.....	7
Bakgrund.....	7
Tidigare undersökningar.....	7
Enorma krafter i naturen.....	10
”...af förfädren efterlemnade minnesmärken”.....	13
Ett ortnamn med koppling till vatten?.....	22
Det sägenomspunna Kyrkröset.....	23
Bland pergament och sigill.....	27
Ölmstad i det äldre kartmaterialet.....	29
Förundersökningen.....	37
Målsättning.....	37
Metod.....	37
Resultat efter magnetometerprospektering.....	37
Resultat efter sökschaktning.....	40
Utvärdering av magnetometerprospektering.....	41
Analyser.....	42
Områden av särskilt intresse.....	43
Långhus från äldre järnålder?.....	45
Aktiviteter utomhus.....	45
Övriga anläggningar.....	46
Förslag till åtgärder.....	46
Sammanfattande utblick.....	47
Administrativa uppgifter.....	50
Referenser.....	51
Tryckta och otryckta källor.....	51
Kartunderlag.....	53
Arkiv.....	53
Muntliga uppgiftslämnare.....	53

Bilagor

Bilaga 1.	Fornlämningar i Ölmstads socken
Bilaga 2.	Fornlämningar i Skärstads socken
Bilaga 3.	Gravfältplan över fornlämning nr 5, Claesson 1935
Bilaga 4.	Anläggningar
Bilaga 5.	Osteoarkeologisk analys
Bilaga 6.	Vedanatomisk analys
Bilaga 7.	¹⁴ C-analys
Bilaga 8.	Magnetometerprospektering
Bilaga 9.	Anläggningsplaner

FIGUR 1. Utsnitt ur Blå kartans blad 73 Jönköping. Skala 1:100 000. Undersökningsområdet är markerat med röd ram. Se även FIGUR 2.

Inledning

Bakgrund

Under hösten 2006 genomförde Jönköpings läns museum en arkeologisk förundersökning av en nyupptäckt fornlämning i Ölmstads socken, belägen i Jönköpings kommun. Fornlämningen som ligger inom fastigheten Ölmstad 2:16 utgörs av omfattande förhistoriska boplatslämningar. De arkeologiska insatserna föranleddes av kommunens planer på exploatering av mark för bostadsändamål inom denna del av fastigheten, som är belägen relativt centralt i Ölmstadsdalen (dnr 217/05; FIGUR 1–2).

Beslut i ärendet har fattats av Länsstyrelsen i Jönköpings län. Beställare var Tekniska nämnden, Jönköpings kommun genom Ewert Friberg, avdelningschef vid Affärsutveckling på Tekniska kontoret, Jönköpings kommun. Ansvarig för förundersökningen var Håkan Hylén, antikvarie vid Jönköpings läns museum, som även sammanställt denna rapport.

Tidigare undersökningar

Under september 2000 utfördes två arkeologiska utredningar inom skilda delar av fastigheten Ölmstad 2:16. Utredningarna föranleddes av planer på exploatering för bostadsändamål inom fastigheten och beställare var byggfirman Edvardssons Bygg & Material AB respektive Fastighetsavdelningen vid Tekniska kontoret i Jönköpings kommun (dnr 289/00 respektive 180/00; FIGUR 2).

Inom båda utredningsområdena påträffades boplatslämningar i form av bland annat stolphål med och utan stenskoning, nedgrävningar och härdar. ¹⁴C-analysen av insamlat träkol från härdar har givit dateringar till perioden förromersk–romersk järnålder.

Den påföljande förundersökningen som utfördes under december 2000 omfattade endast lämningarna på den tomt som hörde till byggfirman Edvardssons Bygg & Material AB, det vill säga den sydvästra delen av fastigheten. Beställare var nu Jönköpings kommun som efter förhandling med byggfirman hade tagit över kostnadsansvaret för förundersökningen (dnr 378/00; FIGUR 2).

Resultaten från fältarbetet här visade på en klar förtätning av boplatсанläggningarna som avgränsades av Bunnvägen i söder och en då befintlig tomt i öster, medan antalet anläggningar avtog allt eftersom undersökningsområdet sluttade västerut. I norr och nordöst begränsades förundersökningen endast av exploateringsområdets gräns. Bland lämningarna fanns en stor mängd stolphål, där majoriteten var stenskodda. Härdarna förekom inom hela förundersökningsytan, medan stolphålen med några undantag var koncentrerade till norra delen av ytan. Stolphålen bildade här tillsammans med nedgrävningarna en avlång konstruktion som tolkats som ett treskeppigt långhus med nordöst–sydvästlig orientering. Eftersom inga fynd har påträffats vare sig vid utredning eller för-

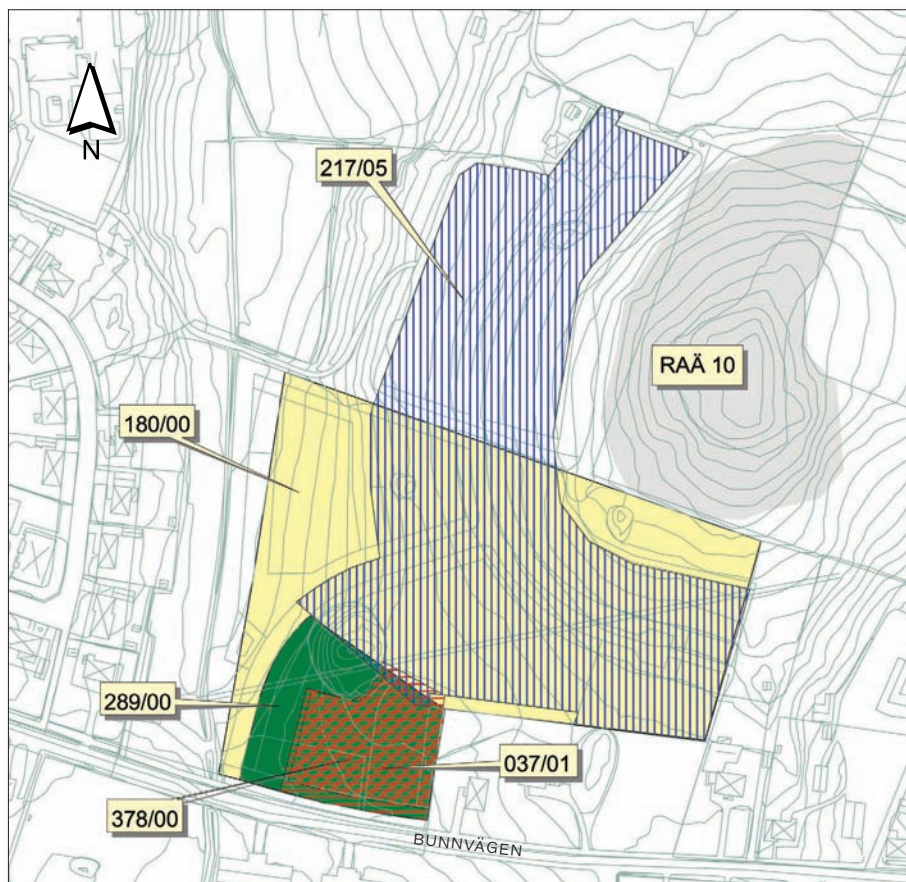
undersökning, baseras dateringen på ett ^{14}C -analyserat kolprov från en intilliggande härd. Enligt resultaten bör långhuset ha bebotts under periodavsnittet förromersk–romersk järnålder. Boplatssområdet sträcker sig sannolikt från Bunnvägen upp mot moränhöjden norr därom, där ett sedan tidigare känt gravfält vid namn Kyrkröset ligger beläget (RAÄ 10; Hylén 2007).

Den del av fornlämningen som låg inom sydvästra delen av fastigheten Ölmstad 2:16, det vill säga Edvardssons tomt, bedömdes i samråd med länsstyrelsen inte vara av sådan karaktär att den måste bevaras. Under våren 2001 utförde Jönköpings läns museum en särskild arkeologisk undersökning av fornlämningen (dnr 037/01). Beställare var fastighetsavdelningen vid Tekniska kontoret i Jönköpings kommun. De arkeologiska kostnaderna täcktes enligt ett omfördelningsbeslut från Riksantikvarieämbetet (2001-04-23) med medel från anslaget 28:27. Detta anslag fördelas till länsstyrelserna för skilda ändamål som byggnadsvård, fornvård, kulturlandskapsvård och arkeologiska åtgärder. Övriga kostnader som avsåg maskinsvagnar, grävmaskiner och liknande betalades av Jönköpings kommun enligt beslut av Länsstyrelsen i Jönköpings län (2001-05-02; FIGUR 2–3).

EDVARDSSONS TOMT
289/00 Utredning
378/00 Förundersökning
037/01 Slutundersökning

KOMMUNENS TOMT
180/00 Utredning
217/05 Förundersökning

FIGUR 2. Kartan visar områdena för tidigare undersökningar inom fastigheten Ölmstad 2:16, med hänvisning till läns museets dnr. Skala odefinierad. Se även flygfoto i figur 24.

FIGUR 3. Utsnitt ur primärkartan, Jönköpings kommun. Preliminär plan över de anläggningar och fem långhus som påträffades och undersöktes vid slutundersökningen (dnr 037/01). Hus A, B, D, F och G är långhus, medan hus E som är en fyrstolpskonstruktion har tolkats som en stacklada eller spannmålsmagasin. Skala ca 1:400.

Vid fältarbetet påträffades ytterligare lämningar, som tillhör den repertoar som brukar förekomma i förhistoriska boplatssammanhang. Bland annat dokumenterades fem treskeppiga långhus samt ett mindre förrådshus. På flera ytor mellan långhusen framkom nedgrävningar, stolphål och inte minst härdar som var anlagda mer eller mindre i grupper. Vidare noterades röjda ytor utan spår efter några anläggningar. Förmodligen har aktiviteter som varit särskilt lämpade för utomhusbruk försiggått på dessa två typer av ytor (FIGUR 3).

Prover för datering, vedartsanalys och miljöarkeologisk analys har tagits i skilda anläggningar. Analysresultaten kommer att ge en uppfattning om hur långhusen har funktionsindelats samt vilket näringsfång som varit förhärskande på boplaten genom de århundraden som den existerat. De gjorda dateringarna visar sammantaget att boplotsaktiviteterna har ägt rum under förromersk och romersk järnålder (Hylén, manus).

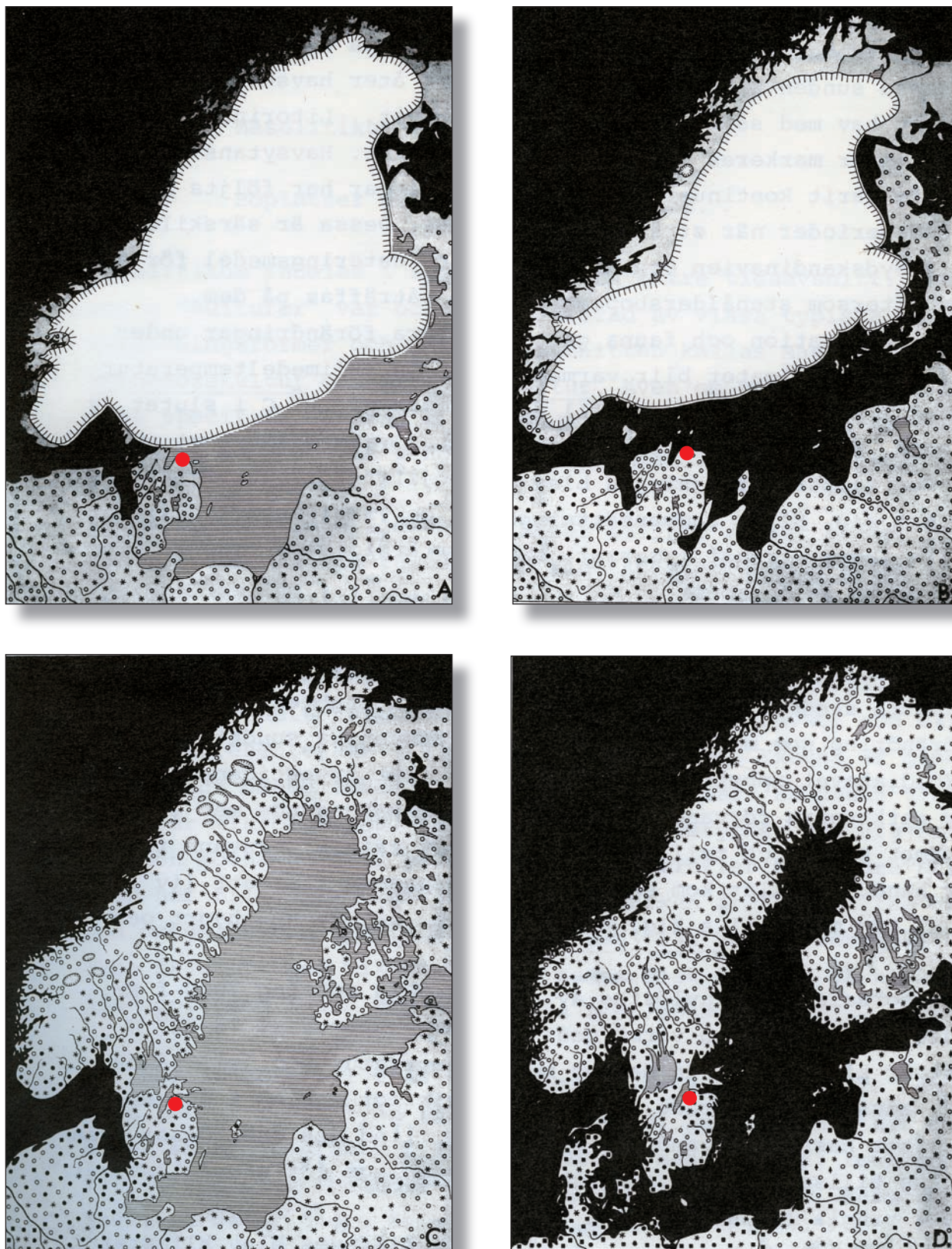
Ser vi till hela boplotsområdet som sannolikt sträcker sig från Bunnvägen upp till gravfältet (RAÄ 10) på moränhöjden, kan vi anta att upprepade omflyttningar förmodligen ägt rum inom hela boplotsområdet. Förmodligen kan vi räkna med kontinuitet i boplotsaktiviteter från förromersk järnålder och en bra bit in i romersk järnålder, kanske ända in i folkvandringstid.

Enorma krafter i naturen

Det berörda exploateringsområdet, där en förhistorisk boplat från äldre järnålder nu påträffats, ligger inom fastigheten Ölmstad 2:16. Fastigheten är belägen på och invid en moränhöjd i de centrala delarna av Ölmstaddalen och utgörs huvudsakligen av åkermark med tydliga topografiska variationer. Större delen av området sluttar mot söder och omfattar ytor som ligger mellan ca 195 och 205 meter över havet.

Socknens närhet till Vättern har sannolikt haft avgörande om än varierande betydelse för de människor som levt i bygden. Området har varit attraktivt och utnyttjats under hela förhistorien. En kort beskrivning av Vätternområdets geologiska utveckling är därför befogad för att förstå de förutsättningar som legat till grund för människors liv, bosättning och försörjning i området sedan förhistorisk tid.

Ölmstads socken jämte grannsocknarna Gränna, Skärstad och i viss mån Hakarp utgör ett geografiskt område som benämns östra Vätternbranterna. Området präglas av spåren efter de kraftiga förkastningsrörelser som berggrunden blev utsatt för, då Vättern bildades med början för ca 1000 miljoner år sedan. Jordytan utsattes för enorma krafter som fick ytan att spricka upp. Detta resulterade i att den gravsänka som utgör Vättern, samt förkastningsbranten längs Vätterns östra sida, skapades (Jaldemark 1998; Wirén 1998).

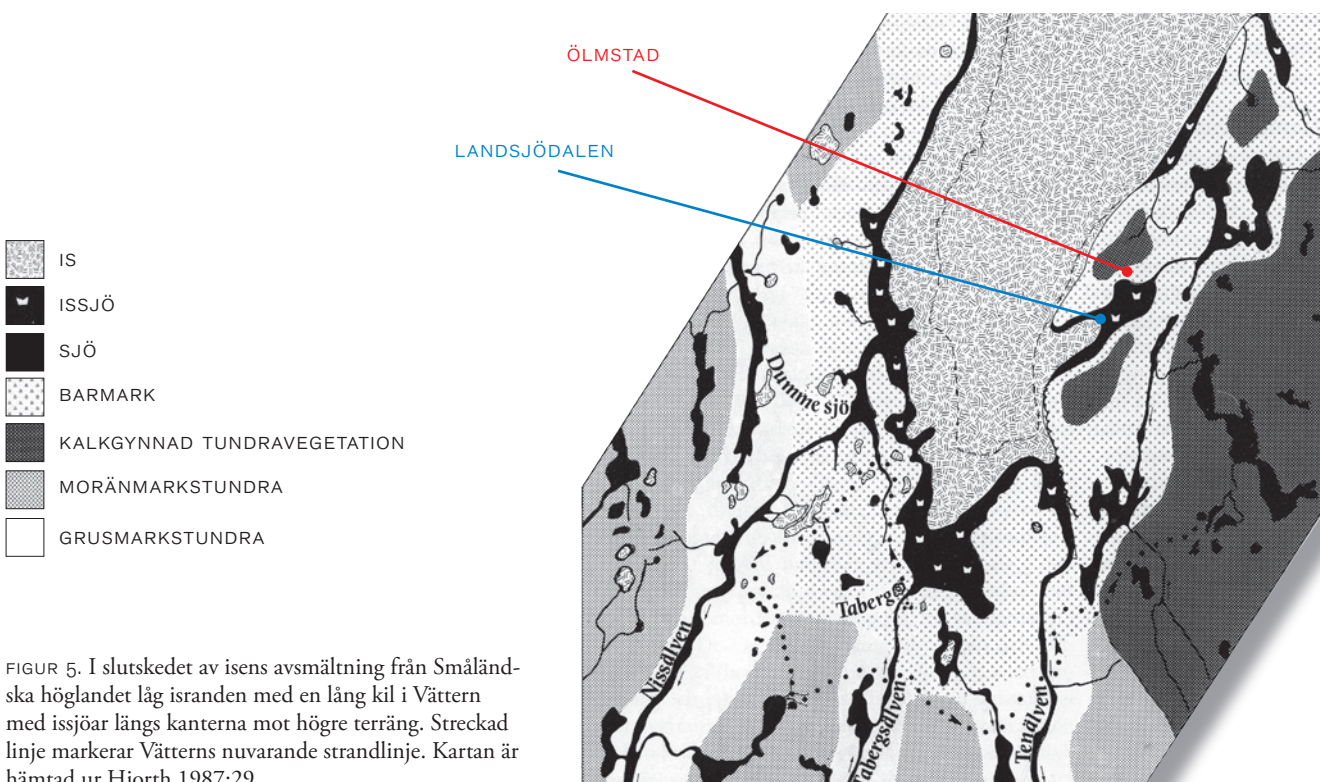
FIGUR 4A-D. Östersjöns utvecklingsstadier. A. Baltiska issjön, ca 8000 år sedan; B. Yoldiahavet, ca 7500 år sedan; C. Ancylussjön, ca 6500 år sedan; D. Litorinahavet. Kartorna är hämtade ur Stenberger 1979. På kartorna framgår det hur Vättern under årtusendena växlar från insjö till havsvik och åter till insjö. Det ungefärliga läget för Ölmstad är markerat med en röd prick.

Vätternområdets geologiska utvecklingshistoria har sedan inlandsisen smälte bort haft ett mycket komplicerat förlopp. När isen ca 9000 år f Kr nådde Billingens nordspets, blev trycket från den Baltiska issjön så stort att vattenmassorna bröt igenom och störtade ut i havet. Vättern blev därefter en vik av det så kallade Yoldiahavet. När landet sedan höjdes, blev Vättern ungefär 6700 år f Kr åter en insjö (Börjesson 1983; Nilsson 1939; Stenberger 1979; FIGUR 4A–D).

Genom inlandsisen fick högländsområdena i Sverige sitt nuvarande utseende. På samma sätt skapades olika naturformationer även på det Småländska höglandet. Inlandsisen bidrog bland annat till att de mest extrema höjdskillnaderna i landskapet slipades ned.

De tolkningar som lanserades under huvudsakligen 1930–1950-talen som gick ut på att enorma sedimentmassor hade avsatts i form av vidsträckta öppna issjöar i det småländska landskapet, har idag ersatts av modernare teorier. Enligt dagens kvartärgeologer kan lokala issjöar ha existerat under kortare perioder. I Tabergsdalen, Tenhultsdalen och Landsjödalen finns tydliga exempel på sådana issjöar. När det gäller issjön i Landsjödalen har den förmodligen tappats av genom Ingerydsdalen till Bunn och vidare österut (Hjorth 1987; Waldemarson 1984; FIGUR 5, 9 och 10).

Landskapet i de östra Vätternbranterna är till följd av geologiska förkastningsrörelser och inlandsisens framfart kuperat och uppsplittat av en stor mängd berghällar. När det gäller odlingslandskapet

FIGUR 5. I slutskedet av isens avsmältning från Småländska höglandet låg isranden med en lång kil i Vättern med issjöar längs kanterna mot högre terräng. Streckad linje markerar Vätterns nuvarande strandlinje. Kartan är hämtad ur Hjorth 1987:29.

har människan genom årtusenden därför varit hänvisade till ett småskaligt jordbruk. Det odlingslandskap som vi ser idag utmed de östra Vätternbranterna är sannolikt bara fragment av det gamla odlingslandskap som en gång funnits (Fasth et al 1992).

Det har funnits gott om vatten i landskapet, vilket har bidragit gynnsamt till nyttjande av våtmarker för slätter. Detta innebär att det har funnits utrymme för en mängd djurarter som utnyttjar sådana marker för reproduktion och sökande efter föda (Svensson & Glimskär 1994).

Vätternområdets geologiska utveckling har genom skapandet av Vättersänkan i kombination med inlandsisens framfart skapat ett säreget landskap, där det finns och genom årtusenden har funnits mycket goda förutsättningar för bosättning och försörjning.

"... af förfädren efterlemnade minnesmärken"

Mycket ny kunskap om förhistorien har tillförts vårt vetande sedan Jonas Allvin vid 1800-talets mitt gav ut sin *Beskrifning öfver Wista härad*, dit bland annat Ölmstad hör. Jonas Allvin som var Jönköpings läns förste lantmätare var genom sitt arbete väl bekant med länet. Han verkar i det närmaste förvånad över att inga fornlämningar noterats i Ölmstadsområdet, bortsett från diverse odlingsrösen i skogarna och en ättestupa, kallad *Dödsprånget*. Om ättestupan som är belägen på Hovaskogs ägor alldeles invid Vättern skriver han att "ingenting kunde säkrare gifva döden än en nedstörtning härutför" (Allvin 1859:189–190). Ättestupan är registrerad som RAÄ 50.

Märkvärdigt är att, då man på Wisingsö och de låga slätterna närmast Wetteren träffar så mångfaldiga af förfädren efterlemnade minnesmärken, man i de ganska vidt utbredda bergskedjorna och deras sidohöjder knappast kan finna ett enda

(*Beskrifning öfver Wista härad i Jönköpings län*, 1859)

Axel Ramm som under 1800-talet gjorde antikvariska resor i länet för Kungliga Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademiens räkning var lika förvånad över avsaknaden av fornlämningar i området. I sin redogörelse för resan i Vista härad som genomfördes under sommaren 1883 berättar Axel Ramm att trakten i forna tider dock varit bebodd och att fornminnen så sent som på 1860-talet funnits kvar (Ramm 1883:27). Bevis för detta skulle enligt honom utgöras av ett par fynd. Fynden beskrivs som "bred hålmejsel af flinta" samt "flintskärfva" och skall ha påträffats omkring 1866 i en "ättekulle" i Ölmstads socken, men finnas på "Smålands museum i Wexiö" (Sm Mus, fyndnr 522 respektive 523).

Under 1930-talet utfördes en inventering i Ölmstadbygden av Bror Kugelberg och Claes Claesson. Fältarbetet som bekostades av Gränna Hembygdsförening och Riksantikvarieämbetet resulterade i ett alster, kallat *Fasta fornlämningar i Ölmstad sn, Småland*. Under de tre år som inventeringsarbetet pågick, påträffades 32 (eventuellt

33) fornlämningar, varav flertalet var gravar. Bland annat karterades gravfält nr 5, som vid Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering 1954 kom att registreras som RAÄ 10. Gravfältet kallas *Kyrkröset* och är av särskilt intresse, då det ligger i anslutning till undersökningsområdet (FIGUR 7, 11–13).

Claes Claesson var Fil kand och arkeologiskt skolad till skillnad från Bror Kugelberg som hade en militär yrkesbana som kapten inom armén. Kanske var det Bror Kugelbergs erfarenheter av praktisk logistik inom armén som föranledde honom att testa ett system som på ett handgripligt sätt skulle bidra till att skydda fornlämningarna mot förstörelse. Systemet gick ut på att kända fornlämningar skulle märkas med ett hjulkors, och om lämplig sten för detta saknades skulle man låta sätta upp en sådan. Därtill skulle en häradsfornvårdare utses, som till hjälp skulle ha en stab av sockenfornvårdare under sig. Systemet hade med Riksantikvarieämbetets tillåtelse prövats några år tidigare i Tveta härad (Cassel 2005:24).

Från ett foto som togs i samband med inventeringen på 1930-talet vet vi att Kugelberg målade hjulkors på åtminstone en av fornlämningarna i Ölmostads socken. Hjulkorset i vit oljefärg av-

FIGUR 6A-B. På det svartvita fotot avtecknar sig hjulkorset i vit oljefärg tydligt på en av hällarna i den under inventeringen påträffade hällkistan vid Ormestorp (inventeringsobjekt nr 1; RAÄ 27). Det infällda färgfotot visar resterna drygt 70 år senare. Foto: Claes Claesson respektive Jörgen Gustafsson.

tecknar sig tydligt på en av hållarna i den hållkista som påträffades i Ormestorp, några kilometer norr om Ölmstaddalen (RAÄ 27). Vid ett återbesök drygt 70 år senare syns fortfarande resterna efter hjulkorset. Sannolikt kan fler hjulkors lokaliseras på de gravar och gravfält som är belägna i Ölmstaddalen (FIGUR 6A–B).

Enligt uppgift har ett flertal av fornlämningarna inom socknen upptäckts av Ernst Sandgren, som var kyrkoherde i Ölmstad 1928–1941. Sandgren lade ned ett betydande arbete på att utforska socknens historia och bidrog aktivt till att Ölmstads Hembygdsförening bildades år 1940 (Kugelberg & Claesson 1935; Sandgren 1990).

Utifrån de fornlämningar och fynd som har påträffats i Ölmstadbygden kan man konstatera att stora delar av trakten har varit bebodd sedan förhistorisk tid. En bidragande faktor kan ha varit att dalen vid Ölmstad är mycket bördig med lerhaltiga jordar i anslutning till väl-dränerade moränhöjder.

En annan attraktiv faktor kan vara närheten till Vättern. Eftersom framkomligheten över land var begränsad, har kommunikationerna över vatten haft en avgörande betydelse för handel och kontakter mellan olika geografiska områden. Vattnet blev därmed i sin egen-skap av kommunikationsled, en geografisk faktor som befrämjade kontakter och därmed även en sammanhållande faktor. Vattenleder har haft stor betydelse för kontakter mellan regioner allt sedan människor först lärde sig att tillverka större vattengående farkoster och förblev ända fram till 1800-talet e Kr den viktigaste transportvägen för såväl gods som människor (Rehn 2001).

När det gäller transporter över land har det vanligaste sättet ända in på 1800-talet varit att förflytta sig till fots. Eftersom det skulle dröja långt fram i tiden innan vi kan tala om någorlunda farbara vägar, har det endast funnits begränsade möjligheter att färdas med vagn. Att ta sig fram med endast häst är ett bra alternativ, men att rida har sannolikt varit förbehållet mer välbärgade bönder eller handelsmän.

I de skriftliga källorna finns det dock uppgifter om att två vägar, kallade västra och östra Holavedsvägen, skulle ha utgått från Jönköping och löpt uppåt Östergötland. Vägarna sträcker sig genom ett skogs- och bergområde som kallas Holaveden, eller Hålaveden, därav namnet. Den västra av vägarna har sannolikt haft sin sträckning genom Ölmstad, då dalen utgjort en naturlig färdväg mellan Jönköping och Gränna.

Enligt medeltida lagar skulle nytillträdde kungar färdas utmed en bestämd led, kallad *Eriksgata*, för att motta de olika landskapens hyllning. Eriksgatan skulle utgå från Uppsala och löpa medsols genom riket, men det finns tyvärr endast ett begränsat antal ned-tecknade geografiska hållpunkter utmed leden. Vi vet bland annat genom Upplandslagen, Södermannalagen samt Magnus Erikssons landslag att Eriksgatan passerade Holaveden. Däremot vet vi inte exakt utmed vilken av Holavedsvägarna kungen färdades (Ramm 1883).

Axel Ramm menar att östra Holavedsvägen är den troligaste färdvägen för Eriksgatan, då han tagit fasta på en formulering som återkommer i samtliga lagtexter. Enligt lagtexterna skall östgötarna ledsaga kungen till Holavedens mitt. Den västra Holavedsvägen går blott i ena kanten av Holaveden, medan det östra alternativet passerar dess mitt (Ramm 1883).

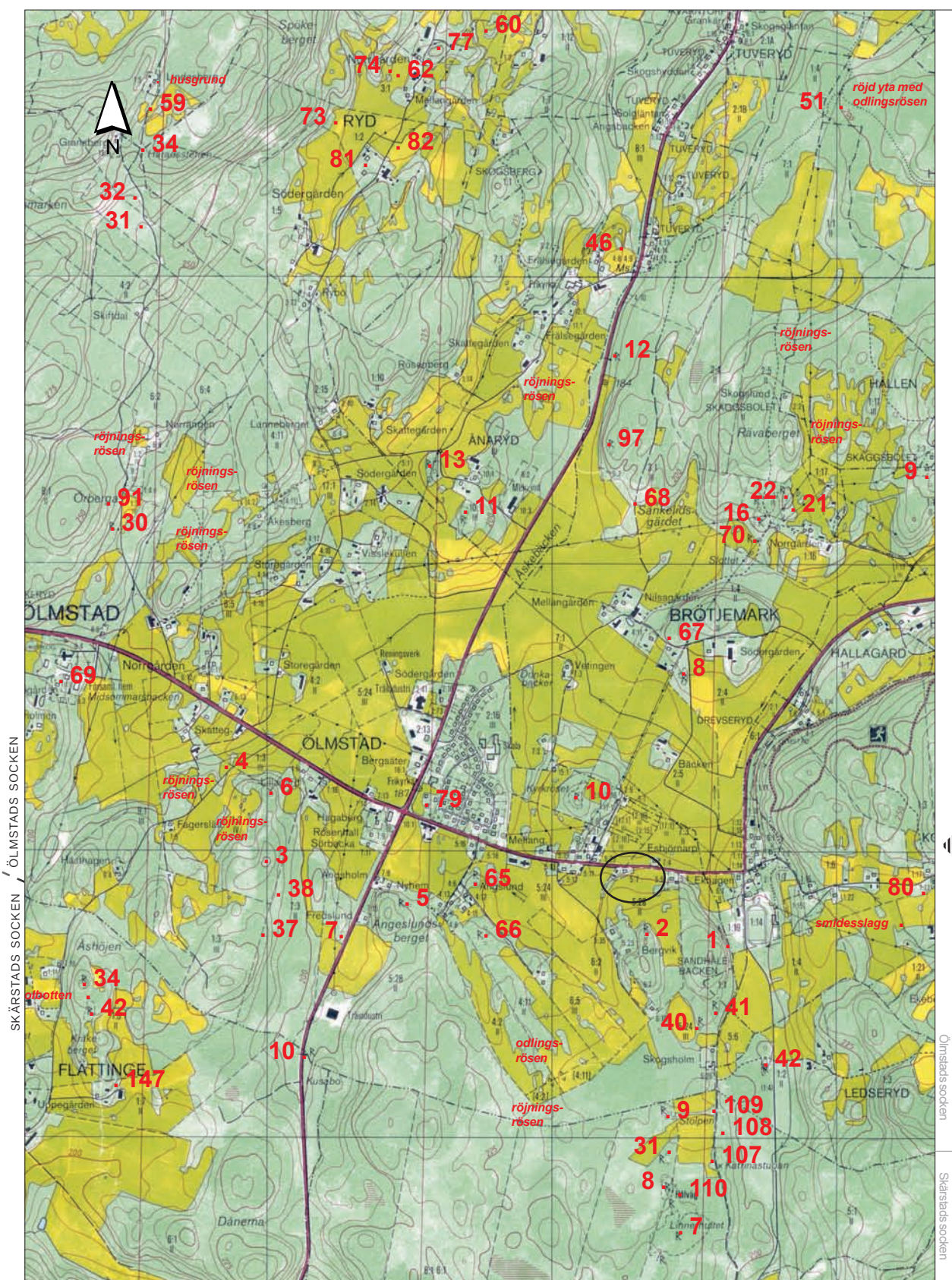
När det gäller området för den planerade bostadsbebyggelsen, finns sedan tidigare inget av antikvariskt intresse dokumenterat. De nu påträffade boplatslämningarna inom fastigheten 2:16 i Ölmstads socken ligger dock i anslutning till ett tidigare känt gravfält (RAÄ 10). I ett vidare geografiskt område runt den aktuella exploateringsytan finns sedan tidigare ett flertal fornlämningar registrerade. Vid genomgång av de fornlämningar som finns registrerade i Fornminnesregistret (FMR) framträder en fragmentarisk bild av skilda mänskliga aktiviteter som i huvudsak kan kopplas till järnålder. Lämningarna som framför allt utgörs av gravar från äldre delen av perioden, har i stor utsträckning påträffats i randområdet mellan åkermark och den något högre liggande skogsmarken. Gravarna ligger i en vid cirkel runt ovan nämnda gravfält och de nypåträffade boplatslämningarna (RAÄ 2, 5, 8, 9, 11, 13, 16, 22, 40, 41, 42, 65, 66, 70, 97; FIGUR 7–8; BILAGA 1–2).

När det gäller samtida boplatser från järnåldern i området har fysiska lämningar saknats fram tills de nu genomförda undersökningarna vid Ölmstad 2:16. De flesta boplatserna från förhistorien kan inte lokaliseras med hjälp av endast historiska källor, utan framträder först vid arkeologiska undersökningar i form av härdar, stolphål och gropar av olika slag. De arkeologiska resultaten fyller delvis en kunskapslucka i Ölmstads socken, även om det funnits aningar om var man skulle kunna söka de förhistoriska boplatserna.

Ofta kan förekomsten av gravar fylla en viktig roll i lokalisandet av boplatserna. Gravarna har vid sidan av den eskatologiska rollen ofta haft en funktion som territoriell markering av arvingarnas eller ättens hävd av den mark där förfäderna levde. Gravarnas läge har i detta avseende valts med hänsyn till terrängens egenskaper för att markera sambandet med boplatserna. I motsats till husen var gravarna byggda för att ses av kommande generationer (Selling 1994).

Det är brukligt att boplatslämningar förekommer i nära eller direkt anslutning till gravar, gravgrupper eller gravfält under detta tidsavsnitt (Olausson 1997:96–97). Denna korologiska aspekt, det vill säga gravarnas relativa förhållande till andra fornlämningar, är ytterst viktig att ta fasta på för att kunna kartlägga och analysera skilda kulturella lokaliseringsmönster för ett område. Gravarna utgör således en indirekt källa till kunskap om boplatsernas existens (Hyenstrand 1979:22).

Tämligen ofta påträffas lämningar av de båda fornlämningskaraktererna i lager över varandra. Utifrån uppgifter i Fornminnesregistret och resultat från skilda arkeologiska undersökningar kan man

konstatera att den vanligaste situationen ändå har varit att särskilt avsatta terrängavsnitt har utnyttjats för gravändamål (Hyenstrand 1979:120). Avståndet mellan bo- och gravplats har dock varierat under olika tidsperioder, eftersom det varit avhängigt de skilda kulturella koder som existerat i samhället.

Vi kan således tänka oss att det finns fler förhistoriska boplatslämningar i Ölmstaddalen och att de sannolikt ligger i anslutning till de registrerade gravar som nämns ovan. Många boplatser har utgjorts av enskilda gårdar, bestående av två till tre hus. Ett flertal av de platser med gravar som ligger belägna i en cirkel utmed randområdet mellan åkermark och den något högre liggande skogsmarken skulle kunna utgöra olika gårdsgravfält som varit avsedda för den intilliggande gårdens invånare (FIGUR 8). Om ett sådant lokaliseringsmönster även har gällt för järnålderns Ölmstadbor får eventuella framtida undersökningar utvisa.

Gravfältet (RAÅ 10) på moränhöjden norr om undersökningsområdet skiljer sig i några avseenden från de omkringliggande gårdsgravfälten, bland annat när det gäller placering och storlek. Läget på en moränhöjd mitt i dalgången innebär att gravfältet är exponerat mot hela bygden. Vetskapen om att en bekant eller släkting ligger begravd på gravfältet bidrar till att skapa ett samband mellan dalgångens invånare och moränhöjden. Upplevelsen utgör grunden för en form av bygdegemenskap och medverkar till att

FIGUR 8. Förstorat utsnitt ur Topografiska kartans blad Jönköping 7E SV. Ej skalenligt. I figuren syns hur de omkringliggande gårdsgravfälten (blå färg) ligger i en vid cirkel runt gravfältet (RAÅ 10; röd färg) på moränhöjden. Undersökningsområdet är markerat med en svart ram.

skapa tillhörighet. När det gäller gravfältets storlek lär inget av de omkringliggande gårdsgravfälten överstiga i antal begravda individer. När dessa faktorer vägs samman, skulle gravfältet på höjden närmast kunna betecknas som ett bygdegravfält.

Om vi blickar ytterligare bakåt i tiden och begrundar spåren efter stenålderns människor, har nästan samtliga fynd inom kartans omfattning gjorts inom ett relativt begränsat område vid Ryd, beläget på höjderna norr om Ölmstaddalen (FIGUR 7 och 9). Vid sidan av ett antal lösfunna stenyxor utgörs fynden av ett flintavslag och en pilspets av flinta (RAÄ 71, 73, 74 och 77). Yxorna vittnar om mänsklig närvaro i området under såväl tidig- som mellaneneolitikum, det vill säga en tidsperiod som sträcker sig från ca 4200 f Kr fram till ca 2300 f Kr. Bland de fynd som registrerats i området finns även ett antal skafthålsyxor samt en flintdolk, som dateringsmässigt visar att människor vistats i landskapet även under efterföljande senneolitikum (RAÄ 60, 77, 81 och 82). Skafthålsyxorna har dock ännu längre brukningstid och förekommer under såväl senneolitikum som äldre bronsålder.

Eventuellt kan inlandsisens framfart haft betydelse för att stenåldersfynden har påträffats just vid Ryd. Området utgörs av en skyddad dalgång med nivåer på ca 215–225 m ö h. I slutskedet av inlandsisens avsmältning från Småländska höglandet kan eventuellt avtappningen från en issjö vid Landsjödalen ha passerat genom Ölmstaddalen (FIGUR 5 och 9–10). Avtappningen lär enligt detta scenario ha fyllt stora delar av dalen, innan vattenmassorna fortsatte via Ingerydsdalen eller Kvarnsjöarna för vidare transport österut. Området vid Ryd har därmed undgått de kraftiga geologiska processer som format Ölmstaddalen, vilket på ett gynnsamt sätt kan ha påverkat förutsättningarna för och möjligheterna till tidigt lokalt jordbrukande. Viktiga faktorer som lämplig vegetation och jordmån har varit avgörande för de människor som skulle komma att bosätta sig här. Introduktionen av jordbruksekonomin i Sydskandinavien dateras till tidigneolitikum, vilket sammanfaller väl med fyndet av en tunn- och spetsnackig yxa från perioden (RAÄ 79). Tyvärr har yxan inte påträffats vid Ryd, utan fyndorten anges till Ölmsta Mellangård som är belägen centralt i Ölmstaddalen. Övergången från jägare-samlare till bonde har inte skett i ett slag, utan vid sidan av jordbruket har fångstekonomin levt kvar under lång tid. Odling av sädesslag har troligtvis endast utgjort en marginell del av näringsfånget. En pilspets av flinta som har påträffats i Ryd skulle kunna utgöra ett bra exempel på den kvardröjande fångstekonomin (RAÄ 77).

På många håll finns det tydliga tendenser till att tidigneolitiska bosättningar placerades i gränsområdet mellan olika ekologiska zoner, mellan ler- och sandjordar och intill sjöar, vattendrag och sankmarker (Burenhult 1991). Denna tendens kan nog även sägas stämma väl in på området vid Ryd.

Några av de ovan nämnda stenyxorna skulle kunna utgöra indikation på stenåldersboplats. För att bedöma en stenålderslokal som boplats krävs att ett flertal kriterier uppfylls eller samverkar. Bland annat är fyndfrekvensen av stor vikt, men även förekomsten av flera olika fynd- eller materialkategorier samt ett bra topografiskt läge är väsentliga faktorer. En sådan situation skulle kunna föreligga i området vid Ryd, vilket eventuella framtida arkeologiska undersökningar får utvisa.

På ett flertal platser inom Ölmstaddalen förekommer större eller mindre områden med odlings- eller röjningsrösen. Rösena hör till en fornlämningskategori som är svårdaterad, men som kompletterar bilden av en jordbrukande bygd. Inget av områdena är dock arkeologiskt undersökt. I FIGUR 7 finns områdena markerade.

I övrigt utgörs fornlämningsbeståndet i urval av sentida husgrunder från skilda tidsperioder, väghållningsstenar, en milstolpe, en minnessten samt en tjärdal (RAÄ 6, 21, 30, 32, 38, 46, 51, 59). En översikt av de registrerade fornlämningar som ligger i anslutning till det aktuella exploateringsområdet redovisas i bilaga 1–2.

Om man utgår från undersökningsområdet och fortsätter vägen ca 1,5 km västerut, hamnar man vid Ölmstads kyrkby. Den väl sammanhållna bebyggelsen omfattar kyrka, kyrkstallar, prästgård, hembygdsgård, skola och ett par bostadshus. Kyrkan är av medeltida ursprung med datering som sträcker sig ned till 1100-talet. De andra byggnaderna är av varierande ålder från 1700-talet och framåt. Kyrkbyn ingår som objekt nr 75 i länets riksintresseområden (Johnsson & Remmare 1996).

Under medeltiden lär det ha funnits ett större inslag av radbyar i Vista härad än inom de övriga smålandshäraderna. På storskifteskartan från 1774 syns hur Ölmstads kyrkby fortfarande ligger som en radby på en sydsluttning som vätter mot sankare områden (Vestbö-Franzén, muntligt meddelande mars 2006; FIGUR 14).

I och med laga skifte som blev klart ca 1850 förlorade bytomten sin centrala roll och utflyttningen accelererade. Idag är Skattegården den enda gård som fortfarande ligger i anslutning till den gamla bytomten (Vestbö-Franzén, muntligt meddelande mars 2006; FIGUR 15).

FIGUR 9. Utsnitt ur Topografiska kartans blad Jönköping 7E SV och Jönköping 7E NV. Skala 1:50 000. På kartan syns att nästan samtliga stenåldersartefakter i bygden har påträffats inom ett begränsat område vid Ryd (gröna punkter). De blå streckade pilarna visar hur issjön i Landsjödalen kan ha tappats av genom Ingerydsdalen till Bunn och vidare österut alternativt genom sprickdalen vid övre och nedre Kvarnsjöarna. Se även FIGUR 7. Undersökningsområdet i de centrala delarna av Ölmstaddalen är markerat med röd punkt.

FIGUR 10. Utsnitt ur Digitala fastighetskartan. Skala odefinierad. På kartan syns området vid Ryd (blå punkt) samt undersökningsområdet i centrala Ölmstad (röd punkt). De blå pilarna visar hur issjön i Landsjödalen först kan ha fyllt stora delar av Ölmstaddalen, innan den har tappats av genom Ingerydsdalen till Bunn och vidare österut alternativt genom sprickdalen vid övre och nedre Kvarnsjöarna. Höjddkurvorna anges med 25 meters ekvidistans.

Ett ortnamn med koppling till vatten?

I Jönköpings län finns såväl sockennamnet Ölmstad som ortnamnet Ölmestad. När det gäller Ölmestad som ligger i Reftele socken är ortnamnet ombildat av fornsvenska *Ödhnizstatha*, där förleden troligen kan härledas ur ett personnamn på *Ödh-* och slutleden *-sta(d)* betyder ställe eller plats (Hellquist 1966).

Socken Ölmstad har visserligen fått sitt namn efter kyrkbyn, men det finns flera förklaringar till den etymologiska bakgrunden bakom förleden i ortnamnet. Enligt en tolkning som presenterades i mitten på 1800-talet i *Ny Smålands Beskrifning inskränkt till Wexiö stift* skulle förleden kunna vara besläktad med ordet alm, det vill säga namnet på trädslaget (Wieselgren 1846:410).

Man igenkänner det anglosachsiska uttalet af Alm (Ulm-treow) i allmogens uttal på några ställen, kanske än mer det Holländska (Olm). Här torde en alm som ställets vådräd hafva föranledt namnet.

(*Ny Smålands Beskrifning inskränkt till Wexiö stift*, 1846)

Jonas Allvin som var verksam som lantmätare under 1800-talet och bland annat har givit ut *Beskrifning öfver Wista härad* avvisar i sitt alster *alm*-tolkningen. Allvin menar istället att förleden sannolikt kan kopplas till ett personnamn på *Ölm*, som skulle ha varit ett vanligt förekommande mansnamn på bland annat Island (Allvin 1859:186).

Den enda afvikelse från rätta uttalet af Alm hos vår allmoge är Älm eller Elm, ej Ölm eller Olm, hvarföre vi heldre tro oss kunna antaga, att det härleder sig från Ölm, som var ett vanligt mansnamn på Island och äfven hos de gamla Göterna, och stället således egts af en magtegende person med namnet Ölm, hvilken [...] blifvit kristen, byggt den äldre kyrkan och gifvit den sitt namn.

(*Beskrifning öfver Wista härad i Jönköpings län*, 1859)

Ytterligare tolkningar har föreslagits. Enligt ett yngre förslag från 2000-talet skulle förleden kunna syfta på ett sedan länge försvunnet vattendrag, fornsvenska *Ylma*, *Ølma*. Änamnet kan sammanhånga med norska dialekten *ulma* 'bli lätt ankommen' eller 'möglig' och värmländskt *ul* 'härsken', 'illaluktande' eller med västgötskt *ulma* 'mörkna', eller *ulmig* 'mulen' (Wahlberg 2003). Ortnamnet antyder att det i Ölmstadbygden lär ha funnits en trögflytande och grumlig å eller vattendrag.

Enligt en tolkning från början av 1900-talet skulle förleden i Ölmstad kunna ha koppling till samma fornsvenska älvnamn, *Ylm*- som förekommer i nuvarande Ölman i Värmland. Älvnamnet kan enligt uppgifter i Svensk etymologisk ordbok ha ett ursprung i det germanska *wulma*- som torde vara besläktat med gotiska *wulan*- med betydelsen 'sjuda', 'koka' (Hellqvist 1966).

När det gäller 1900- och 2000-talstolkningarna är uppgifterna dock motstridiga, huruvida det försvunna vattendraget ska uppfattas som stillastående eller livligt. Oavsett vilken kraft vattenflödet

haft, kan vi likväl ta fasta på att det någonstans i Ölmstaddalen lär ha funnits ett vattendrag som bör ha varit karakteristiskt nog för att namnge hela kyrkbyn.

När efterleden *-sta(d)* förekommer i socken- eller bebyggelsenamn, finns det en tendens att dessa platser återfinns i de områden, där man på arkeologisk väg har konstaterat folkvandringstida bebyggelse (Hallberg 1983:51). Detta är en tendens som även stämmer överens för Ölmstads del. En del av de boplatslämningar som påträffats och undersökts hamnar i tidspannet, även om tyngdpunkten ligger i förromersk och romersk järnålder.

Det sägenomspunna Kyrkröset

På en moränhöjd norr om undersökningsområdet ligger ett gravfält från äldre järnålder. Gravfältet som inte är undersökt finns med som objekt nr 5 i den inventering av fornlämningar som gjordes av Bror Kugelberg och Claes Claesson under 1930-talet i Vista härad. I beskrivningen uppges gravfältet bestå av 19 eller 20 gravar (Kugelberg & Claesson 1935).

Gravfält bestående av 8 firsidiga rösen, varav 1 osäkert; 6 runda rösen, varav 2 osäkra; 4 stensättningar, varav 3 osäkra. Därtill kommer nr 9, som kan vara antingen 1 ramponerat firsidigt röse eller 2 intill varandra liggande runda rösen. På fältet dessutom 3 obestämbara anhopningar av sten samt 1 stenuplag.

(Kugelberg & Claesson 1935)

Vid sidan av fotodokumentation gjorde Claes Claesson en kartering av gravfältet i juni 1935, då han även utförligt beskrev respektive grav. Särskilt intressant är grav nr 1, kallat *Kyrkröset*, som fått ge namn åt hela gravfältet (Kugelberg & Claesson 1935; FIGUR 11–13; BILAGA 3).

Röse, firsidigt. [...] Täckt av sekundärt pålagd sten, förmodligen från omgivande åkrar. [...] Hela stensamlingen kallas Kyrkröset. Möjligen ligger ytterligare ett firsidigt röse Ö om nr 1 under den pålagda stenen. [...]

(Kugelberg & Claesson 1935)

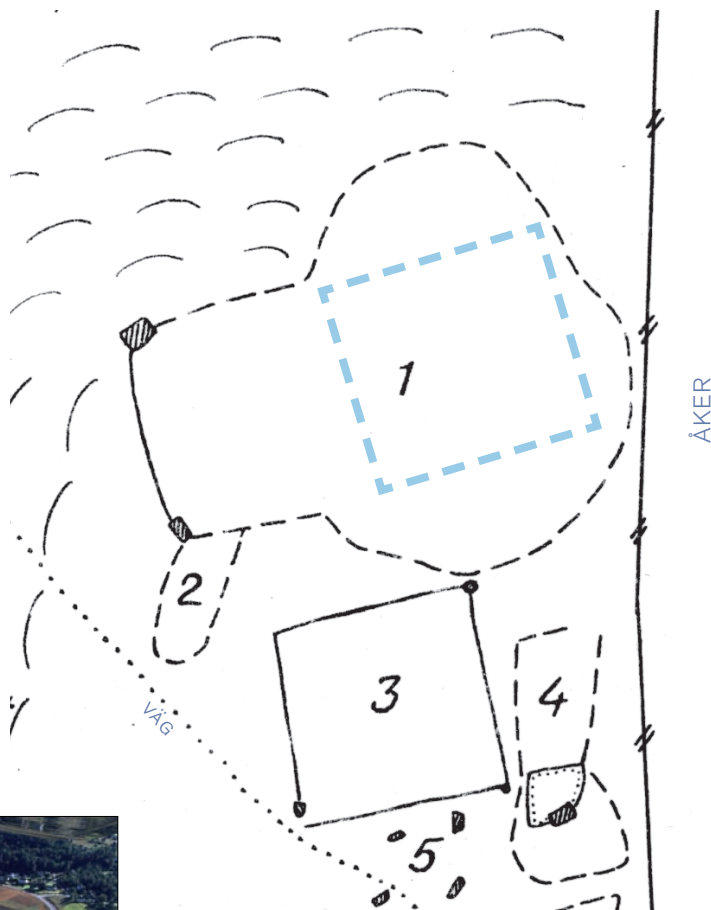
Vid Riksantikvarieämbetets inventering i juni 1954, det vill säga nästan 20 år senare, bedömdes gravfältet nu bestå av ca 25 fornlämningar. Gravfältet som fick beteckningen RAÄ 10 i Fornminnesregistret utgjordes av 18 runda och 7 kvadratiske stensättningar (FIGUR 12). Enligt Rune Andersson som utförde inventeringen förekom det även långsmala meterstora klumpstenar, av vilka 5 föreföll att ha varit resta. Enligt Andersson kan stenarna möjligen ha ingått i stensättningar eller domarringar. Han ansåg dessutom att gravfältet uppenbart hade decimerats genom äldre odlingar (RAÄ 10, *Fornminnesregistret* 1954).

Vid den andragångsinventering som genomfördes 1985 av Riksantikvarieämbetet hade antalet gravar på RAÄ 10 minskat. Maria Jacobson som utförde fältarbetet delade dock in de nu ca 15

FIGUR 11. Utsnitt ur Claessons gravfältskarta från 1935 över fornlämning nr 5 (RAÄ 10). På kartan syns grav nr 1, kallad *Kyrkröset*. Den ojämna formen i östra delen av graven har sannolikt uppstått av att odlingsstenar från den intilliggande åkern har kastats upp på graven. Claessons tolkning att östra delen av grav 1 skulle kunna utgöra ytterligare en grav under de påförda odlingsstenarna illustreras med den av författaren inlagda streckade rutan (blå färg). Ytmässigt finns det utrymme nog för en kvadratisk stensättning, liknande den som ligger intill. Hela gravkartan redovisas i bilaga 3.

Ur Claessons beskrivning:

1. Röse, fyrsidigt (*Kyrkröset*)
2. Anhöpnig av sten under markytan
3. Röse, fyrsidigt
4. Röse, fyrsidigt
5. Stensättning

FIGUR 12. Gravfältet (RAÄ 10) från sydväst.
Foto: Leif Gustafsson, L G Foto.

FIGUR 13. Grav nr 1 på gravfältet (RAÄ 10). Graven kallas *Kyrkröset*, vilket sedan har blivit namnet på hela gravfältet. På fotot som är taget från sydväst syns en del av den enorma mängd stenar som graven är uppbyggd av. En del av stenarna är odlingsstenar från den intilliggande åkern som har lagts på i senare tid. Foto: Håkan Hylén.

gravarna i något andra gravtyper jämfört med tidigare: 1 röse, 5 runda stensättningar, 5 kvadratiske stensättningar, 2 rektangulära stensättningar och 2 kvadratiske stenkretsar. Enligt Jacobson var gravfältet kraftigt igenväxt och de flesta av fornlämningarna syntes mycket otydligt, trots att hon hade Claessons gravfältskarta från 1935 till sin hjälp (RAÄ 10, *Fornminnesregistret* 1985).

I dagsläget ägs den del av fastigheten Ölmstad 2:16, på vilken Kyrkröset är beläget, av en privatperson. Gravfältet vårdas efter direktiv från Länsstyrelsen i Jönköpings län.

Vid besök på gravfältet kan man misstänka att de östra delarna av grav nr 1 på Claessons gravfältskarta är täckta av odlingsstenar som sannolikt kommer från den intilliggande åkern. Claessons tolkning att östra delen av grav 1 skulle kunna utgöra ytterligare en grav under de påförda odlingsstenarna är inte helt osannolik. Ytmässigt finns det utrymme nog för en kvadratisk stensättning, liknande den som ligger intill (FIGUR 11 och 13).

I Claessons beskrivning från inventeringen av fornlämningar i Vista härad nämns en sägen som lär vara knuten till namnet Kyrkröset (Kugelberg & Claesson 1935).

Enligt en sägen i orten ämnade man en gång för länge sedan bygga en kyrka, där Kyrkröset nu ligger (nr 1). Vad som byggdes upp om dagarna, revs emellertid ned om nätterna. Därför uppgavs försöket, och för att finna en ny plats släpptes ett par oxar lösa och där de lade sig för att vila restes den nuvarande kyrkan. (Anm. Man synes i byggen betrakta de fyrsidiga rösena som grunder till religiösa byggnader, "offerställen".)

(Kugelberg & Claesson 1935)

Vid en webbsökning i databasen Ortnamnregistret som är upplagd av SOFI, Institutet för språkliga folkminnen i Uppsala framkom en sökpost som behandlar namnet *Kyrkeröret*: <http://www.sofi.se>. Eftersom *Kyrkeröret* omnämns som ett stenrör på Ölmstads Södergård i Ölmstads socken, finns det inga tvivel om att sökposten avser namnet på det aktuella gravfältet (RAÄ 10) på moränkullen norr om undersökningsområdet.

Enligt uppgifter i databasen som bygger på en uppteckning från år 1938 av Stig Stjärne finns det en sägen om tvillingstutar som är kopplad till namnet.

Man släppte på denna plats två tvillingstutar och där de stannade skulle kyrkan byggas.

(SOFI; uppteckning av Stig Stjärne 1938)

Denna typ av sägner som ger en förklaring till hur något har kommit till stånd eller är inordnat är tämligen vanligt förekommande och brukar benämnas förklaringsäggen. Förklaringsäggen har uppstått som ett slags slutledningar grundade på de ofullständiga kunskaper som man har haft om det förflutna.

I fallet med Kyrkröset har sägnen alltså berättat hur kyrkan kom att få sin plats bestämd samt i viss mån även vad som föranlett att man släppte två oxar alternativt tvillingstutar lösa. Enligt folkloristen och författaren Bengt af Klintberg lär sägenmotivet ha kommit till Sverige från kontinenten. Dess stora spridning kan delvis bero på att äldre tiders fromma och bibelläsande allmoge har kunnat förknippa det med Gamla Testamentets skildring av hur den heliga arken återfördes till israeliterna dragen av två kor, som fick gå vart de ville (af Klintberg 2002:49). Skildringen som är nedtecknad i Första Samuelsboken, kapitel 6, verserna 7–14, är hämtad ur senaste bibelöversättningen, Bibel 2000 (www.bibeln.se).

7. Nu skall ni ta en ny vagn och två kor som nyligen har kalvat och aldrig har gått under ett ok. Spänn dem för vagnen. Kalvarna skall ni ta ifrån dem och föra hem.

8. Ställ sedan Herrens ark på vagnen. Guldfigurerna som ni lämnar honom som gottgörelse skall ni lägga i ett skrin bredvid arken. Skicka så i väg den.

9. Men se noga efter: om arken tar vägen upp mot Bet-Shemesh, då är det Herren som har tillfogat oss allt detta elände. I annat fall vet vi att det inte är hans hand som har slagit oss. Allt har då hänt av en slump.

10. Filistéerna gjorde så. De tog två kor som nyligen hade kalvat och spände för vagnen men höll kvar deras kalvar hemma.

11. Sedan ställde de Herrens ark på vagnen och likaså skrinet med guldråttorna och avbildningarna av bölderna.

12. Korna gick raka vägen mot Bet-Shemesh utan att vika av åt vare sig höger eller vänster, och hela vägen råmade de. Filistéernas hövdingar följde efter dem ända till Bet-Shemeshs område.

13. Folket i staden höll just på att skörda vete nere i dalen. De tittade upp och fick se arken, och den synen gjorde dem glada.

14. Vagnen stannade vid en stor sten på den åker som tillhörde Josua, en av invånarna i Bet-Shemesh. De högg upp träet från vagnen och offrade korna som brännoffer åt Herren.

(*Bibeln*, Gamla Testamentet, 1 Sam, 6:7–14)

Förklaringsägner rörande kyrkans placering inleds ofta med att övernaturliga väsen nattetid river ned vad man byggt under dagen. Man förstår att man valt en olämplig plats och överlåter åt en högre makt att bestämma var kyrkan skall byggas. I sägnerna från mellersta och södra Sverige spänner man två tvillingoxar för den första byggstenen och låter dem gå vart de vill. Där de stannar, byggs kyrkan (af Klintberg 2002:49).

Om man granskar grav nr 1, det så kallade *Kyrkröset*, inser man att såväl formen på röset som mängden sten sannolikt har lockat till olika tolkningar (FIGUR 11 och 13). Den delvis avlånga formen liknar en stengrund som skulle kunna höra till en byggnad. Eventuellt kan den muntliga traderingen i bygden eller insikten om att det rör sig om ett gravfält ha föranlett besökaren att tro att byggnaden utgjort en tidig kyrka i Ölmstad. Vad man dock inte haft vetskap om, är att *Kyrkröset* utgör en eller två förhistoriska gravar som i likhet med de

intilliggande gravarna hör till ett gravfält, vilket tillkommit redan under äldre järnålder.

Kyrkan i bygden har istället legat nästan två kilometer västerut och är av medeltida ursprung. Något byggnadsår för Ölmstads kyrka är dock inte känt, men de äldsta delarna av kyrkobyggnaden dateras till 1100-talet (Runer 2006:276). Kyrkan kan på stilmässig grund antas vara tillkommen vid samma tid. Dopfunten som tillhör kyrkans äldst bevarade föremål dateras till ca 1200, vilket skulle kunna ringa in tidpunkten för kyrkans tillblivelse (Larsson 2001:6).

Under år 2000 genomfördes en byggnadsarkeologisk undersökning med tillhörande murverksdokumentation av en nypåträffad sydportal i kyrkan. Enligt Kristina Jansson, arkeolog vid Jönköpings läns museum, som utförde dokumentationen skulle vissa iakttagelser kunna stödja en datering till 1100-talet (Larsson 2001).

Eftersom det inte har funnits två kyrkor inom Ölmstads socken och den kyrka som finns dateras ned till 1100-talet, kan vi konstatera att det således aldrig har legat någon kyrka eller kapell på den plats som benämns *Kyrkröset*. Namnet har sannolikt sitt ursprung i den förklaringssägen som är knuten till platsen, och som även förekommer på fler ställen i Sverige.

En bidragande faktor till att en sägen om kyrkans placering i bygden uppstod och kom att knytas till just gravfältet på moränkullen skulle eventuellt kunna sökas i verkningarna av storskiftets genomförande. Enligt uppgifter på storskifteskartan från 1774 över Ölmstad hamnade sannolikt en del av kyrkans ägor nedanför moränkullen. På platsen har ett antal ängstegar legat, av vilka några kallades "Kyrkoskiften" (Vestbö-Franzén, muntligt meddelande mars 2006). En plausibel tolkning skulle kunna vara att behovet av att förklara stenbumlingarna på moränhöjden jämte närheten till kyrkans skiftade mark därmed har lett fram till just sägnen om *Kyrkröset*.

Bland pergament och sigill

Vid en webbsökning i Riksarkivets huvudkartotek över medeltidsbrev, kallat *Diplomatarium Suecanum* (Svenskt Diplomatarium), framkom ett antal dokument, där ortnamnet Ölmstad omnämns: <http://www.ra.se/ra/diplomat.html>.

Det äldst bevarade dokumentet i kartoteket som omnämner Ölmstad är daterat i augusti 1296 och adresserat från kung Birger till alla invånare i Ölmstads och Skärstads socknar, '*Omnibus ylmstadhe & schærdæstade parochias inhabitantibus*', med en befallning att de ska samla och dela upp sin allmänningsskog i tre lika stora delar. En tredjedel av skogen hörde nämligen genom kunglig donation till gården Alboga som ligger i norra delen av Ölmstad. Befallningen hade föränletts av en begäran från ärkedjåknen Sune i Linköping som var ägare till gården.

Dokumentet är skrivet på latin och återges i sin helhet nedan (*Diplomatarium Suecanum*, DS 1175). Redan i inledningen av brevet anges avsändaren med frasen '*Birgerus dei gracia Sweorum gothorumque Rex*', vilket ordagrant blir 'Birger, svears och göters kung av guds nåde'.

Enligt dåtida diplomatisk formalia inleddes ofta medeltida brev med en hälsnings- och välgångsfras, vilket även gäller detta dokument. I de latinska texterna används vanligen ordet *salutem*, förstärkt med till exempel *in Domino sempiternam*, som skulle kunna översättas med evig hälsning i Herren.

Birgerus dei gracia Sweorum gothorumque Rex Omnibus ylmstadhe & schærdæstade parochias inhabitantibus Salutem in domino sempiternam. Constitutus in presencia nostra Dilectus nobis clericus noster dominus Suno Archidiaconus Lincopensis petiuit a nobis ut vobis per litteras nostras mandaremus quod tertia pars communitatis silue vestre tam inculte quam in culturam redacte pertinens gracia donacionis regie ad curiam suam arbugha per se ad vnam partem silue assignaretur eidem Nos igitur iustis suis precibus attendentes vobis districte precipiendo mandamus quatinus ipsam communitatem infra spacium vnus mensis postquam ab eo uel ab eius certo procuratore secum presentes litteras deferente requisiti fueritis in tres partes equales diuidere studeatis jta quod archidiaconus siue suus procurator optionem habeat vnam partem de hiis tribus quamcunque uoluerit eligendi datum anno dominij M^oCC^oXCVI Jn crastino post Bartholomei apostoli.

(*Diplomatarium Suecanum*, DS 1175)

Från samma dag finns ytterligare ett dokument bevarat som berör samma ärende (*Diplomatarium Suecanum*, DS 1175). Avsändaren är i detta fall marsken Tyrgils Knutsson, som med hänvisning till kungens befallning uppmanar alla invånarna i Ölmstads och Skärstads socken att företa omnämnda delning av allmänningsskogen. I Knutssons dokument har sockennamnen dock stavats något annorlunda '*omnibus ylmstade & scherdestede parochias inhabitantibus*'.

Nästa gång Ölmstad figurerar i de medeltida dokumenten, rör det sig om ett bevarat testamente som utfärdades 27 mars 1336 i Ljunga av en person vid namn Gudvast Bosson. Enligt uppgifter i dokumentet testamenterar Gudvast Bosson pengar och gåvor till flera kyrkor däribland kyrkan i Ölmstad, '*Ecclesie, ølmstathum*' (*Diplomatarium Suecanum*, DS 3208).

Några år senare föreligger ytterligare en variant av hur ortnamnet kunde skrivas, i det här fallet Ölmstads socken, '*parochia ølmstadhæ*'. Stavningen förekommer i ett dokument från juli 1344 som reglerar en gåva från kung Magnus till en riddare vid namn Nils Turesson och hans arvingar. Gåvan utgjordes av ett gods i Udderyd som är beläget i Ölmstads socken. Dokumentet har varit förseglat med ett kungligt sigill, av vilket det endast finns ett fragment kvar (*Diplomatarium Suecanum*, DS 3804).

Nedan redovisas ett antal varianter av stavning när det gäller ortnamnet Ölmstad, såsom det förekommer i de äldst bevarade dokumenten från slutet av 1200-talet fram till början av 1400-talet.

De olika stavningarna kan delvis förklaras med att det förhärskande myndighetsspråket var latin. I dokumenten förekommer tappar försök att passa in ortnamnet språkligt i de latinska kasusböjningarna. I äldre tider varierade stavningen dessutom ganska mycket. Från gång till annan kunde man till och med stava sitt eget namn på olika sätt. Det är först under 1800-talet som vi kan tala om en ortografi, rättskrivning.

De redovisade stavningarna är huvudsakligen hämtade ur *Diplomatarium Suecanum* (DS-nummer), men i tre fall är källan Ramm 1883 respektive Styffe 1911.

Årtal	Stavning	Källa
1296	<i>ylmstadhe</i>	DS 1175
1296	<i>ylmstade</i>	DS 1176
1336	<i>ølmstathum</i>	DS 3208
1344	<i>ølmstadhe</i>	DS 3804
1348	<i>Ølmstadhum</i>	DS 4288
1367	<i>ølmstadhum</i>	DS 7545
1389	<i>ylmistadha</i>	Perg 2440; Ramm 1883:17
1400	<i>Ölmestada</i>	Perg 3905; Ramm 1883:17
1405	<i>Ølmstadha</i>	DS 621
1430	<i>Ölmestadha</i>	Styffe 1911:216

Ölmstad i det äldre kartmaterialet

av Fil Dr Aadel Vestbö-Franzén, Jönköpings läns museum

Vista härad

Vista härad sträcker sig längs med Vätterns östra strand och ca två mil in i landet. Visingsö i Vättern hör ävenledes till Vista härad. I norr gränsar Vista härad till de östgötska slättbygderna i Lysings härad och kulturgeografiskt kan Vista härad tolkas som en del av Östergötland, snarare än som en del av Småland. Detta beror på topografiska och naturgeografiska förutsättningar som har gett upphov till liknande strukturer som i Östergötlands slättbygder med avseende på odlingspraxis och bebyggelsestruktur.

En genomgång av odlingssystemen i norra delen av Jönköpings län utifrån 1600-talskällor visar att tvåsåde var det helt dominerande odlingssystemet i Vistasocknarna: Ölmstad, Skärstad och Gränna samt på Visingsö. Enstaka mindre gårdar i socknarnas mer skogsklädda delar kunde dock praktisera en- eller tresåde (Vestbö-Franzén 2004, bland annat fig 3.12 a, s 64).

Likaledes finns ett större inslag av radbyar i Vista härad än inom de övriga smålandshäraderna. Radbyar återfinns även inom delar av Kalmar län och på Öland. Troligen hörde Vista under medeltid till solskiftesområdet, där odlingsmarken var reglerade enligt solskiftets principer och bebyggelsen lagd i laga läge (Helmfrid 1962; Sporrang 1985).

Ölmstad 1774 och 1849

Storskifteskartan från 1774 återfinns i dag endast som ett tämligen slitet koncept vid lantmäterikontoret i Jönköping, men uppvisar icke desto mindre en hel del intressanta strukturer. Den reglerade bytomten låg vid denna tid ca 400 m öster om kyrkan. Hägnadsstrukturen har varit svår att följa eftersom linjeelementen i kartan på vissa ställen är mycket otydliga, men det förefaller som om åkermarken är fördelad i tre snarare än två gårdar (FIGUR 14).

Detta kan antyda att byn vid 1700-talets slut praktiserade tresäde. Kulturgeografen Christer Persson har med exempel från östra Småland belyst byar som svänger från två- till tresäde och tillbaka årtiondena före laga skifte. Det var således inget ovanligt under denna tid och bör knytas till den ökade marknadsintegrering som skedde av jordbruksprodukter kring sekelskiftet 1800. Att snabbt kunna ändra från vårgrödor till höstgrödor eller tillbaka blev viktigt. Trädans betydelse som betesresurs minskade även genom till exempel klöver och så småningom vallodling (Persson 1992).

Ölmstad by praktiserade dock tvåsäde år 1707 då detta anges i Ölmstads sockens tiondesättningslängder (Landsarkivet i Vadstena GII e1).

Storskifteskartan visar hur större delen av byns inägor var indelad i hundratals kortare eller längre skift som varierade i bredd mellan ca 5 och 50 m. Det får förmodas att de långsmala skiften speglar ett genomfört solskifte i åker och äng. Själva solskiftesuppdelningen har troligen inte tillkommit vid en och samma tidpunkt, utan nya åkerytor och ängar har successivt tagit upp och solskiftats mellan byns gårdar. Vidare kan man anta att den del av inägor som saknar solskiftesuppdelning är yngre och speglar nyodlingar som successivt kommit att inlemmas med byns övriga odlingsmark. Tyvärr ger storskifteskartan ingen information om tegarnas ägomönster före storskiftet, utan kartan visar enbart de ägoförhållandena som kom att gälla efter det genomförda storskiftet.

Vid storskiftet låg den berörda undersökningsytan strax intill och norr om den väg som löper från öster och västerut mot kyrkbyn, en vägsträckning som till en del överensstämmer med dagens väg. Området år 1774 betecknat som ängsgärde, men i "Storängen" fanns även ett inslag av små uppodlade ytor som helt enkelt benämns "Åkerlyckor". Ängen intill och omkring undersökningsytan betecknas som: "Stora och Lilla Krokskiften, små humpar och dammspjäll. Hårdvall." Intill låg ytterligare en samling ängstegar med olika namn: "Kyrkoskiften, Rännareskiften, Tuvaskiften, Smalskiften, Spjäll, Broängar och Tvärspjäll. Tuvig hårdvall".

Namnet Kyrkoskiften bör troligen kopplas ihop med den förklaringsåsen som förknippas med namnet *Kyrkröset*, ett gravfält från äldre järnålder och som idag är fornlämning RAÄ 10.

Det är uppenbart att orden skift, spjäll och humpar är beteckningar på de långsmala ängstegar som lantmätaren har redovisat i

FIGUR 14. Utsnitt ur digitala Fastighetskartan, motsvarande Ekonomiska kartans blad Ölmsstad 7E 4d. Till kartan har fogats en georefererad storskifteskarta från 1774 (Akt 18, Ölmsstad). Skala 1:10 000.

kartan. På marken bör dessa tegar ha avgränsats gentemot varandra genom att grässvålar lämnades kvar i en remsa mellan ändstenarna vid slätter, eller genom svagt tecknade diken.

Laga skifte blev en långdragen process i Ölmstad. Tre försök skedde innan ett skifte slutligen kunde fastställas, vilket resulterade i fyra tjocka volymer i Ölmstads lagaskiftesakt på lantmäteriet i Jönköping. Dessa handlingar har stor kunskapspotential och en noggrannare genomgång rörande skiftesförsöken skulle kunna ge ytterligare viktig information.

När laga skifte så småningom genomfördes hade redan ett antal gårdar flyttat ut från bytomten och denna hade odlats upp till åker. Gårdarna var således etablerade på nya tomter, när karteringen skedde. Eftersom vi vet mellan vilka år processen startade och avslutades finns i Ölmstadmaterialet en möjlighet att följa processen från planerad utflyttning till faktisk utflyttning och återuppbyggandet av gårdarna. Hur lång tid detta i verkligheten tog vet vi dock inte.

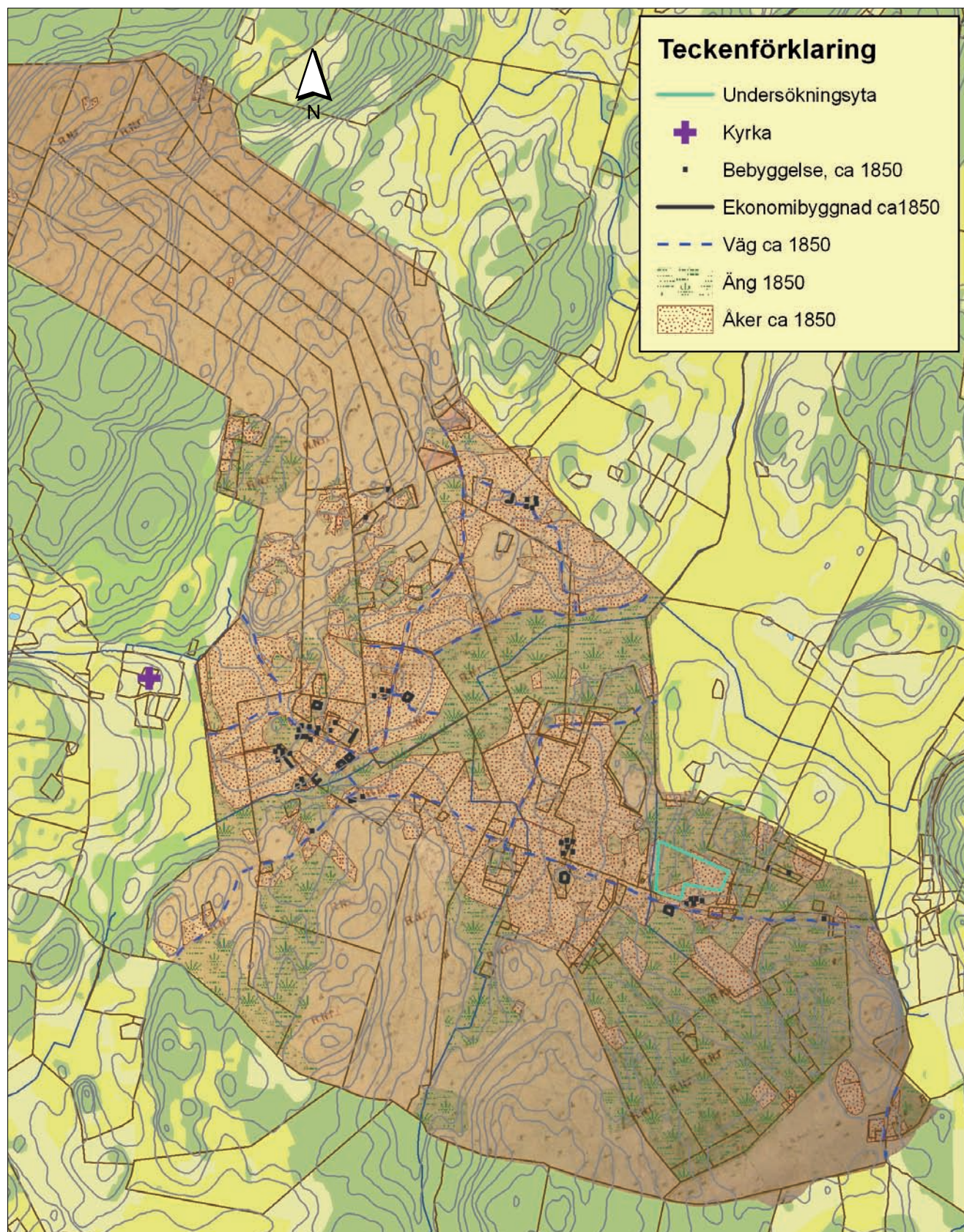
Åkermarkens areal ökade markant mellan 1774 och 1849. Detta skedde genom uppodling av ängsmarken mellan 1774 års åker och undersökningsytan. År 1849 dominerades undersökningsytan av en större åkeryta som sträckte sig från vägen och upp mot Kyrkröset. Denna åker var i sin tur skild från den i väster nyuppodlade sammanhängande åkern genom ett litet vattendrag. Strax intill och öster om planområdet fanns gårdsbebyggelsen till en utflyttad gårdsbebyggelse, kallad Mellangården. Mitt emot Mellangården, söder om landsvägen fanns en större ekonomibyggnad.

Laga skifte kom att påverka bebyggelsebilden i Ölmstad by på ett genomgripande sätt. År 1849 fanns fortfarande ett par gårdar kvar på bytomten men de flesta hade flyttat ut, några till lägen nära den äldre bytomten, några, som Mellangården, till mer avlägsna lägen. Prästgårdens mark hade skiftats ut från byn, eftersom prästgård och kyrka år 1849 ligger utanför kartbilden.

Omorganisationen av ägandestrukturerna vid laga skifte ledde till att byterritoriet delades upp i en mängd blockformiga och långsmala skiften. Särskilt i norr ser man tydligt hur gårdarna i byn har delat upp utmarken i långsmala skiften. Skiftstrukturen är ungefär den samma som på dagens ekonomiska karta om man undantar de centrala delarna av byn, där sentida tomtdelningar och andra mindre skiftesförrättningar gjort ägobilden mer tilltrasslad.

En intressant detalj är de många diken i åkermark som redovisas på lagaskifteskartan. Dessa diken överensstämmer på flera ställen helt med solskiftets indelning från storskiftet. Det är troligt att diken i åkermarken lades, där man redan hade tegmarkeringar i form av de grunda diken som hade bildats i de välvda åkertegarnas ”dalar”.

Både 1774 och 1849 fanns en bred zon bestående av sankare ängsmark mellan de nordliga och sydliga åkerområdena i Ölmstads by. Ängen låg som en kil i VSV–ONO riktning och delade upp byn i en sydlig och en nordlig del.

FIGUR 15. Utsnitt ur digitala Fastighetskarten, motsvarande Ekonomiska kartans blad Ölmstad 7E 4d. Till kartan har fogats en georefererad lagaskifteskarta från 1849 (Akt E 139-46:4. A. J. Engström). Skala 1:10 000.

Strax norr om ängen, i en sydsluttning ner mot de sankare områdena låg bytomten. Vägen genom byn måste således ha gått över en spång eller upp mot byn, med fortsättning sedan genom bytomten och vidare åt väster mot kyrkan.

I och med laga skifte förlorade bytomten sin centrala funktion och utflyttningen accelererade. I dag är Skattegården den enda gård som fortfarande ligger i anslutning till den gamla bytomten. Större delen av bytomten var uppodlad till åker redan när lagaskifteskartan upprättades och området uppfyller i dag kriterierna för fast fornlämning. I dag finns inget av den breda ängsmarkskilen kvar, utan denna mark har odlats upp och på Ekonomiska kartan från 1950 domineras hela landskapsrummet kring centrala Ölmstad av åker.

I dag finns mycket lite kvar av det landskap som förmedlas i de äldre kartorna. Ölmstad är ett landskap, där tyngdpunkten har förskjutits. Det mest påtagliga är dagens vägkorsning, där två vägar möts som inte har någon som helst anknytning till det äldre vägnät som funnits i bygden. Vägen har blivit en barriär och ett element som, om man kommer söderifrån, leder oss in i Ölmstaddalen från fel håll. Det villasamhälle som växt upp kring vägkorsningen har ingen som helst rumslig anknytning till det sockencentrum som fanns några hundra meter åt väster.

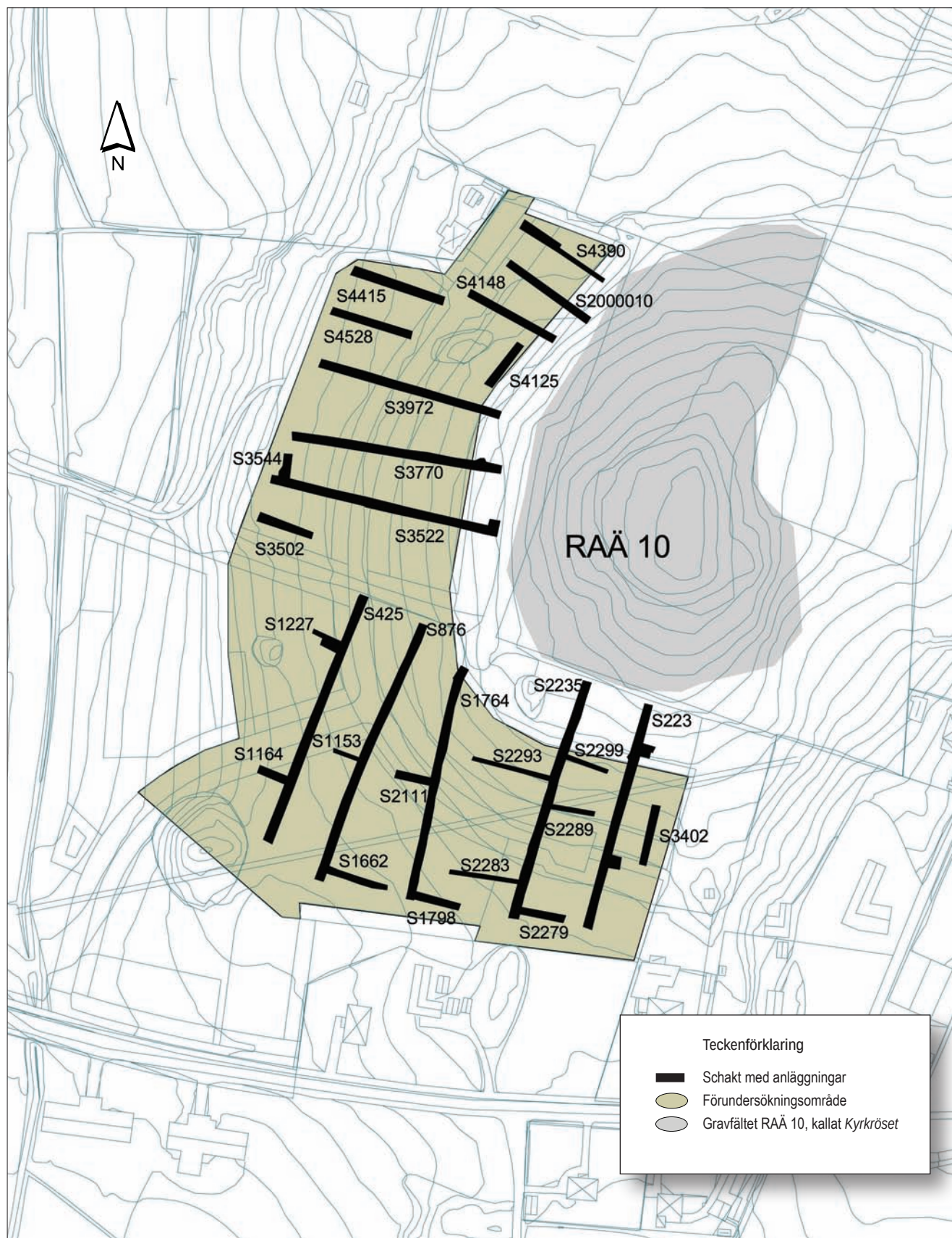
De vidsträckta öppna odling- och betesmarkerna är mestadels ett resultat av utdikningsprojekt och uppodling under sent 1800- och tidigt 1900-tal.

Georeferering av kartorna

Storskifteskartan och lagaskifteskartan har behandlats i ArcView 9.1. Georefereringen har gjorts utifrån digitala foton av kartorna, eftersom ingen av dem ännu är sökbar via lantmäteriets Arkivsök. Framför allt storskifteskartan var svår att georeferera och vissa detaljer kring vägdragning, hägnadsdragning och den redovisade solskiftesdelningen var utsuddade i konceptet, varför en del av tolkningen har gjorts med hänsyn till kartans linjeelement. På storskifteskartan är det framför allt hägnadssystem och solskiftesdelningen som jag har försökt att lyfta fram. Ängsmark har inte tagits med som ett eget tema, eftersom ängen är tämligen tydligt markerad i den underliggande kartan.

På lagaskifteskartan har åker- och ängsmark markerats för att åskådliggöra den ängskil som går mellan byns två sammanhängande åkerområden i norr och söder. Här har inga hägnader tagits med, dels eftersom de utgör ett överskådligt myller, dels för att de har varit svåra att följa i den avfotograferade kartan. Inte heller har diken i åkermark tagits med. Den kunskap jag velat lyfta fram har varit hur ny ägostruktur genom storskifte och laga skifte har påverkat gårdarnas nya lägen, den uppodlade bytomten samt åkermarkens

ökning. Ägostrukturen har tagits från fastighetskartans gränsredovisning och stämmer således inte helt inom lagaskifteskartans centrala delar, där en del av ägostrukturen förändrats i nyare tid.

FIGUR 16. Utsnitt ur primärkartan, Jönköpings kommun. Kartan visar samtliga upptagna schakt vid förundersökningen. Skala 1:2 000.

Förundersökningen

Målsättning

Jönköpings läns museum har utfört en arkeologisk förundersökning av de delar av den påträffade fornlämningen som är belägna inom kommunens del av fastigheten Ölmstad 2:16. De arkeologiska resultaten utgör underlag för länsstyrelsens prövning om det föreligger behov av ytterligare undersökningar innan tillstånd att rubba, ändra eller ta bort fornlämningen kan ges.

Målsättningen var att i enlighet med 2 kapitlet 13§ i Lagen (1988:950) om kulturminnen m m fastställa omfattning, datering och karaktär för de vid utredningen påträffade lämningarna inom berörd del av fastigheten Ölmstad 2:16 samt att bedöma deras bevarandestatus.

Metod

Då norra halvan av det detaljplanlagda området inte har omfattats av någon föregående utredningsschaktning, förlades förundersökningsschakten inledningsvis hit. I södra delen av förundersökningsområdet togs sökschakten upp i anslutning till de vid utredningen påträffade anläggningarna. Alla schakt grävdes skiktvis från torvlager-nivå ned till anläggningsförande nivå, varvid även innehållet i matjordslagret undersöktes. I samband med schaktningen rensades de upptagna schaktytorna med handredskap.

Innan sökschaktningen påbörjades inom södra delen av förundersökningsområdet, utfördes en magnetometerprospektering av ytan. Avsikten med prospekteringen var att dels testa metoden för arkeologiska ändamål, dels notera eventuellt förekommande ytor med avvikande magnetism som skulle kunna vara tecken på att arkeologiska strukturer förekom.

Samtliga anläggningar som påträffades vid sökschaktning har dokumenterats, varvid även ett antal prover för vedanatommisk analys och ¹⁴C-analys samlades in. Schakt, anläggningar, prover och referenspunkter för prospekteringen har mätts in med totalstation.

Resultat efter magnetometerprospektering

Inom södra delen av förundersökningsområdet genomfördes en magnetometerprospektering av en yta som uppgick till ca 13 725 m², vilket motsvarar ungefär hälften av förundersökningsområdets totala areal. Prospekteringen som tog två dagar att genomföra, utfördes av Glenn Envall vid Skandinavisk Arkeologisk Geofysik AB. Fältdelen inleddes med att ett rutnät om 17 rutor lades ut och mättes in med totalstation. Varje ruta i systemet hade storleken 30 x 30 meter och var orienterad i nord-sydlig riktning. Därefter utfördes själva mätningen av magnetism i jorden (FIGUR 17–19; BILAGA 8).

Magnetometerprospekteringen baseras på mätningar av jordens magnetfält med hjälp av ett instrument, kallat gradiometer. Om

ytter med avvikande magnetism påträffas, kan de eventuellt tolkas som spår efter arkeologiska lämningar. Exempel på sådana lämningar skulle kunna vara härdar, sotfläckar, ugnar och andra typer av anläggningar som har varit eldrelaterade. När material som innehåller järnmineral blir upphettat, ökar graden av magnetism.

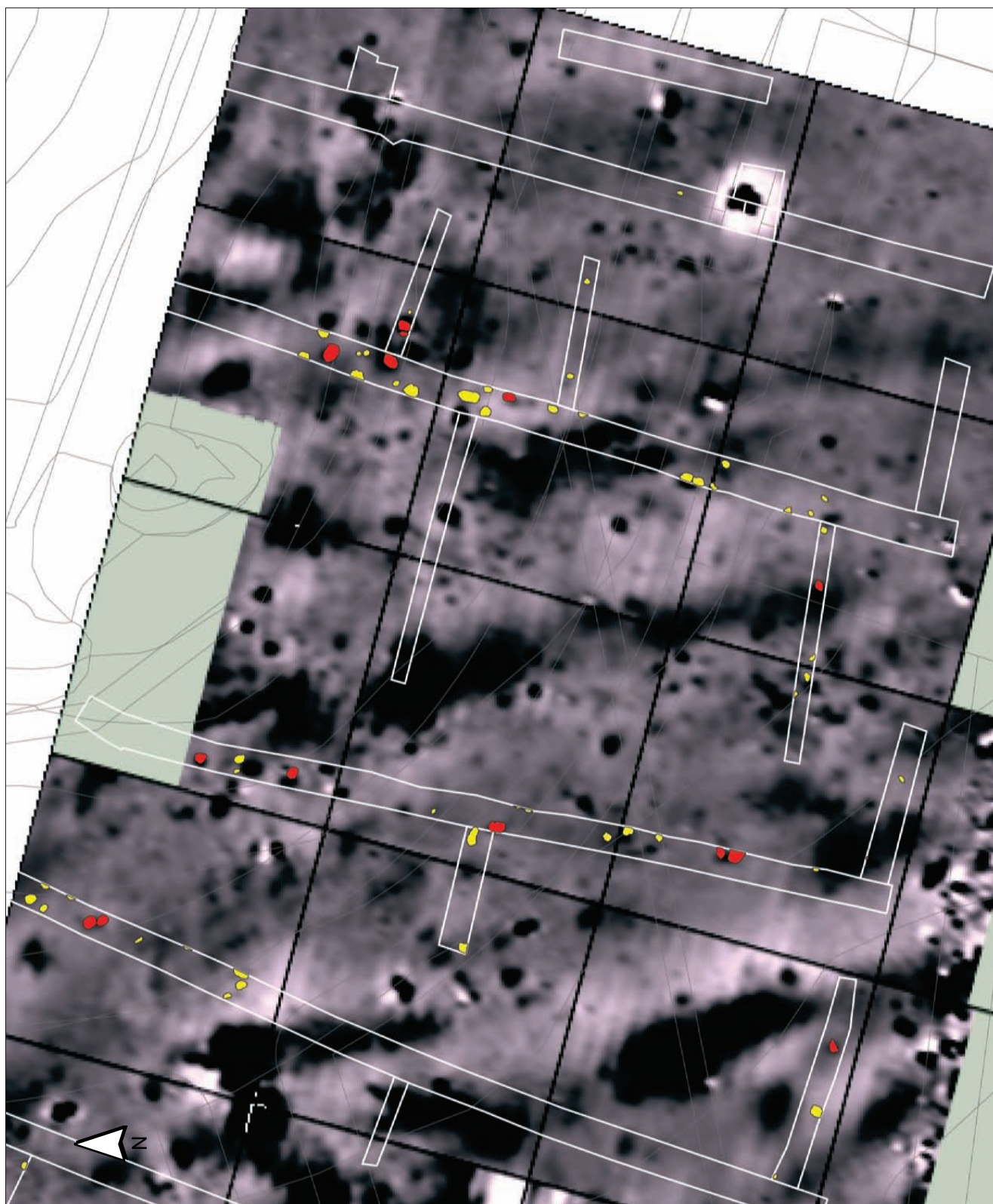
Eftersom berg i dagen förekom på ett flertal ställen samt att terrängen sluttade märkbart, uppstod enligt Glenn Envall vissa problem vid genomförandet av mätningarna. Eventuellt kan dessa komplikationer ha givit ett försämrat resultat (Envall, avrapportering, 2006-10-14).

Magnetometermätningarna redovisas på digitala kartor som på olika vis har belysts med datorns hjälp i efterhand för att öka tydligheten. På kartorna förekommer ett flertal mörka och ljusa nyanser som enligt Envall är utslag för variationer i graden av magnetism. Om variationerna även är spår efter arkeologiska lämningar, får sökschaktning utvisa.

Envall som har genomfört ett flertal magnetometerprospekteringar åt olika arkeologiska institutioner i Sverige och är van att läsa magnetometerkartorna har även givit ett förslag för Ölmstads del. Enligt förslaget tolkar han variationerna som möjliga spår efter bland annat huskonstruktioner, eldstäder och vägar (BILAGA 8).

FIGUR 17–19. Bilder från magnetometerprospekteringen i Ölmstad, som genomfördes under två dagar i oktober 2006. Till vänster syns på bild Glenn Envall, Skandinavisk Arkeologisk Geofysik AB, i full färd med gradiometern. På mellersta bilden får Glenn Envall hjälp av Britt Ajneborn, Jönköpings läns museum, med att lägga ut ett rutnät. Längst till höger avbildas gradiometern. Foto: Anna Nordblom (figur 17 och 18) och Håkan Hylén (figur 19).

FIGUR 20. Utsnitt ur primärkartan, Jönköpings kommun. I bakgrunden syns en magnetometerkarta som har georefererats gentemot primärkartan. Mörka och ljusa nyanser avtecknar sig som utslag av olika grader av magnetism enligt mätningar gjorda av Glenn Envall. De härdar och sotfläckar som framkommit vid efterföljande schaktning syns på magnetometerkartan har markerats med röd färg. Intressant att notera är de härdar och sotfläckar som har schaktats fram utan att synas på magnetometerkartan. De utgör 77 % och är markerade med gul färg. Skala 1:600.

Resultat efter sökschaktning

Vid fältarbetet upptogs 28 schakt, motsvarande ca 3458 m², inom och i anslutning till det ca 26 488 m² stora förundersökningsområdet (FIGUR 16 och 21). Ett par av schakten som upptogs förlängdes något fram mot det område som idag anges som gravfält (RAÄ 10). Syftet var att söka äldre begränsningar av gravfältet, vilket sannolikt har decimerats i storlek genom århundraden av den odlingsverksamhet som försiggått på de intilliggande åkrarna. I ett av schakten påträffades under åkerytan ett antal stenblock, vilka skulle kunna ha tillhört en grav (östra utvidgningen av S3522). Stenblocken som kan ha ingått i en stenkrets verkade enligt bedömning ligga någorlunda in situ, även om de välts omkull och hamnat under åkerytan. Det skulle kunna tyda på att gravfältet haft en något större utbredning, åtminstone västerut. I övrigt påträffades inga gravlämningar i de förlängda schakten, men däremot härdar och några nedgrävningar.

Schaktens bredd varierade huvudsakligen mellan 1,60 och 3,50 meter, medan schaktlängden pendlade mellan 8,70 och 101,20 meter. Schaktdjupet var i normalfallet ca 0,35–0,55 meter. Det övre lagret i schakten bestod av ett mellan ca 0,10 och 0,30 meter tjockt skikt av matjord, vilket följdes av ett mer än 0,20–0,40 m tjockt lager med lera alternativt lera med inslag av silt. Ställvis framkom även lager med sand.

FIGUR 21. Bild från schaktningsarbetet inom norra delen av förundersökningsområdet. På bilden syns grävmaskinist David Bringevik i full färd med att ta bort matjordslagret. Foto: Håkan Hylén.

Sammanlagt påträffades 280 anläggningar och 32 diken. Dikena bedömdes huvudsakligen vara recenta täckdiken, vilka har anlagts för att underlätta dräneringen av åkermarken. Största anläggningskategorin utgjordes av de 162 stolphålen, där majoriteten hade stenskonig (92 st). Näst största gruppen var härdarna som uppgick till 75 st. Övriga anläggningar utgjordes av 23 nedgrävningar, 13 sotfläckar, en ränna, ett störhål samt en skärvstenspackning. Vid schaktningen påträffades även två ytor som visade sig innehålla kulturlagerrester samt ett område med stenansamling som omgärdades av en mörkfärgning (BILAGA 4). Ett fynd, i form av fyra fragment av hårt brända ben som sannolikt härrör från djur, påträffades vid förundersökningen. Fyndet gjordes i en sotfläck, när den skulle dokumenteras och mätas in (F1604; BILAGA 5).

Utvärdering av magnetometerprospektering

Om man nu jämför sökschaktningen som resulterade i att 280 anläggningar och 32 diken påträffades med de iakttagelser som redovisas på magnetometerkartorna, kan man dra vissa slutsatser. I några fall där magnetometerprospekteringen antytt att det skulle kunna förekomma anläggningar, det vill säga noterat utslag för variationer i graden av magnetism, har anläggningar också påträffats. Tyvärr gäller detta förhållande endast ett mycket litet antal av de framschaktade anläggningarna. Majoriteten eller närmare bestämt ca 77 % av exempelvis de härdar och sotfläckar som framkom genom schaktning inom prospekteringsområdet syns överhuvud taget inte på magnetometerkartorna (FIGUR 20; TABELL 1). Bland anläggningstyper lär ändå härdar och sotfläckar genom att de innehåller upphettade järnmineral vara de som borde ha givit tydligast utslag i magnetometermätningarna.

Dessutom antyder magnetometerkartorna på ett flertal ställen inom prospekteringsområdet att anläggningar skulle förekomma, men inte ett spår efter dessa kan påträffas vid schaktning och okulär besiktning. Inte ens när djupschakt upptogs, kunde de antydda anläggningarna realiseras.

Anl typ	Antal anläggningar som kom fram vid schaktning	Antal anläggningar som schaktats fram, men ändå inte syns på magnetometerkartan
Härdar	55	41
Sotfläckar	10	9
Summa	65	50

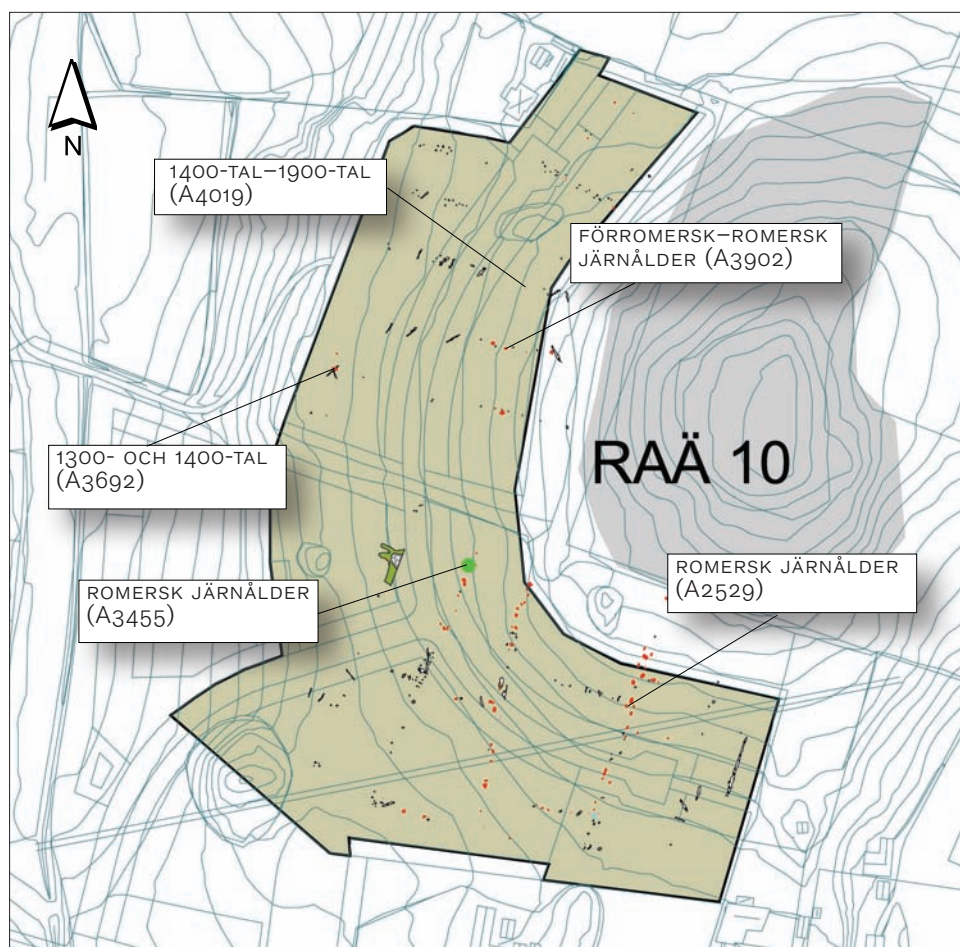
TABELL 1. Vid schaktning påträffades bland annat 65 härdar och sotfläckar inom området för magnetometerprospekteringen. Dessa anläggningar kan i högre grad innehålla upphettade järnmineral och därmed lättare ge utslag vid mätning av magnetism. Anledningen var att testa tillförlitligheten hos metoden genom att jämföra magnetometerkartan med resultatet efter schaktning. Av tabellen framgår det att 50 av de 65 framschaktade anläggningarna inte syns på magnetometerkartan, vilket motsvarar ca 77 %. Se även figur 20.

Ej heller Envalls tidigare nämnda förslag på hur de noterade variationerna enligt magnetometerkartorna ska tolkas, verkar stämma med vad som framkom vid schaktning (FIGUR 20; BILAGA 8).

Då det föreligger en så tydlig diskrepans mellan sökschaktningens resultat och de ”magnetometerantydde” iakttagelserna, kan resultaten av den genomförda magnetometerprospekteringen tyvärr inte anses som nog tillförlitliga. Om det beror på de tidigare anförda naturomständigheterna eller om prospekteringsmetoden behöver justeras, kan man spekulera i.

Analyser

Efter förundersökningen skickades fem kolprover för ^{14}C -analys. Kolproverna togs i tre härdar (A2529, A3692, A3902) och två sotfläckar (A3455, A4019), vilka var belägna i olika delar av undersökningsytan för att få en rumslig spridning av dateringsresultaten (FIGUR 22).

FIGUR 22. Utsnitt ur primärkartan, Jönköpings kommun. Plan som visar de dateringar som gjorts i samband med förundersökningen. Skala 1:2 500.

Dateringsresultaten visar att två av härdarna och en av sotfläckarna var någorlunda samtida och med drygt 95 % sannolikhet har tillkommit någon gång under perioden mycket sen förromersk–romersk järnålder (A2529 och A3902 respektive A3455). Övriga två anläggningar kan dateras till betydligt senare tillfällen. Den yngre härden och sotfläcken, vilka båda var belägna på den norra undersökningsytan, dateras till tidsavsnitten 1300–1400-tal respektive 1500–1900-tal (A3692 respektive A4019; BILAGA 7). En anledning till de två yngre dateringarna kan nog sökas i det faktum att förundersökningsområdet är genomskuret av åtskilliga täckdiken som har anlagts genom århundradena för att dränera åkermarken. När man grävde ned diken, har man sannolikt skurit de underliggande förhistoriska lämningarna. I samband med provtagning föreligger härmed risk för kontamination, vilket åtminstone skulle kunna gälla för det prov som togs i härden A3692. Genom härden och i anslutning till den löper två täckdiken.

När det gäller den rumsliga spridningen av de förhistoriska dateringarna, ligger de tre berörda anläggningarna spridda så att stora delar av förundersökningsområdet täcks in (FIGUR 22).

Innan proverna skickades för datering, gjordes som försteg till ¹⁴C-analysen en vedanatometisk analys av Erik Danielsson, VEDLAB (BILAGA 6). Nedan följer ett utdrag ur analysrapporten:

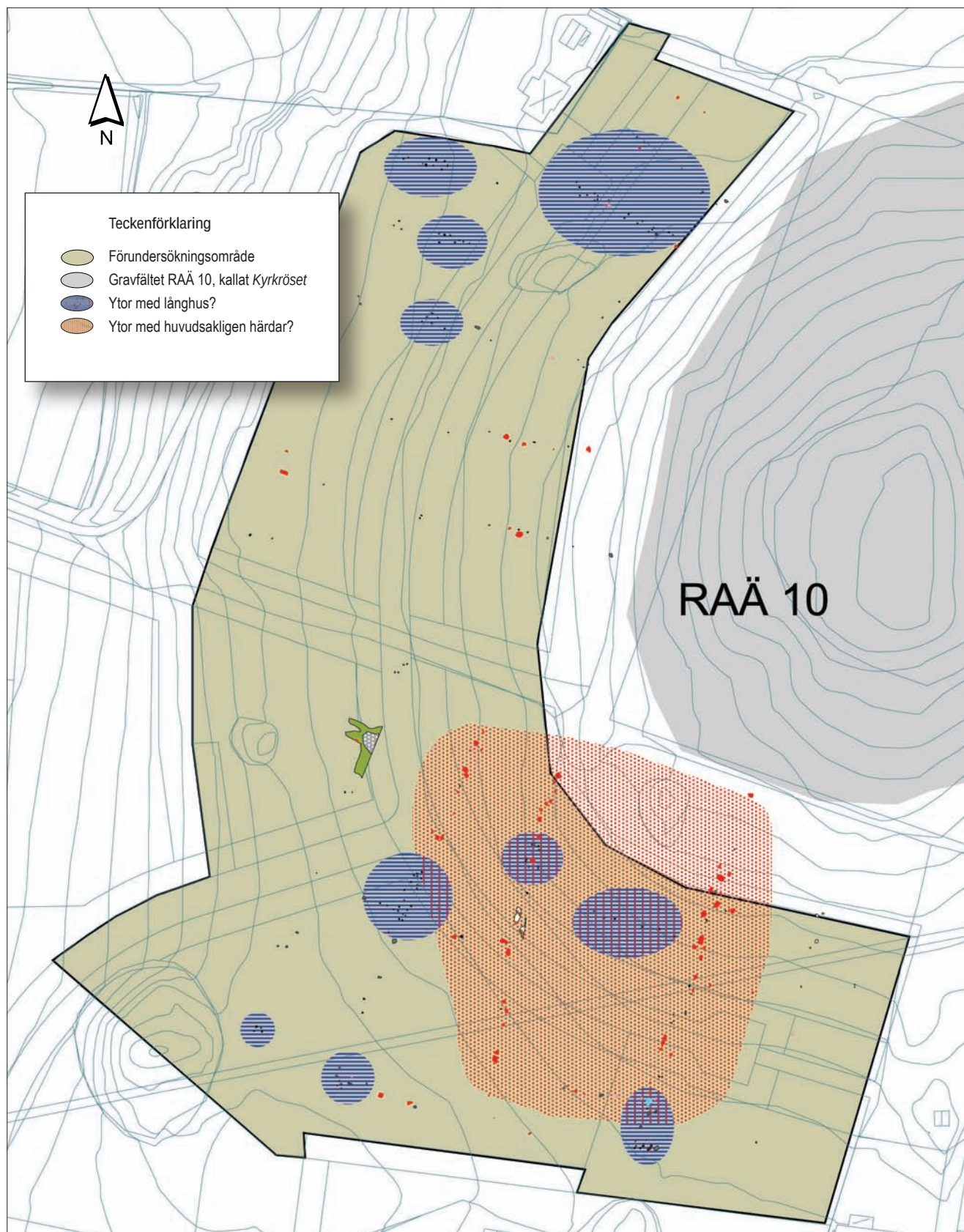
De analyserade proverna innehåller kol av al, asp, björk, hassel, gran och ek. Man får väl förmoda att kolet från sotfläckarna liksom kolet från härdarna är bränslerester. Som bränsle varierar egenskaperna hos de ingående trädslagen. Ek, björk och al har ett högt bränslevärde och bildar fin glöd (A2529, A3455). Glöden var förr många gånger viktigare och mer användbar än själva elden. Gran men även asp har en tendens att sprätta och var därför besvärlig att elda inomhus (A3692, A4019). Murken gran brinner betydligt lugnare och har använts till natteld, då den pyr och håller mygg borta med svag rök. Hassel bildar mestadels tunnare slätor och har lågt energiinnehåll, men som tändved var den kanske bra (A3902). Sammansättningen av trädslag visar på en variationsrik närmiljö. Även i samband med dateringar skiljer sig trädslagens egenskaper åt. Tall och gran kan bli gamla träd, medan al, asp och hassel knappast kommer att förorsaka besvärande egenålder.

(Danielsson 2006)

Analysresultaten ger visserligen en uppfattning om vilka trädslag som har använts som brännbart material, men det finns en källkritisk faktor. Eftersom träkolsproverna primärt har insamlats i daterande syfte, har de plockats i mycket små och slutna kontexter. Därför kan inte fragmenten anses utgöra ett representativt urval av de brännbara träslag som har varit möjliga att samla in inom undersökningsområdet eller dess närhet (BILAGA 6).

Områden av särskilt intresse

Inom hela förundersökningsytan har relativt välbevarade spår efter huvudsakligen förhistoriska aktiviteter påträffats. Lämningarna tillhör den repertoar av anläggningstyper som vanligtvis förekommer i

FIGUR 23. Utsnitt ur primärkartan, Jönköpings kommun. Plan som visar områden med potential. En mer detaljerad plan över de enskilda anläggningarna återfinns i bilaga 9. Skala 1:1 300.

förhistoriska boplatssammanhang. Utifrån vad som framkommit vid förundersökningen bedöms hela undersökningsområdet ha mycket stor kunskapspotential och vara av vetenskapligt intresse. Det avser i synnerhet möjligheten att vid en eventuell slutundersökning kunna undersöka och dokumentera ett omfattande boplatssområde, som är så sammanhållet och väl avgränsat som Ölmstad är. Bland annat kommer olika huskonstruktioner, deras användningsområden och förändring över tid att kunna studeras. En annan viktig fråga berör förekomsten av eventuellt upprepade omflyttningar inom ett och samma boplatssområde. Företeelsen finns visserligen dokumenterad på andra håll i Sverige, men har hittills inte kunnat beläggas vid någon förhistorisk boplat i Småland. Det skulle kunna bero på att de arkeologiska boplatundersökningar som genomförts inte har omfattat tillräckligt stor undersökningsyta.

Andra frågor som berör människors organisation av boplaten, deras relation till omgivande gårdsbebyggelser, levnadsbetingelser samt i viss mån även vad de levit av kommer också att kunna besvaras vid eventuell slutundersökning.

Långhus från äldre järnålder?

Vid förundersökningen noterades ett antal ytor som bedömdes kunna hysa rester efter förhistoriska långhus. Till grund för antagandet ligger bland annat dokumenterade koncentrationer av företrädesvis stolphål och nedgrävningar. Även om inga huskonstruktioner i nuläget med säkerhet har kunnat fastställas, vet vi dock utifrån liknande undersökningskontexter att det föreligger mycket goda förutsättningar att påträffa ett flertal långhus vid en eventuell slutundersökning inom fastigheten (FIGUR 23; BILAGA 9).

Vidare har inom förundersökningsområdet ett antal bra topografiska lägen noterats med terrassliknande ytor, inom vilka det är sannolikt att påträffa huskonstruktioner (FIGUR 23).

Antalet ytor med förmodade huskonstruktioner som markeras med blå färg i figuren kommer sannolikt att öka i antal vid totalavbaning i samband med eventuell slutundersökning (FIGUR 23).

Aktiviteter utomhus

Vid schaktningen framkom inom en avgränsad del av förundersökningsområdet ett antal härdar och sotfläckar som var noterbart tätt samlade. Området sträcker sig från de nybyggda bostadshusen utmed Bunnvägen upp mot det gravfält som ligger på moränhöjden, RAÄ 10.

Eftersom härdar från huskonstruktioner vanligtvis påträffas som singulärt förekommande, har sannolikt dessa härdar anlagts för eldrelaterade aktiviteter som är lämpligast att sköta utomhus. Utifrån en av härdarna (A2529) som har ¹⁴C-analyserats bör aktiviteterna ha utförts någon gång under perioden Kristi födelse fram till ca 220 e Kr (2σ). Den romerska järnåldersdateringen stöds av

en annan härd i närheten, vilken påträffades och daterades i samband med en tidigare utförd utredning inom fastigheten (A18 i utredningen; Hylén 2007).

Övriga anläggningar

Härdar, stolphål och nedgrävningar är spridda över hela ytan, vilket visar att förhistoriska aktiviteter har försiggått inom hela det berörda förundersökningsområdet.

När det gäller härdarna kan de antingen ha ingått i huskonstruktioner eller varit avsedda för utomhusbruk. Sannolikt finns det flera förhistoriska huskonstruktioner, vilket en eventuell slutundersökning får utvisa.

I södra delen av förundersökningsområdet påträffades en skärvstenspackning, som fortsatte in i schaktkanten. Inga fynd noterades i ytan på den relativt glesa packningen vid dokumentation. Skärvstenspackningar kan förekomma i såväl boplots- som gravsammanhang, vilket bör beaktas inför eventuell slutundersökning. Packningen ligger dock tämligen långt från gravfältet RAÅ 10, för att kunna relateras dit.

Vid schaktningen påträffades även två ytor som visade sig innehålla kulturlagerrester samt ett område med en stenansamling som omgärdades av en mörkfärgning.

Förslag till åtgärder

Om uppdragsgivarens planer på exploatering inom området för bostadsändamål kvarstår, förordar Jönköpings läns museum en särskild arkeologisk undersökning för att närmare undersöka den förhistoriska boplatsytan. En arkeologisk insats skulle kunna påvisa eventuella huskonstruktioner, försöka belysa funktionsindelningen av boplatsytan samt klargöra tidsdjupet ytterligare hos de påträffade boplatsaktiviteterna.

De arkeologiska resultaten utgör underlag för länsstyrelsens prövning om det föreligger behov av ytterligare undersökningar innan tillstånd att rubba, ändra eller ta bort en fornlämning kan ges i enlighet med 2 kapitlet 12§ i Lagen (1988:950) om kulturminnen m m. Beträffande Ölmstad 2:16 är det Länsstyrelsen i Jönköpings län som fattar beslut i ärendet.

Sammanfattande utblick

Under hösten 2006 genomförde Jönköpings läns museum en arkeologisk förundersökning av en nyupptäckt fornlämning i Ölmstads socken, belägen i Jönköpings kommun. Fornlämningen som ligger inom fastigheten Ölmstad 2:16 utgörs av omfattande förhistoriska boplatslämningar. De arkeologiska insatserna föranleddes av kommunens planer på exploatering av mark för bostadsändamål inom denna del av fastigheten, som är belägen relativt centralt i Ölmstaddalen.

Vid förundersökningen, som genomfördes under oktober 2006, påträffades 280 anläggningar som tolkades som spår efter förhistoriska boplatssaktiviteter samt 32 diken. Dessa bedömdes huvudsakligen utgöra recenta täckdiken, vilka har anlagts för att underlätta dräneringen av åkermarken. Den största anläggningskategorin utgjordes av de 162 stolphålen, där majoriteten hade stenskonung, medan den näst största gruppen var härdarna som uppgick till 75 st.

Bland övriga lämningar fanns nedgrävningar, sotfläckar, kulturlagerrester samt en ränna, en mörkfärgning, ett störhål samt en skärvstenspackning. Endast ett fynd gjordes vid förundersökningen och det var i form av fyra fragment av hårt brända ben som högst sannolikt härrör från djur. Fyndet gjordes i en sotfläck, när den skulle dokumenteras och mätas in.

Vid sökschaktandet förlängdes ett par av schakten fram mot det område som idag anges som gravfält (RAÄ 10). Syftet var att söka äldre begränsningar av gravfältet, vilket sannolikt har decimerats i storlek genom århundraden av den odlingsverksamhet som pågått på de intilliggande åkrarna. I ett av schakten påträffades under åkerytan ett antal stenblock, vilka skulle kunna ha tillhört en grav. Stenblocken som kan ha ingått i en stenkets verkade enligt bedömning ligga någorlunda in situ, även om de välts omkull och hamnat under åkerytan. Det skulle kunna tyda på att gravfältet haft en något större utbredning, åtminstone västerut. I övrigt påträffades inga gravlämningar i de förlängda schakten, men däremot härdar och några nedgrävningar.

Samtliga lämningar, som påträffats inom fastigheten Ölmstad 2:16 vid förundersökningen, tillhör den repertoar av anläggnings typer som vanligtvis uppträder i förhistoriska boplatssammanhang. Enligt bedömning har sannolikt boplatssområdet sträckt sig från Bunnvägen upp mot den höjd, där ett sedan tidigare känt gravfält ligger beläget (RAÄ 10; FIGUR 24).

I ett försök att klargöra tidsdjupet hos boplatssaktiviteterna har prover från härdar och sotfläckar spridda inom hela det förmodade boplatssområdet skickats för ¹⁴C-analys. Tre av dateringarna visar att boplatssaktiviteterna har ägt rum under större delen av romersk järnålder, men även i ett fall under mycket sen förromersk järnålder.

I närområdet till de undersökta ytorna finns fler samtida lämningar från äldre järnålder. Närmast ligger Kyrkröset (RAÄ 10), som förmodligen är ett bygdegravfält anlagt för traktens människor. I omgivningarna närmast runt omkring finns ett flertal registrerade gårdsgravfält med tillhörande förmodad gårdsbebyggelse.

När det gäller samtida boplatser från järnåldern i området har fysiska lämningar saknats fram tills de för några år sedan genomförda undersökningarna vid Ölmstad 2:16. Bland annat dokumenterades fem treskeppiga långhus samt ett mindre förrådshus. På flera ytor mellan långhusen framkom nedgrävningar, stolphål och inte minst härdar som var mer eller mindre anlagda i grupper. Vidare noterades röjda ytor utan spår efter några anläggningar. Förmodligen har aktiviteter som varit särskilt lämpade för utomhusbruk försiggått på dessa två typer av ytor (Hylén, manus).

FIGUR 24. Fastigheten Ölmstad 2:16 med förundersökningsområdet markerat (vit linje). I bakgrunden syns gravfältet (RAÄ 10), kallat Kyrkröset. Flygfoto från sydväst. Foto: Leif Gustafsson, L G Foto.

Många boplatser kan inte identifieras i historiska källor, utan framträder först vid arkeologiska undersökningar i form av härdar, stolphål och gropar av olika slag. De arkeologiska resultaten fyller en kunskapslucka, även om det funnits aningar om var man skulle kunna söka de förhistoriska boplatserna i Ölmstads socken.

Vi kan således tänka oss att det finns fler förhistoriska boplatslämningar i Ölmstaddalen och att de sannolikt ligger i anslutning till de registrerade gravar som nämns ovan. Många boplatser har utgjorts av enskilda gårdar, bestående av två till tre hus. Ett flertal av de platser med gravar som ligger belägna i en cirkel utmed randområdet mellan åkermark och den något högre liggande skogsmarken skulle kunna utgöra olika gårdsgravfält som varit avsedda för den intilliggande gårdens invånare. Om ett sådant lokaliseringsmönster även har gällt för järnålderns ölmstadbor får eventuella framtida undersökningar utvisa.

Gravfältet (RAÄ 10) på moränhöjden norr om undersökningsområdet skiljer sig i några avseenden från de omkringliggande gårdsgravfälten, bland annat när det gäller placering och storlek. Läget på en moränhöjd mitt i dalgången innebär att gravfältet är exponerat mot hela bygden. Vetskapen om att en bekant eller släkting ligger begravd på gravfältet bidrar till att skapa ett samband mellan dalgångens invånare och moränhöjden. Upplevelsen utgör grunden för en form av bygdegemenskap och medverkar till att skapa tillhörighet. När det gäller gravfältets storlek lär inget av de omkringliggande gårdsgravfälten överstiga i antal begravda individer. När dessa faktorer vägs samman, skulle gravfältet på höjden närmast kunna betecknas som ett bygdegravfält.

De undersökningar som hittills har genomförts inom fastigheten Ölmstad 2:16 visar att ett betydande boplatsoområde från äldre järnålder har påträffats. Sannolikt kommer fler långhus att påträffas vid kommande undersökningar, då olika huskonstruktioner och eventuell funktionsindelning av långhusen kommer att kunna studeras. Även frågor om människors organisation av boplatserna, deras relation till omgivande gårdsbebyggelser, levnadsbetingelser samt i viss mån även vad de levde av kommer att kunna belysas.

Administrativa uppgifter

Förundersökningen

Länsstyrelsens tillstånd:	431-3996-05
Jönköpings läns museums dnr:	217/05
Beställare:	Tekniska nämnden, Jönköpings kommun genom Ewert Friberg, avdelningschef vid Affärsutveckling på Tekniska kontoret, Jönköpings kommun
Fält- och rapportansvarig:	Håkan Hylén
Personal:	Britt Ajneborn och Håkan Hylén
Underkonsulter:	Beta Analytic Inc, Florida, USA; Erik Danielsson, VEDLAB, Glava; Glenn Envall, Skandinavisk Arkeologisk Geofysik AB, Borlänge; Anna Kjellström, Osteoarkeologiska forskningslaboratoriet, Stockholms universitet; David Bringevik genom Enthavs Schakt & Entreprenad AB, Jönköping; Werners Maskin AB, Jönköping
Fältarbets tid:	2006-10-09–2006-10-13; 2006-10-16–2006-10-18
Län:	Jönköping
Kommun:	Jönköping
Socken:	Ölmstad
Fastighetsbeteckning:	Ölmstad 2:16
Belägenhet:	Ekonomiska kartans blad, Ölmstad 7E 4d
Koordinater:	x6423100, y1417000
Koordinatsystem:	RT90 2,5 gon V 0:-15 samt Jönköpings lokala system: RT R06 5 gon V 63:0
Förundersökningsområde:	26 488 m ²
Fornlämningstyp:	Boplatslämningar från perioden förromersk–romersk järnålder samt två lämningar med datering till tidigmedeltid respektive efterreformatorisk tid
Fynd påträffades:	F1604 (4 hårt brända benfragment; djur)
Dokumentationsmaterialet förvaras i Jönköpings läns museums arkiv.	

Referenser

Tryckta och otryckta källor

- Allvin, J. 1859. *Beskrifning över Wista härad i Jönköpings län*. Jönköping.
- Bibel 2000*. Svenska Bibelsällskapet. Länk: www.bibeln.se
- Burenhult, G. 1991. *Fångstfolk och herdar. Del 1*. Arkeologi i Sverige. Höganäs.
- Börjesson, K. 1983. Förhistoria i Jönköpings kommun. *Småländska kulturbilder 1983. Meddelanden från Jönköpings läns hembygdsförbund och stiftelsen Jönköpings läns museum LV*. Jönköping.
- Cassel, K. Red. 2005. *Arkeologiskt program för Jönköpings läns museum*. Jönköping.
- Danielsson, E. 2006. *Rapport över vedartsanalyser på material från Jönköpings län, Ölmstads socken, Ölmstad 2:16*. FU. Vedlab rapport 0649.
- Envall, G. 2006. Avrapportering, daterad 2006-10-14.
- Fasth, T., Bergengren, I., Bengtsson, O., Andersson, A., Nielsen, K. & Appelqvist, T. 1992. *Ängs- och hagmarker i Jönköpings kommun. Del 1*. Länsstyrelsen i Jönköpings län.
- Gunnarsson, A. 1988. *Träden och människan*. Kristianstad.
- Göthberg, H. 1997. En översikt av bebyggelseutvecklingen i Mälardalen under brons- och järnålder. *Bebyggelsehistorisk tidskrift. Hus och tomt i Norden under förhistorisk tid. Nr 33*. s. 117-132.
- Hallberg, G. 1983. *Ortnamn i Småland*. Stockholm.
- Hellqvist, E. 1966. *Svensk etymologisk ordbok*. Lund.
- Helmfrid, S. 1962. *Östergötland. "Västanstång". Studien über die ältere Agrarlandschaft und ihre Genese*. Meddelande 140. Geografiska institutionen, Stockholms universitet.
- Hjorth, I. 1987. Naturen på Småländska höglandets hjassa. *Småländska kulturbilder 1986-87. Meddelanden från Jönköpings läns hembygdsförbund och stiftelsen Jönköpings läns museum LVIII*. Jönköping.
- Holmåsén, I. 1993. *Träd och buskar*. Lund.
- Hood, D. 2007. *Radiocarbon Dating Results For Samples A2529/P2543, A3455/P3466, A3692/P3756, A3902/P3913, A4019/P4032. Report Date 1/29/2007*. Report of Radiocarbon Dating Analyses. Beta Analytic Inc. Florida, USA.
- Hylén, H. 2007. *I hjärtat av en bygd. Särskild arkeologisk utredning och arkeologisk förundersökning. Inför planerad bostadsbebyggelse inom fastigheten Ölmstad 2:16. Ölmstads socken i Jönköpings kommun. Jönköpings län. Jönköpings läns museum. Arkeologisk rapport 2007:08*. Jönköping.
- Hylén, H. manus. Särskild arkeologisk undersökning. Ölmstad 2:16. Ölmstads socken i Jönköpings kommun. Jönköpings län. Jönköpings läns museum. Arkeologisk rapport. Jönköping.
- Jaldemark, B. 1998. *Åtgärdsplan Vättern öst*. Vätternvårdsförbundet. Rapport nr 52.

- Johnsson, A. & Remmare, P-O. 1996. *Kulturmiljövårdens riksintressen. Jönköpings län*. Meddelande 4/96. Länsstyrelsen i Jönköpings län.
- Kjellström, A. 2007. *Angående analys av osteologiskt material från Ölmstad 2:16, Ölmstads socken, Jönköpings kommun*. Brev, daterat 2007-01-02. Osteoarkeologiska forskningslaboratoriet. Institutionen för arkeologi och antikens kultur, Stockholms universitet.
- af Klintberg, B. 2002. *Svenska folksägnen*. Stockholm.
- Kugelberg, B. & Claesson, C. 1935. *Fasta fornlämningar i Ölmstad sn, Småland*.
- Larsson, H. 2001. *Antikvarisk kontroll och utredning. Ölmstad kyrka. Invändig och utvändig restaurering av kyrkan samt murverksdokumentation. Ölmstads socken i Jönköpings kommun. Jönköpings län*. Jönköpings läns museum. Byggnadsvårdsrapport 2001:11. Jönköping.
- Mossberg, B. et al. 1992. *Den nordiska floran*. Brepol, Turnhout.
- Nilsson, E. 1939. Huvuddragen av Vättertraktens geografiska utveckling under senkvartär tid. *Gudmunds Gillet, Årsbok 1939*. s. 11-38.
- Persson, C. 1992. *Jorden, bonden och hans familj. En studie av bondejordbruk i en socken i norra Småland under 1800-talet, med särskild hänsyn till jordäggande, sysselsättning och familje- och hushållsbildning*. Meddelande B79. Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet. Diss.
- Ramm, A. 1883. *Wista härad af Jönköpings län. Redogörelse för en med understöd af Kgl Vitterhets Historie och AntiquitetsAkademien företagen undersökning, verkställd sommaren 1883*. Antikvarisk Topografiska Arkivet, Stockholm
- Rhen, J. 2001. *Medeltida geopolitik. Strategiska geografiska lägen under medeltiden*. Betaversion. Länk: www.tonakaistudio.com/index-se.html
- Runer, J. 2006. *Från hav till land eller Kristus och odalen. En studie av Sverige under äldre medeltid med utgångspunkt från de romanska kyrkorna*. Stockholm Studies in Archaeology, 38. Stockholms universitet. Diss.
- Sandgren, G. 1990. *Ölmstad sockenbok. Livet i en nordsmåländsk bondsocken vid Vättern*. Ölmstads Hembygdsförening.
- Selinge, K-G. 1994. Gravar och järnåldersbygd. I: *Kulturminnen och kulturmiljövård*. Red. Selinge, K-G. s. 28-35. Sveriges Nationalatlas. Stockholm.
- Sporrong, U. 1985. *Mälarbygd. Agrar bebyggelse och odling ur ett historisk-geografiskt perspektiv*. Meddelande B61. Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet.
- Stenberger, M. 1979. *Det forntida Sverige*. Lund.
- Styffe, C. G. 1911. *Skandinavien under unionstiden med särskildt afseende på Sverige och dess förvaltning åren 1319 till 1521. Ett bidrag till den historiska geografien*. Stockholm.
- Svensson, R. & Glimskär, A. 1994. *Småvatten och våtmarker i odlingslandskapet*. Jordbruksverket.
- Vestbö-Franzén, Aa. 2004. *Råg och rön. Om mat, människor och landskapsförändringar i norra Småland, ca 1550-1700*. Meddelande nr 132. Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet. Diss.

Wahlberg, M. (Red). 2003. *Svenskt ortnamnslexikon. Utarbetat inom Språk- och folkminnesinstitutet och Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet*. Språk- och folkminnesinstitutet. Uppsala.

Waldemarson, D. 1984. Jönköpingstraktens landformer. *Småländska kulturbilder 1983. Meddelanden från Jönköpings läns hembygdsförbund och stiftelsen Jönköpings läns museum LV*. Jönköping.

Wieselgren, P. 1846. *Ny Smålands Beskrifning inskränkt till Wexiö stift. Tredje delen: Topographi: Wexiö Stifts andel af Jönköpings län*. Lund.

Wirén, E. 1998. *Vättern - inte bara vatten*. Vätternvårdsförbundet. Rapport nr 50.

Kartunderlag

Storskifteskarta över Ölmstad. 1774. Akt 18.

Lagaskifteskarta över Ölmstad. 1849. A. J. Engström. Akt LMS E 139-46:4.

Arkiv

Lantmäteriet. Jönköping.

Landsarkivet. Vadstena.

Fornminnesregistret, FMR. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.

Topografiska arkivet. Jönköpings läns museum.

Diplomatarium Suecanum, Svenskt Diplomatarium. Huvudkartotek över medeltidsbrev. Riksarkivet. Stockholm. Länk: www.ra.se/ra/diplomat.html

Ortnamnsregistret. SOFI. Institutet för språkliga folkminnen. Uppsala. Länk: <http://www.sofi.se>

Muntlig uppgiftslämnare

Fil Dr Aadel Vestbö-Franzén, Kulturgeograf/antikvarie vid Jönköpings läns museum.

Fornlämningar i Ölmstads socken

I tabellen redovisas fornlämningar som har registrerats tidigare vid fornminnesinventeringar i närområdet till undersökningsytan. Uppgifterna är hämtade ur Fornminnesregistret, FMR, Riksantikvarieämbetet, och avser fornlämningar i Ölmstads socken (FIGUR 7).

Fornlämningsnr	Fornlämningstyp - art -	Fornlämningstyp - sakord -
1	-	1 stenmur (skyttevärn?)
2	Grav	1 kvadratisk stensättning
3	-	1 råmärke
4	Odlingsröse?	1 stensättningsliknande företeelse
5	Grav	1 kvadratisk röse
6	Sentida bebyggelse lämning?	1 husgrund?
7	-	1 stenbrott
8	Gravfält	5 högar, 1 rund, övertorvad stensättning, 1 kvadratisk stensättning
9	Grav	1 kvadratisk stensättning
10	Gravfält	1 röse, 5 runda stensättningar, 5 kvadratiske stensättningar, 2 rektangulära stensättningar, 2 kvadratiske stenkretsar
11	Gravfält	1 röse, 3 runda stensättningar, 1 kvadratisk stensättning
12	Kommunikationshistorisk lämning	1 milstolpe
13	Gravfält	1 röse, 3 kvadratiske stensättningar
16	Gravfält	1 kvadratisk röse, 2 kvadratiske stensättningar, 1 oregelbunden stensättning
21	Sentida bebyggelse lämning?	1 husgrund
22	Grav	1 rest av oregelbunden stensättning
30	Kommunikationshistorisk lämning	1 väghållningssten
31	Plats för kommunikationshistorisk lämning	Plats för 1 väghållningssten
32	Plats för kommunikationshistorisk lämning	Plats för 1 väghållningssten
33	-	1 stenbrott
34	Plats med tradition och namn	1 flyttblock
37	Platsuppgift	Plats för jättegrytor (ej påträffade vid återinv)
38	-	1 tjärdal
40	Grav?	1 närmast rund stensättning?
41	Grav?	1 kvadratisk stensättning?
42	Gravfält	5 runda stensättningar, 1 kvadratisk stensättning, 1 oregelbunden stensättning
46	-	1 minnesten
51	Sentida bebyggelse lämning	1 husgrund
59	Sentida bebyggelse lämning	1 husgrund
60	Lösfynd	1 egg av stenysa (skafthålsysa)
62	Lösfynd	1 årderbill av trä

Fornlämningsnr	Fornlämningstyp - art -	Fornlämningstyp - sakord -
65	Grav?	1 kvadratisk stensättning?
66	Gravar	1 kvadratisk stensättning, 1 stensättningsliknande lämning, 2 runda stensättningar
67	-	1 stensättningsliknande lämning
68	Röjnings- eller odlingsrösen	3 stensättningsliknande lämningar
69	-	Hembygdsgård
70	Grav	1 kvadratisk stensättning
71	Lösfynd	1 spetsnackig skafthålsyxa
73	Lösfynd	1 flintavslag
74	Lösfynd	1 bit av stenyxa
77	Privatsamling	1 tjocknackig flintyxa, 1 del av skafthålsyxa, 1 pilspets av flinta
79	Lösfynd	1 tunn- och spetsnackig flintyxa
80	-	1 slaggförekomst
81	Lösfynd	2 skafthålsyxor
82	Lösfynd	1 del av flintdolk
91	Plats för sentida bebyggelseämningar	-
97	Grav	1 rund stensättning

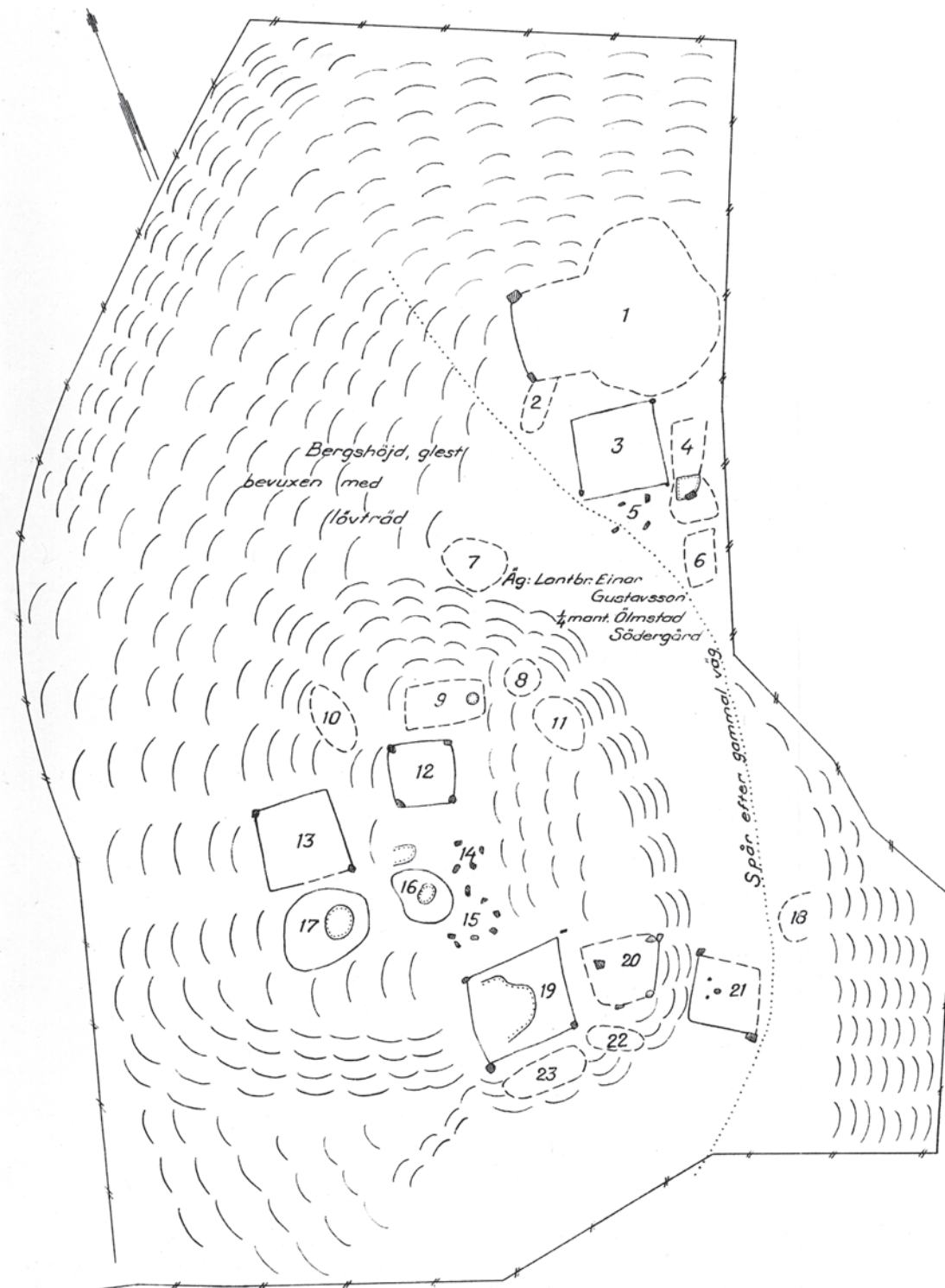
Fornlämningar i Skärstads socken

I tabellen redovisas fornlämningar som har registrerats tidigare vid fornminnesinventeringar i närområdet till undersökningsytan. Uppgifterna är hämtade ur Fornminnesregistret, FMR, Riksantikvarieämbetet, och avser fornlämningar i Skärstads socken (FIGUR 6).

Fornlämningsnr	Fornlämningstyp - art -	Fornlämningstyp - sakord -
7	Grav- och boplatsoområde	1 röse, 19 runda stensättningar och 1 kvadratisk stensättning; 1 närmast rund skärvstensförekomst, 1 hålväg, ca 7 fossila åkerytor, 1 källa, ett antal odlingsrösen
8	Gravfält	1 röse, 3 runda stensättningar, 2 kvadratiske stensättningar, 3 oregelbundna stensättningar
9	Gravfält	2 kvadratiske stensättningar, 1 rektangulär stensättning
10	Kommunikationshistorisk lämning	1 milstolpe
31	Gravar	1 kvadratisk stensättning, 1 oregelbunden stensättning
34	Grav	1 närmast rund stensättning
38	-	1 fångstgrop (för varg)
42	Gravfält	6 runda stensättningar, 4 kvadratiske stensättningar
63	Gravfält	3 runda stensättningar, 3 osäkra runda stensättningar
64	Gravfält	1 kvadratisk stensättning, 1 närmast rund stensättning, 1 stensättningsliknande lämning
66	Grav	1 osäker oregelbunden stensättning
107	Sentida bebyggelselämning	1 husgrund
108	Kommunikationshistorisk lämning	1 hålväg (fägata?)
109	Sentida bebyggelselämning	1 delvis inrasad jordkällare
110	Kommunikationshistorisk lämning	1 hålväg
114	Kommunikationshistorisk lämning	1 hålväg
147	-	1 lintorkningsgrop

Nr 5
KARTA
över
GRAVFÄLT c:a 600 m. V 10°N om BRÖTJEMARKS STATION,
ÖLMSTAD SÖDERGÅRD, ÖLMSTAD Sn, SMÅLAND
Upprättad den 19 juni 1935 av Claes Claesson.

Skala 1:500
0 5 10 15 20 25 Meter

Beskrivning

- 1 Röse, fyrsidigt. Intill 0,60 m. högt. Täckt av sekundärt pålagd sten, förmodligen från omgivande åkrar. Endast Vsidan delvis tydlig, bestående av 3x3-3x4 dm. stora stenar. N hörnstenen c:a 12x15 dm. och 4 dm. hög, liggande. S hörnstenen 5x9 dm. och 2,5 dm. hög, liggande. Kantkedja av 4x5-6x10 dm. stora stenar. Hela stensamlingen kallas Kyrkråset. Möjligen ligger ytterligare ett fyrsidigt röse Ö om nr 1 under den pålagda stenen. Beväxt med 6 lövträd.
- 2 Anhopning av sten under markytan.
- 3 Röse, fyrsidigt. Intill 0,40 m. högt. Kantkedjan svagt synlig i markytan och består av 3x4-5x6 dm. stora stenar. De kvarliggande hörnstenarna 4x5-5x8 dm. stora. Inre fyllningen av sten, helt grästorvtäckt. Några stenar synliga, c:a 3x3 dm. stora. Beväxt med 1 björk.
- 4 Röse, fyrsidigt? Oregelbunden anhopning av 2x2-5x6 dm. stora stenar. I mitten 0,20 m. djup grop, i vars kant ligger en sten av triangulär form 8x11 dm. och 4 dm. hög. Beväxt med 1 ek. Anhopningen möjligen av odling förstört fyrsidigt röse.
- 5 Stensättning. 4 st. i markytan liggande, 4x5-5x8 dm. stora stenar bildande i rest tillstånd en regelbunden kvadrat. Någon inre fyllning kan ej iakttagas.
- 6 Stensättning? Intill varandra liggande 4x4-5x7 dm. stora stenar, bildande en i det närmaste rektangulär ram. I S ändan anhopning av 1x1-4 dm. stora stenar. I N delen synes ej någon fyllning. Beväxt med 1 ek.
- 7 Anhopning av sprängd eller kilad sten.
- 8 Röse eller stensättning. Intill 0,20-0,30 m. högt. Bestående av (förmodligen) ett lager av 1x1-2x3 dm. stora stenar, lagda på berg-klacken. Helt grästorvtäckt. Utsträckningen svår att fastställa. Formen otydlig. Möjligen två intill varandra liggande rundö rosen eller rest av spolierat fyrsidigt röse av 1x1-3x3 dm. stora stenar. Kanterna otydliga. I Ö en grop, intill 0,30 m. djup. Beväxt med 3 ekar.
- 9 " ? Otydlig anhopning av sten under markytan.
- 10 " eller stensättning. Lika som nr 8.
- 11 " fyrsidigt. I Ö intill 0,40 m. högt, i V intill 0,70 m. högt. Kantkedja av 3x3-4x4 dm. stora stenar. Hörnstenarna 6x7-7x8 dm. stora, intill 0,40 m. höga över markytan. Inre fyllning av 1x2-3x4 dm. stora stenar. Helt grästorvtäckt. Ligger direkt på berget. På mitten rishög.
- 12 " fyrsidigt. Intill 0,40 m. högt, (i V skenbart högre på grund av sluttningen). Kantkedja och hörnstenar otydligt skönjbara i markytan. Inre fyllning av 1x2-3x4 dm. stora stenar. Helt grästorvtäckt. Innerytan delvis obetydligt uppriven.
- 13 Röse, fyrsidigt. Intill 0,40 m. högt, (i V skenbart högre på grund av sluttningen). Kantkedja och hörnstenar otydligt skönjbara i markytan. Inre fyllning av 1x2-3x4 dm. stora stenar. Helt grästorvtäckt. Innerytan delvis obetydligt uppriven.
- 14-15 Stensättningar? På och i markytan liggande, 6x6-8x10 dm. stora stenar, intill 0,40 m. höga. I rest tillstånd skulle nr 14 bilda en regelbunden kvadrat och nr 15 eventuellt en ring av möjligen 7 stenar. Någon inre fyllning kan ej iakttagas.
- 16 Röse, runt. Intill (i V) 0,5 m. högt, av 2x2-4x4 dm. stora stenar. Formen oregelbunden genom överkan. I mitten en grop, intill 0,40 m. djup med materialet utkastat åt NV. Beväxt med 1 rönn.
- 17 " runt. Intill 0,50 m. högt, av 2x2-8x10 dm. stora stenar. Formen oregelbunden genom överkan. I mitten en grop, intill 0,50 m. djup, vid vars kanter de större stenarna ligger. Röset starkt ramponerat. Beväxt med 3 ekar.
- 18 " ? Otydlig anhopning av 2x3-3x4 dm. stora stenar under grästorv.
- 19 " fyrsidigt. Intill 0,50 m. högt, (i V skenbart högre på grund av sluttningen). Kantkedjan endast delvis synlig under grästorven, av 3x4-4x6 dm. stora stenar. NO hörnstenen en liggande triangulär sten av 6 dm. längd och 3 dm. bredd vid basen. De övriga 5x6-7x11 dm. stora, liggande. V kanten något utgliden i sluttningen. Inre fyllning av 2x2-4x4 dm. stora stenar. På mitten en grop, intill 0,30 m. djup, med materialet utkastat åt sidorna. Beväxt med 1 ek och helt grästorvtäckt.
- 20 " fyrsidigt. Helt grästorvtäckt och delvis ramponerat. Formen svår att fastställa. Intill 0,40 m. högt. Ö kantkedjan skönjbar av 3x4-4x5 dm. stora stenar. SO hörnstenen 7x8 dm. och 5 dm. hög. NO hörnstenen 7x11 dm. och 4 dm. hög. Omedelbart Ö därom block 4x11 dm. och 4 dm. högt. SV hörnstenen 6x10 dm. och 4 dm. hög. Innanför NV hörnet ett liggande block, 7x12 dm. Inre fyllning av 2x2-3x3 dm. stora stenar. Beväxt med 1 al.
- 21 " fyrsidigt. Intill 0,5 m. högt. Ö sidorna otydliga. Kantkedja av 3x3-4x5 dm. stora stenar. Av de två synliga (eller återstående) hörnstenarna är den NV 8x8 dm. och 6 dm. hög, den SO 14x7 dm. och 4 dm. hög. Inre fyllning av 1x2-4x5 dm. stora stenar. Röset helt grästorvtäckt. Beväxt med 1 ek. På mitten ledningsstolpe med två stöd.
- 22 Anhopning av 1x1-3x3 dm. stora stenar, täckta av grästorv. Formen omöjlig att exakt fastställa. Ligger ytterst på kanten av sluttning mot S.
- 23 Anhopning av 1x2-4x6 dm. stor sten, möjligen utkastad från röset nr 19.

Kop. B.

Anläggningar

I tabellen redovisas de anläggningar som påträffades vid förundersökningen (JLM DNR 217/05). Anläggningarna är dokumenterade och bedömda utifrån hur de framträdde i ytplanet efter schaktning. Inmätningarna har gjorts utifrån Jönköpings lokala koordinatsystem: RT R06 5 gon V 63:0.

Anl nr	Anl typ	x-koordinat	y-koordinat	Area (m ²)
307	Stolphål	72550.812	50366.536	0.1135
313	Stolphål	72550.385	50365.170	0.3649
320	Stolphål	72544.320	50365.047	0.4691
328	Stolphål	72542.798	50363.542	0.1080
403	Dike	72510.085	50355.265	2.5229
440	Stolphål	72609.195	50268.130	0.0904
449	Stolphål	72609.395	50268.970	0.0502
456	Stolphål	72607.390	50266.885	0.1032
464	Stolphål, stenskott	72607.425	50266.055	0.0535
529	Dike	72586.970	50258.505	3.3768
559	Stolphål	72579.320	50256.100	0.0198
565	Stolphål, stenskott	72579.335	50254.400	0.1098
709	Dike	72553.285	50245.185	0.6419
720	Stolphål	72546.490	50242.995	0.0628
730	Stolphål	72546.345	50243.270	0.0764
739	Nedgrävning	72543.090	50240.725	0.1547
804	Stolphål, stenskott	72524.315	50233.605	0.1904
812	Stolphål, stenskott	72524.015	50234.680	0.0458
819	Stolphål, stenskott	72523.285	50233.105	0.0481
827	Stolphål, stenskott	72523.180	50234.950	0.1206
836	Stolphål	72512.750	50252.465	0.1514
844	Stolphål	72511.610	50253.060	0.0642
851	Stolphål	72510.840	50253.425	0.1283
860	Stolphål, stenskott	72509.885	50253.530	0.0325
868	Stolphål	72514.660	50253.090	0.0551
910	Stolphål, stenskott	72527.583	50258.518	0.0829
917	Stolphål, stenskott	72530.832	50258.864	0.1154
961	Nedgrävning	72535.874	50262.527	0.2739
977	Nedgrävning	72544.334	50265.979	0.8029
989	Stolphål	72546.451	50264.639	0.0650
1024	Stolphål, stenskott	72549.540	50267.118	0.0778
1032	Stolphål, stenskott	72549.309	50267.844	0.0853
1040	Stolphål	72550.730	50267.955	0.0682
1047	Stolphål	72550.355	50268.600	0.0373
1054	Stolphål, stenskott	72551.495	50266.805	0.0588

Anl nr	Anl typ	x-koordinat	y-koordinat	Area (m ²)
1063	Stolphål, stenskott	72552.417	50267.126	0.0537
1070	Stolphål, stenskott	72551.655	50268.991	0.0565
1078	Stolphål, stenskott	72551.776	50265.768	0.0466
1093	Dike	72552.353	50264.747	0.3969
1103	Dike	72553.005	50262.920	0.7047
1110	Stolphål, stenskott	72553.280	50262.600	0.0689
1117	Nedgrävning	72552.713	50264.313	0.0447
1142	Nedgrävning	72554.470	50258.880	0.4196
1157	Stolphål	72560.360	50247.765	0.0271
1168	Dike	72547.400	50231.795	0.6111
1184	Dike	72545.885	50235.837	0.6457
1212	Stolphål	72543.215	50238.670	0.1074
1233	Härd	72591.430	50257.080	0.3951
1240	Stenansamling	72590.890	50260.500	11.9110
1260	Mörkfärgning	72589.645	50258.845	47.1228
1286	Dike	72554.630	50269.125	2.9195
1297	Stolphål	72554.014	50268.219	0.0442
1303	Stolphål, stenskott	72552.585	50269.883	0.0997
1320	Stolphål, stenskott	72558.260	50269.832	0.1004
1327	Stolphål, stenskott	72556.711	50271.256	0.0707
1335	Stolphål, stenskott	72559.849	50270.526	0.0663
1345	Stolphål	72559.644	50271.352	0.0632
1352	Stolphål, stenskott	72560.224	50271.310	0.0788
1361	Stolphål, stenskott	72559.069	50272.265	0.0707
1369	Stolphål	72557.481	50271.481	0.1232
1377	Stolphål, stenskott	72556.360	50268.315	0.0747
1385	Dike	72558.015	50270.752	2.3285
1423	Stolphål, stenskott	72560.574	50272.395	0.0717
1440	Härd	72570.110	50274.960	0.3931
1451	Härd	72568.640	50276.065	0.8831
1462	Härd	72568.670	50277.270	0.8491
1523	Härd	72574.290	50279.950	0.1727
1529	Härd	72579.430	50280.790	0.3296
1549	Stolphål, stenskott	72580.745	50281.370	0.0573
1557	Härd	72583.205	50282.865	1.0759
1572	Härd	72584.575	50282.630	1.5074
1586	Sotfläck	72586.530	50285.300	0.2638
1605	Stolphål	72589.070	50283.675	0.0328
1612	Härd	72589.280	50286.490	0.3804
1619	Härd	72590.765	50285.095	1.0975
1630	Härd	72593.470	50286.835	0.3246
1655	Stolphål	72510.485	50252.590	0.0560
1672	Nedgrävning	72511.055	50255.515	0.2472
1683	Sotfläck	72512.565	50255.955	0.1776

Anl nr	Anl typ	x-koordinat	y-koordinat	Area (m²)
1693	Dike	72510.545	50257.510	1.9120
1707	Stolphål	72510.970	50259.450	0.0582
1713	Härd	72508.225	50262.795	1.2685
1737	Härd	72506.335	50269.675	0.9030
1753	Nedgrävning	72505.495	50270.805	0.2724
1802	Härd	72508.250	50288.220	0.2355
1814	Härd	72516.570	50289.615	1.8161
1822	Härd	72518.245	50289.935	0.8373
1831	Härd	72583.220	50304.440	1.7148
1849	Härd	72581.590	50303.450	0.4227
1858	Härd	72579.545	50303.870	0.5754
1865	Härd	72577.110	50302.670	0.5293
1874	Härd	72576.590	50301.645	0.5301
1883	Härd	72575.180	50300.350	0.6548
1893	Härd	72572.885	50299.895	1.0521
1904	Härd	72568.845	50299.810	0.8564
1916	Härd	72569.105	50298.545	0.2540
1925	Stolphål	72567.040	50298.155	0.0502
1932	Stolphål	72567.060	50298.785	0.1633
1941	Stolphål, stenskott	72566.720	50299.750	0.0714
1948	Stolphål	72565.695	50299.965	0.1341
1957	Härd	72563.275	50298.360	1.1885
1971	Nedgrävning	72563.305	50296.885	0.1661
1978	Stolphål	72561.640	50297.480	0.0161
1983	Nedgrävning	72561.550	50299.675	0.1124
1990	Stolphål, stenskott	72555.650	50297.090	0.1543
1999	Kulturlager	72550.565	50294.880	3.6628
2022	Kulturlager	72547.370	50296.080	2.2657
2054	Härd	72548.440	50294.365	0.2159
2063	Härd	72541.810	50292.700	1.6715
2080	Härd	72544.325	50291.730	1.6517
2101	Stolphål, stenskott	72545.435	50281.715	0.2812
2115	Härd	72545.330	50279.985	0.8277
2141	Dike	72544.465	50288.550	1.7689
2155	Sotfläck	72539.050	50294.644	0.3455
2168	Härd	72530.215	50291.650	0.6668
2181	Stolphål	72528.470	50290.900	0.0367
2189	Härd	72527.990	50292.240	0.8728
2204	Härd	72524.765	50291.545	0.4928
2215	Härd	72502.890	50289.430	0.0512
2222	Härd	72499.260	50297.695	0.3096
2303	Härd	72578.545	50349.585	1.1729
2317	Stolphål	72565.910	50345.730	0.0652
2325	Härd	72562.075	50342.255	0.6624

Anl nr	Anl typ	x-koordinat	y-koordinat	Area (m²)
2334	Härd	72560.020	50344.565	0.7579
2343	Härd	72559.195	50342.540	2.4556
2364	Sotfläck	72556.290	50342.480	0.2329
2375	Härd	72555.500	50342.530	0.3748
2385	Stolphål	72555.995	50341.335	0.1325
2394	Härd	72556.460	50340.200	1.0729
2406	Härd	72552.945	50341.660	1.7767
2424	Sotfläck	72552.380	50339.335	0.3758
2435	Härd	72550.810	50338.615	1.6506
2447	Stolphål, stenskott	72549.170	50339.250	0.1383
2456	Stolphål, stenskott	72551.425	50343.700	0.0586
2462	Härd	72551.550	50344.545	0.3630
2474	Härd	72551.520	50345.395	1.1633
2490	Härd	72550.960	50346.830	0.1562
2499	Härd	72544.740	50337.940	2.3944
2519	Härd	72542.730	50338.690	0.5033
2529	Härd	72542.980	50336.390	0.9890
2544	Härd	72540.510	50337.895	0.9935
2598	Härd	72535.900	50336.660	0.7660
2618	Dike	72545.415	50333.790	0.5398
2628	Stolphål	72545.485	50331.700	0.0530
2636	Stolphål, stenskott	72547.220	50328.220	0.0550
2643	Dike	72547.175	50327.325	0.7096
2653	Nedgrävning	72547.765	50324.190	0.1689
2664	Dike	72548.345	50323.000	0.3107
2672	Stolphål, stenskott	72549.645	50317.675	0.0979
2683	Stolphål, stenskott	72551.380	50312.810	0.0418
2716	Härd	72534.085	50340.090	0.4217
2729	Härd	72532.310	50350.055	0.3537
2742	Stolphål, stenskott	72533.850	50335.190	0.1445
2753	Härd	72532.720	50336.030	0.3428
2765	Stolphål	72531.945	50335.650	0.0395
2803	Nedgrävning	72527.470	50334.285	0.2407
2813	Stolphål	72527.100	50331.400	0.0335
2820	Stolphål	72525.550	50331.420	0.0410
2827	Stolphål	72525.140	50331.010	0.0535
2878	Härd	72521.870	50329.410	1.0073
2890	Härd	72520.625	50328.990	0.9261
2901	Härd	72518.970	50328.505	0.3955
2913	Härd	72517.740	50330.830	0.5947
2945	Stolphål	72512.610	50328.765	0.0513
2953	Stolphål, stenskott	72512.600	50328.085	0.0646
2962	Härd	72511.240	50325.990	0.3491
2971	Härd	72508.795	50325.675	0.3130

Anl nr	Anl typ	x-koordinat	y-koordinat	Area (m²)
2981	Sotfläck	72507.360	50327.235	0.3194
2995	Skärvstensflak	72506.750	50325.740	2.0790
3009	Sotfläck	72507.430	50323.890	0.4095
3022	Dike	72507.610	50320.725	0.9320
3029	Sotfläck	72507.930	50318.030	0.7587
3040	Nedgrävning	72508.245	50314.490	0.3435
3083	Härd	72508.660	50310.510	0.3310
3093	Härd	72509.190	50308.465	0.4938
3114	Stolphål	72509.830	50305.690	0.1508
3122	Härd	72510.385	50306.605	0.2073
3138	Nedgrävning	72505.110	50325.340	0.1141
3146	Nedgrävning	72504.005	50325.570	0.3901
3156	Nedgrävning	72504.425	50327.265	0.1916
3171	Nedgrävning	72500.740	50323.765	0.2899
3181	Stolphål	72497.440	50322.565	0.0385
3188	Stolphål, stenskott	72496.300	50322.645	0.0463
3195	Stolphål, stenskott	72495.805	50322.335	0.1131
3205	Stolphål, stenskott	72495.795	50323.715	0.1369
3214	Stolphål, stenskott	72496.320	50324.365	0.1534
3225	Stolphål	72496.865	50324.435	0.0590
3232	Pinnhål	72497.665	50325.110	0.0112
3237	Ränna	72495.960	50325.895	0.7524
3253	Nedgrävning	72495.795	50327.455	0.8809
3280	Stolphål	72497.170	50350.905	0.0881
3317	Dike	72505.535	50353.965	1.2157
3348	Dike	72514.215	50360.050	2.4953
3376	Sotfläck	72522.565	50359.325	0.2578
3388	Stolphål	72533.675	50361.390	0.0684
3406	Dike	72522.935	50372.580	14.1481
3434	Stolphål	72533.610	50373.985	0.0421
3441	Stolphål	72534.145	50374.020	0.0372
3448	Stolphål	72549.830	50315.195	0.0474
3455	Sotfläck	72589.400	50284.155	0.5518
3506	Stolphål, stenskott	72639.540	50232.140	0.1755
3516	Stolphål, stenskott	72638.720	50237.290	0.0276
3568	Nedgrävning	72634.763	50316.729	0.5608
3599	Stolphål	72636.850	50307.890	0.0423
3606	Stolphål	72638.820	50301.915	0.1056
3614	Stolphål, stenskott	72640.165	50297.245	0.0584
3622	Härd	72639.660	50295.265	1.9878
3640	Stolphål, stenskott	72640.725	50295.140	0.0818
3649	Härd	72641.070	50293.015	0.3742
3661	Stolphål	72641.845	50288.240	0.0536
3669	Stolphål, stenskott	72644.125	50272.305	0.0523

Anl nr	Anl typ	x-koordinat	y-koordinat	Area (m²)
3677	Stolphål, stenskott	72643.515	50271.950	0.0702
3685	Stolphål	72651.380	50249.380	0.0491
3692	Härd	72654.185	50240.080	1.6610
3714	Dike	72653.520	50239.260	1.1595
3740	Dike	72652.380	50240.055	0.8044
3757	Härd	72659.180	50240.700	0.3351
3791	Dike	72667.565	50258.010	0.8901
3799	Dike	72666.370	50265.365	1.4447
3806	Nedgrävning	72666.690	50265.340	0.0840
3826	Dike	72664.075	50279.015	1.2497
3836	Nedgrävning	72663.555	50278.590	0.0476
3872	Stolphål	72663.775	50288.235	0.0510
3880	Härd	72662.610	50292.190	1.3769
3894	Stolphål, stenskott	72661.565	50293.090	0.0738
3902	Härd	72660.860	50296.370	0.6841
3914	Stolphål, stenskott	72661.295	50298.800	0.0931
3922	Härd	72659.635	50303.335	0.1001
3929	Stolphål, stenskott	72660.290	50306.790	0.0664
3936	Härd	72659.635	50311.530	1.1834
3959	Dike	72659.135	50313.185	3.4891
3987	Dike	72677.930	50316.735	1.3726
3995	Dike	72679.180	50312.590	1.2857
4002	Stolphål, stenskott	72679.520	50311.435	0.0364
4008	Stolphål	72678.870	50310.365	0.0449
4014	Stolphål	72680.595	50309.055	0.0294
4019	Sotfläck	72681.095	50303.050	0.3980
4033	Stolphål, stenskott	72685.195	50288.620	0.0384
4039	Dike	72686.150	50288.425	2.1538
4045	Nedgrävning	72688.195	50285.450	0.5390
4051	Stolphål, stenskott	72687.980	50277.800	0.0661
4057	Dike	72688.920	50278.700	1.0734
4065	Dike	72689.685	50276.155	2.2091
4075	Stolphål, stenskott	72690.430	50276.165	0.0635
4082	Stolphål, stenskott	72689.235	50274.705	0.0631
4089	Stolphål, stenskott	72691.580	50274.920	0.0846
4093	Stolphål, stenskott	72690.650	50273.590	0.0405
4099	Stolphål, stenskott	72689.595	50272.445	0.0505
4105	Dike	72691.990	50267.900	0.9736
4112	Stolphål	72693.760	50257.980	0.0898
4119	Stolphål, stenskott	72695.485	50257.615	0.0347
4129	Dike	72700.000	50322.760	2.5062
4136	Stolphål, stenskott	72694.255	50318.735	0.0563
4141	Stolphål	72690.505	50314.780	0.0719
4152	Stolphål	72722.350	50308.680	0.0620

Anl nr	Anl typ	x-koordinat	y-koordinat	Area (m²)
4158	Stolphål, stenskott	72721.105	50309.405	0.1055
4165	Stolphål, stenskott	72719.190	50309.480	0.0478
4173	Stolphål, stenskott	72719.320	50311.195	0.0408
4180	Stolphål, stenskott	72719.680	50312.910	0.0597
4187	Stolphål	72719.100	50313.640	0.0322
4193	Stolphål, stenskott	72718.230	50313.625	0.0477
4200	Stolphål, stenskott	72718.080	50312.940	0.0620
4207	Stolphål	72718.140	50316.260	0.0332
4213	Sotfläck	72717.265	50315.300	0.2608
4223	Sotfläck	72716.760	50316.390	0.5594
4237	Stolphål, stenskott	72713.895	50319.935	0.0881
4244	Stolphål, stenskott	72714.835	50320.895	0.0788
4251	Stolphål	72712.615	50323.015	0.0458
4258	Stolphål	72713.165	50324.140	0.0486
4265	Stolphål, stenskott	72711.560	50326.840	0.0371
4272	Stolphål	72711.170	50326.465	0.0256
4276	Stolphål	72710.685	50325.645	0.0476
4282	Nedgrävning	72710.080	50327.460	0.2736
4290	Stolphål, stenskott	72710.505	50330.320	0.0947
4296	Stolphål, stenskott	72709.890	50331.270	0.0301
4302	Stolphål, stenskott	72707.795	50332.755	0.0348
4309	Härd	72707.210	50332.060	0.6211
4321	Nedgrävning	72717.865	50343.865	0.4195
4336	Stolphål	72717.130	50341.520	0.0177
4342	Stolphål	72719.690	50337.925	0.0389
4349	Stolphål	72720.050	50338.330	0.0768
4358	Stolphål	72725.480	50333.345	0.0133
4364	Stolphål, stenskott	72731.560	50324.595	0.0270
4370	Stolphål, stenskott	72732.865	50322.870	0.0370
4378	Härd	72730.340	50323.485	0.2541
4397	Härd	72738.705	50338.725	0.1512
4406	Härd	72742.170	50332.490	0.4489
4419	Stolphål, stenskott	72727.810	50268.140	0.1018
4424	Stolphål, stenskott	72728.125	50269.245	0.0446
4429	Stolphål	72726.695	50272.600	0.0218
4434	Stolphål, stenskott	72726.335	50273.395	0.2258
4443	Stolphål, stenskott	72727.855	50274.120	0.0924
4452	Stolphål, stenskott	72726.250	50275.085	0.0466
4459	Stolphål, stenskott	72727.720	50275.765	0.0664
4466	Stolphål, stenskott	72727.370	50275.770	0.0827
4473	Stolphål, stenskott	72727.225	50277.775	0.0957
4481	Stolphål, stenskott	72725.290	50277.105	0.0855
4489	Stolphål, stenskott	72725.980	50278.350	0.0172
4513	Stolphål, stenskott	72726.270	50278.479	0.0282

Anl nr	Anl typ	x-koordinat	y-koordinat	Area (m²)
4520	Stolphål, stenskott	72722.076	50290.108	0.1022
4532	Stolphål	72712.171	50265.830	0.0386
4538	Stolphål, stenskott	72713.184	50267.083	0.0756
4546	Stolphål	72711.255	50267.646	0.0398
4552	Dike	72711.540	50269.620	0.9159
4560	Stolphål	72710.226	50276.459	0.0575
4566	Stolphål, stenskott	72708.136	50276.489	0.0963
4572	Stolphål, stenskott	72709.855	50277.743	0.1535
4580	Stolphål, stenskott	72709.802	50279.065	0.0761
4587	Stolphål, stenskott	72708.164	50280.212	0.0726
4600	Stolphål, stenskott	72708.593	50281.203	0.0432
4607	Stolphål, stenskott	72708.378	50282.143	0.0563
4614	Stolphål, stenskott	72707.973	50283.594	0.0342

Osteoarkeologisk analys

Ett fynd av fyra benfragment (F1604) påträffades vid dokumentation och inmätning av en sotfläck (A3455). Sotfläcken har enligt ¹⁴C-daterat träkol tillkommit någon gång under tidsavsnitet 20-230 e Kr, det vill säga under romersk järnålder (BILAGA 6-7).

En analys av fragmenten har gjorts av Fil Dr Anna Kjellström vid Osteoarkeologiska forskningslaboratoriet, Institutionen för arkeologi och antikens kultur, Stockholms universitet, som meddelar följande (Kjellström, brev, daterat 2007-01-02).

Fyndet bestod av fyra hårt brända benfragment med en vikt på 1,1 gram. Eftersom fragmenten var små och saknade specifika karaktärer, kunde ingen artidentifiering göras. Vid en okulär besiktning av spongiösa i mikroskop framkom att benen högst sannolikt härrör från djur. Några ytterligare undersökningar gjordes inte.

(Kjellström 2007)

Fynd nr	Sakord	Antal fragment	Vikt (gram)	Fyndkontext
F1604	Bränt ben	4	1,1	A3455, Sotfläck

Fyndtabell från förundersökningen.

Vedanatomisk analys

Vid förundersökningen har träkol från ett antal anläggningar samlats in. Innan proverna skickades för ^{14}C -analys, gjordes en vedanatomisk analys av Erik Danielsson, VEDLAB. Nedan följer ett utdrag ur analysrapporten (Danielsson 2006).

De analyserade proverna innehåller kol av al, asp, björk, hassel, gran och ek. Man får väl förmoda att kolet från sotfläckarna liksom kolet från härdarna är bränslerester. Som bränsle varierar egenskaperna hos de ingående träslag. Ek, björk och al har ett högt bränslevärde och bildar fin glöd. Glöden var förr många gånger viktigare och mer användbar än själva elden. Gran men även asp har en tendens att sprätta och var därför besvärlig att elda inomhus. Murken gran brinner betydligt lugnare och har använts till natteld, då den pyr och håller mygg borta med svag rök. Hassel bildar mestadels tunnare slanor och har lågt energiinnehåll, men som tändved var den kanske bra. Sammansättningen av träslag visar på en variationsrik närmiljö. Även i samband med dateringar skiljer sig träslagens egenskaper åt. Tall och gran kan bli gamla träd, medan al, asp och hassel knappast kommer att förorsaka besvärande egenålder.

(Danielsson 2006)

Analysresultaten ger visserligen en uppfattning om vilka träslag som har använts som brännbart material, men det finns en källkritisk faktor. Eftersom träkolsproverna primärt har insamlats i daterande syfte, har de plockats i mycket små och slutna kontexter. Därför kan inte fragmenten anses utgöra ett representativt urval av brännbara träslag som har varit möjliga att samla in inom undersökningsområdet eller dess närhet.

Uppgifter om maximal ålder, växtmiljö, användning är hämtade ur Danielssons rapport och där refererad litteratur (Danielsson 2006; Holmåsén 1993; Gunnarsson 1988; Mossberg 1992).

Anl nr	Anl typ	Provmängd	Analyserad mängd	Analyserat antal fragment	Träslag	Utplocakt för ^{14}C -analys
A2529	Härd	2,9 gram	0,3 gram	13 bitar	Ek (13 bitar)	Ek
A3455	Sotfläck	5,4 gram	0,9 gram	20 bitar	Al (2 bitar) Björk (18 bitar)	Al
A3692	Härd	16,2 gram	14,7 gram	20 bitar	Gran (20 bitar)	Gran
A3902	Härd	0,5 gram	0,2 gram	6 bitar	Hassel (6 bitar)	Hassel
A4019	Sotfläck	1,1 gram	1,0 gram	10 bitar	Asp (10 bitar)	Asp

I tabellen redovisas resultaten av vedartsanalysen (Danielssons rapport 2006).

Art	Latin	Max ålder	Växtmiljö	Egenskaper och användning	Övrigt
Al Gråal Klibbal	<i>Alnus sp.</i> <i>Alnus incana</i> <i>Alnus glutinosa</i>	120 år	Klibbalen är starkt knuten till vattendrag. Gråalen är mer anpassningsbar.	Motståndskraftigt mot fukt. Brinner lugnt.	Klibbalen invandrade söderifrån ca 5 000 f Kr. Gråalen kom ungefär samtidigt med granen och samma väg som denna.
Asp	<i>Populus tremula</i>	120 år	Inte så kräsen vad gäller jordmån.	Lätt och porös ved. Lätt att klyva. Tålig mot röta. Stängselstolpar, båtar takspån.	För lövtäckt och barkbröd.
Björk Glasbjörk Vårtbjörk	<i>Betula sp.</i> <i>Betula pubescens</i> <i>Betula pendula</i>	300 år	Glasbjörken är knuten till fuktig mark, gärna i närhet till vattendrag. Vårtbjörken är anspråkslös och trivs på torr näringsfattig mark. Båda arterna är ljuskrävande.	Stark och seg ved. Redskap, asklut, träkol.	Glasbjörk bildar även underarten Fjällbjörk. Förutom veden har nävern haft stor betydelse som råmaterial till slöjd.
Ek	<i>Quercus robur</i>	500-1000 år	Växer bäst på lerhaltiga mulljordar, men klarar också mager och stenig mark. Vill ha ljus, skapar själv en ganska luftig miljö med rik undervegetation med tex hassel.	Hård och motståndskraftig mot väta. Båtbygge, stängselstolp, stolpar, plogar, fat.	Ekollonen har använts som grisfoder. Trädet har ofta ansetts som heligt och kopplat till bland annat Tor. Man talar ofta om 1000-års ekar, men de är sällan över 500 år.
Gran	<i>Picea abies</i>	350 år	Trivs på näringsrika jordar. Tål beskuggning bra och konkurrerar därför lätt ut andra arter.	Lätt och lös, men ganska seg ved. Ofta rakvuxen. Ganska motståndskraftig mot röta. Stolpar, golvbrädor, störar, lieskaft och korgar.	Bark till taktäckning. Granbarr till kreatursfoder.
Hassel	<i>Corylus avellana</i>	60 år	Ganska krävande på jordmån. Vill gärna ha ljus, men tål beskuggning till exempel i ekskog.	Bildar lätt långa raka sega spön som använts till korgar och tunnband.	Vanligt träd på lövängar.

I tabellen redovisas uppgifter om generella egenskaper hos de i analysen påträffade trädslagen. Uppgifterna är hämtade ur Danielssons rapport och där refererad litteratur (Danielsson 2006; Holmåsén 1993; Gunnarsson 1988; Mossberg 1992).

¹⁴C-analys

Vid förundersökningen samlades fem kolprover in för ¹⁴C-analys. I syfte att få en rumslig spridning av dateringsresultaten har kolproverna tagits i härdar och sotfläckar som har varit belägna i olika delar inom förundersökningsområdet. De provtagna anläggningarna ger en uppfattning om vilket tidsdjup som det påträffade boplatsoområdet har. De härdar som provtagits är: A2529, A3692 och A3902, medan följande sotfläckar har bidragit med dateringar: A3455 och A4019.

Analysen av kolproverna har utförts vid Beta Analytic Inc. i Florida, USA. Uppgifterna om förbehandling, metod och resultat är hämtade ur Report of Radiocarbon Dating Analyses och redovisas nedan (Darden Hood, Report date 1/29/2007).

De konventionella dateringarna har sedan kalibrerats med programmet OxCal, version 3.10.

Pretreatment: ACID/ALKALI/ACID

The sample was first gently crushed/dispersed in deionized water. It was then given hot HCl acid washes to eliminate carbonates and alkali washes (NaOH) to remove secondary organic acids. The alkali washes were followed by a final acid rinse to neutralize the solution prior to drying. Chemical concentrations, temperatures, exposure times, and number of repetitions, were applied accordingly with the uniqueness of the sample. Each chemical solution was neutralized prior to application of the next. During these serial rinses, mechanical contaminants such as associated sediments and rootlets were eliminated. This type of pretreatment is considered a full pretreatment.

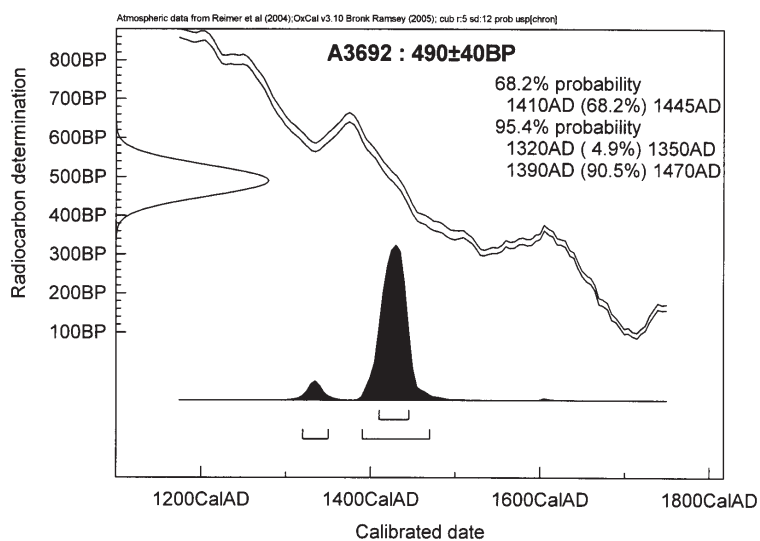
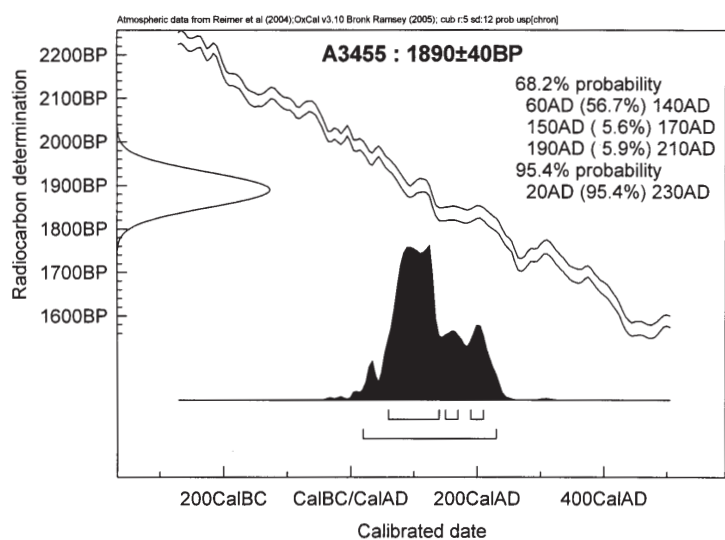
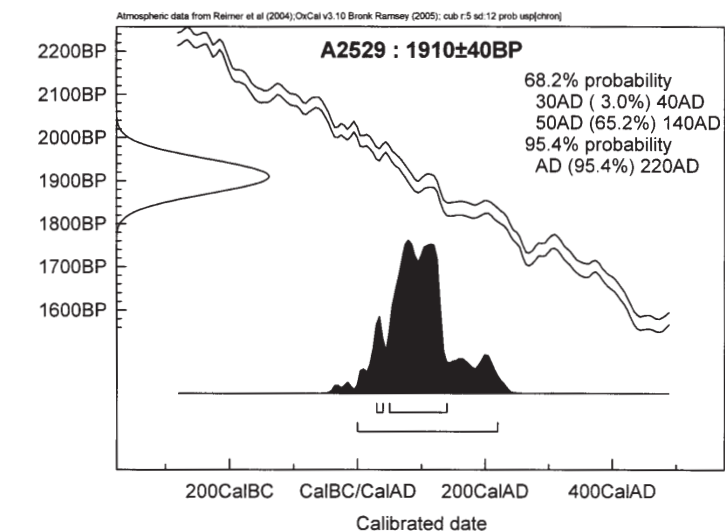
AMS Radiocarbon Dating

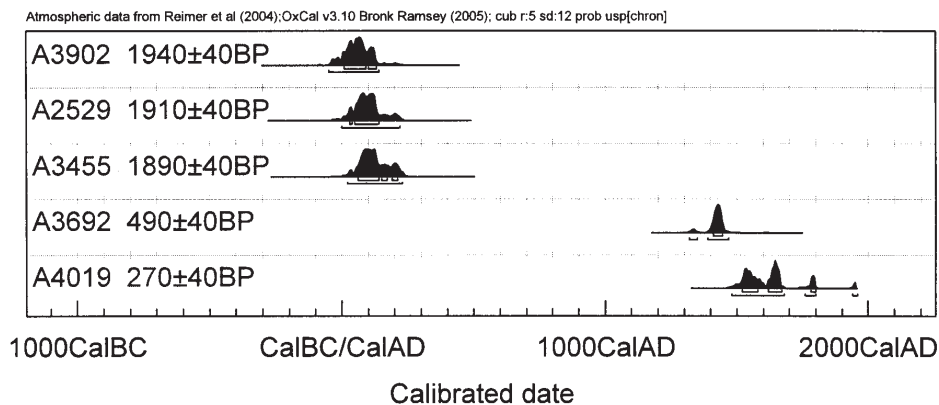
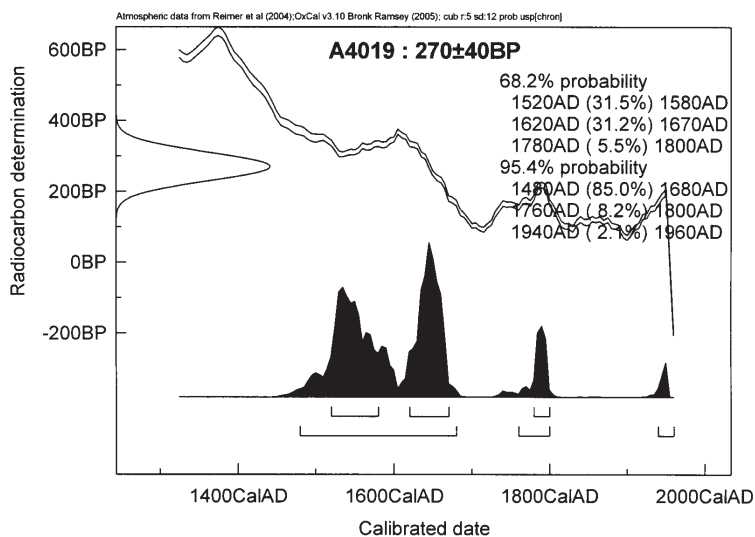
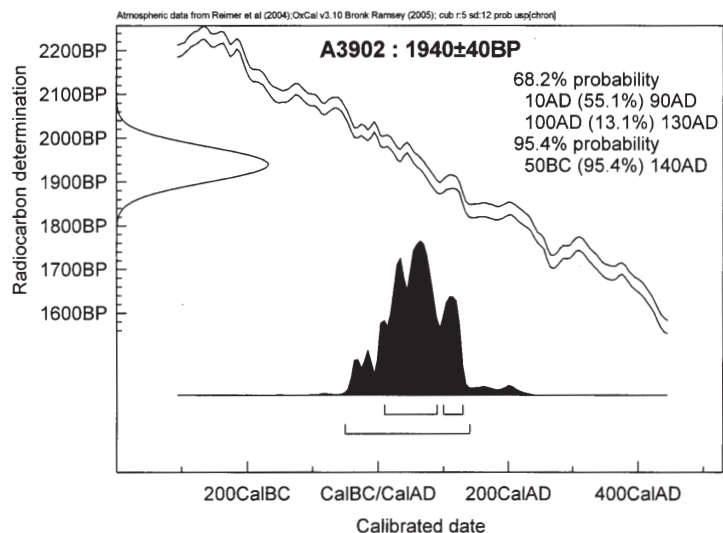
AMS results are derived from reduction of sample carbon to graphite (100% C), along with standards and backgrounds. The graphite is then sent for ¹⁴C-measurement in an accelerator-mass-spectrometer located at one of six collaborating research facilities, who return the results to Beta for verification, isotopic fractionation correction, calendar calibration, and reporting.

Anl nr	Anl typ	Material	¹⁴ C-ålder	Kalibrerad datering 1σ	Kalibrerad datering 2σ	Provnr
A2529	Härd	Träkol	1910±40 BP	30–40 AD 50–140 AD	AD–220 AD	Beta-225065
A3455	Sotfläck	Träkol	1890±40 BP	60–140 AD 150–170 AD 190–210 AD	20–230 AD	Beta-225066
A3692	Härd	Träkol	490±40 BP	1410–1445 AD	1320–1350 AD 1390–1470 AD	Beta-225067
A3902	Härd	Träkol	1940±40 BP	10–90 AD 100–130 AD	50 BC–140 AD	Beta-225068
A4019	Sotfläck	Träkol	270±40 BP	1520–1580 AD 1620–1670 AD 1780–1800 AD	1480–1680 AD 1760–1800 AD 1940–1960 AD	Beta-225069

I tabellen ovan redovisas värden från ¹⁴C-analysen. Följande terminologi används. BP står för Before Present och avser en tidpunkt före 1950 e Kr. Förkortningarna BC och AD anger dateringar före respektive efter Kristi födelse. Kalibrerad datering 1σ motsvarar 68,2 % sannolikhet, medan 2σ står för 95,4 %.

I figurerna återges analysresultat efter acceleratorbestämning för proven. Kalibrerade årtal utmed x-axeln, teknisk ^{14}C -ålder BP utmed y-axeln. Uppgifter finns om kalibreringskurva samt sannolikhetsfördelning för kalibrerad ålder (siffran inom parentes anger delintervallets sannolikhet, om 1σ eller 2σ motsvarar fler än ett intervall). Kalibreringen har gjorts med OxCal, version 3.10.

I figuren återges analysresultat efter acceleratorbestämning för proverna. Kalibrerade årtal utmed x-axeln, teknisk ^{14}C -ålder BP utmed y-axeln. Kalibreringen har gjorts med OxCal, version 3.10.

2006-10-14 Sid 1/1

SAGA

Skandinavisk Arkeologisk Geofysik AB

Geofysiska Mätningar:

Med Magnetometer (Gradiometer) har utförts öster om Ölmstads centrum med anledning av nybyggnation av hus på en plats uppkallad som Kyrkbacken ca 3,5 mil norr om Jönköping. Under perioden 2006-10-10/11 och bearbetades 2006-10-14 av Glenn Envall tillhörande ovan nämnda AB

Antal grider:

antal grider som då mättes upp under denna period är 17, varje grid är 30 x 30 meter. Varav 5 är brutna.

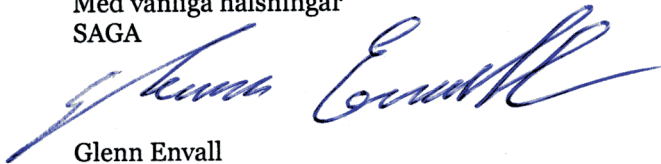
Komplikationer:

Påstötta problem under mätningarna var att det var väldigt kuperad terräng vilket medförde svårigheter för föraren att hålla jämn takt vilket kan ge ett försämrat mätresultat. Även Geologin i sig var svår på denna plats med inslag av mycket berg i dagern eller alldeles under 3 dm matjordslagret.

Resultat:

Tolkning av 2 dimensionella kartmaterialet har i samråd med arkeolog Håkan Hylén företrädande Jönköpings Museum å ena sidan samt Glenn Envall företrädande ovan nämnda AB å andra sidan diskuterats på plats samt att en medskickad karta med overheadpapper där det ifyllts vad de olika anomalierna kan vara. **Detta är att betrakta enbart som ett förslag på vad det kan vara.** Ovan nämnda företag förbinder sig inte vid dessa uttalanden utan ser det enbart som en hjälp åt arkeologen att kunna få uppslag, samt av den erfarenhet med magnetometerkartorna ovanstående företag har och att träffsäkerheten kommer att öka med åren varefter grävningar sker land och rike runt efter våra kartor. Arkeologisk grävning krävs för att fastställa vad det är. All tolkning som publiceras eller offentliggörs står för den aktuella arkeologen eller annan utsedd person av Jönköpings museum. Källan till magnetometerkartan är skyddad enligt svensk upphovsrättslag.

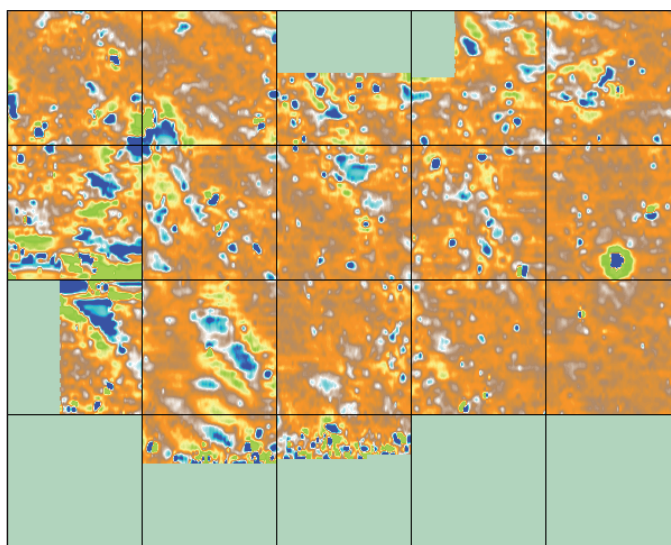
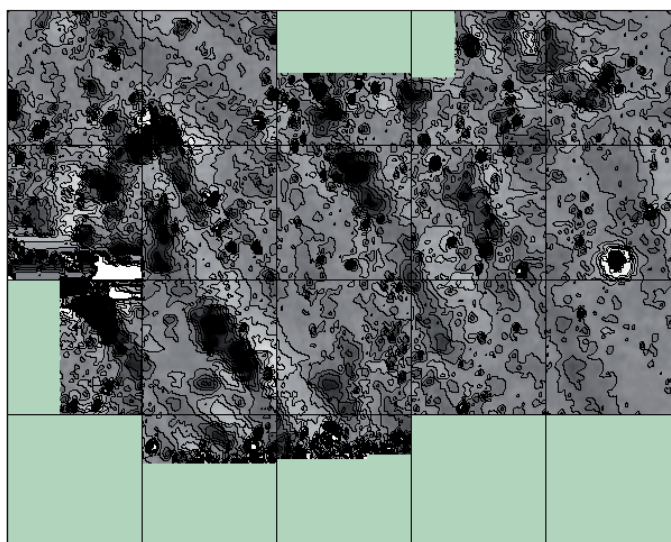
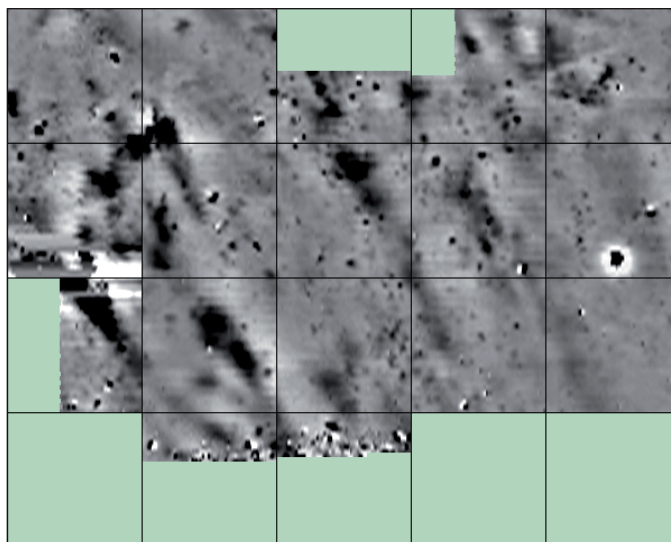
Med vänliga hälsningar
SAGA

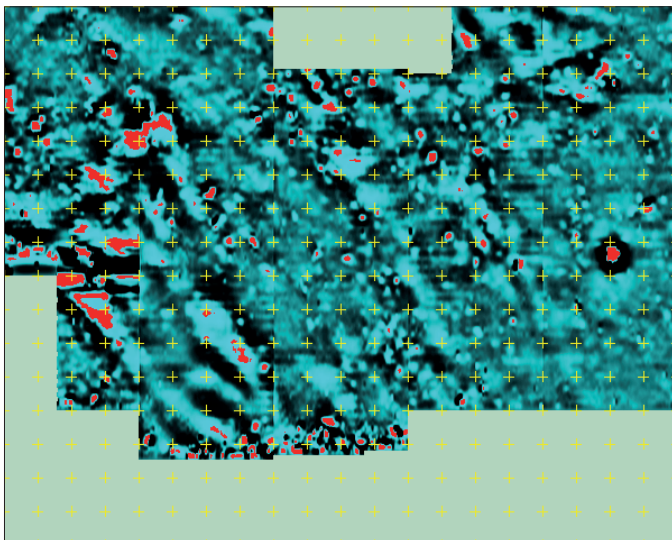
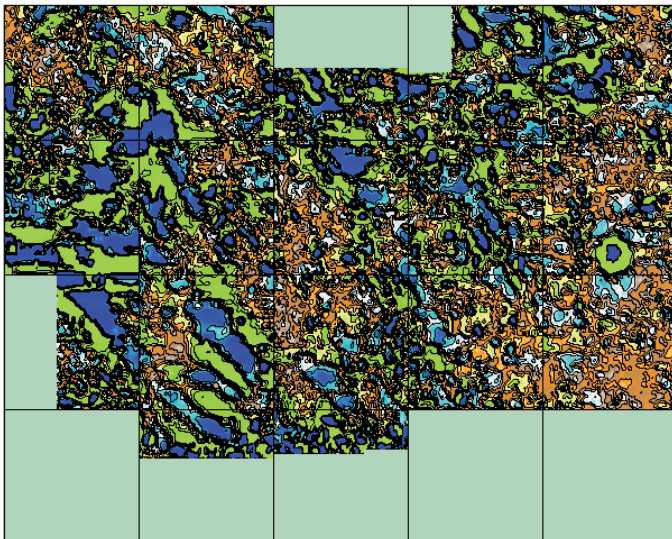
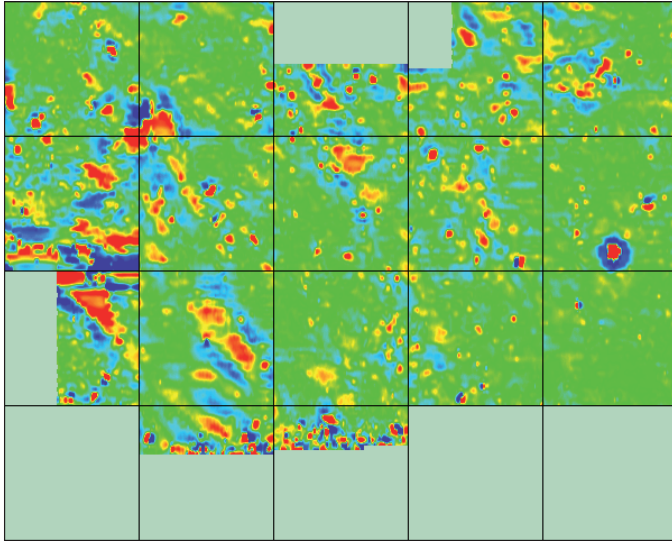

Glenn Envall

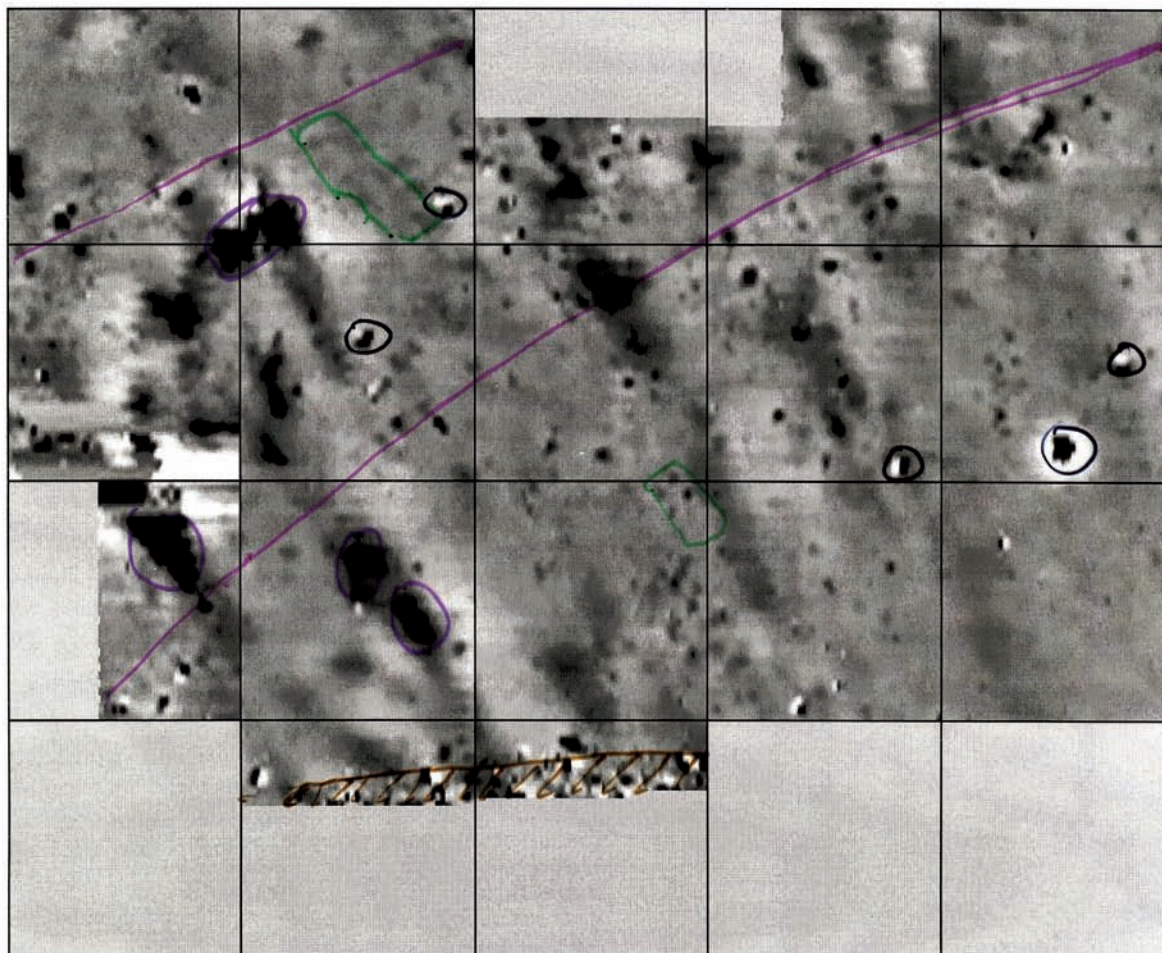
SAGA Provargatan 2 784 66 Borlänge
Tel 0243-21 55 88 Mob 070-633 22 60
E-post Halmstad@geofysik.com

Ett urval av de framtagna magnetometerkartorna redovisas här intill (fig 1, 3, 8, 10, 17 och 20; Envalls numrering). Glenn Envall har i efterhand belyst kartorna digitalt för att öka tydligheten (Envall, avrapportering 2006-10-14).

Composite: C:\Program\ArcheoSurveyor 2\Jönk Ölmstad\comps\Jönk Ölmstad 1.xcp
Date/Time: 2006-10-14 09:46:12

! = ÖVRIG ARKEOLOGI ? DE SVARTA PRICKARNA
PÅ KARTAN ELDSTÄDER ?

! = VÄGAR LINJER ?

! = EV Hus ?

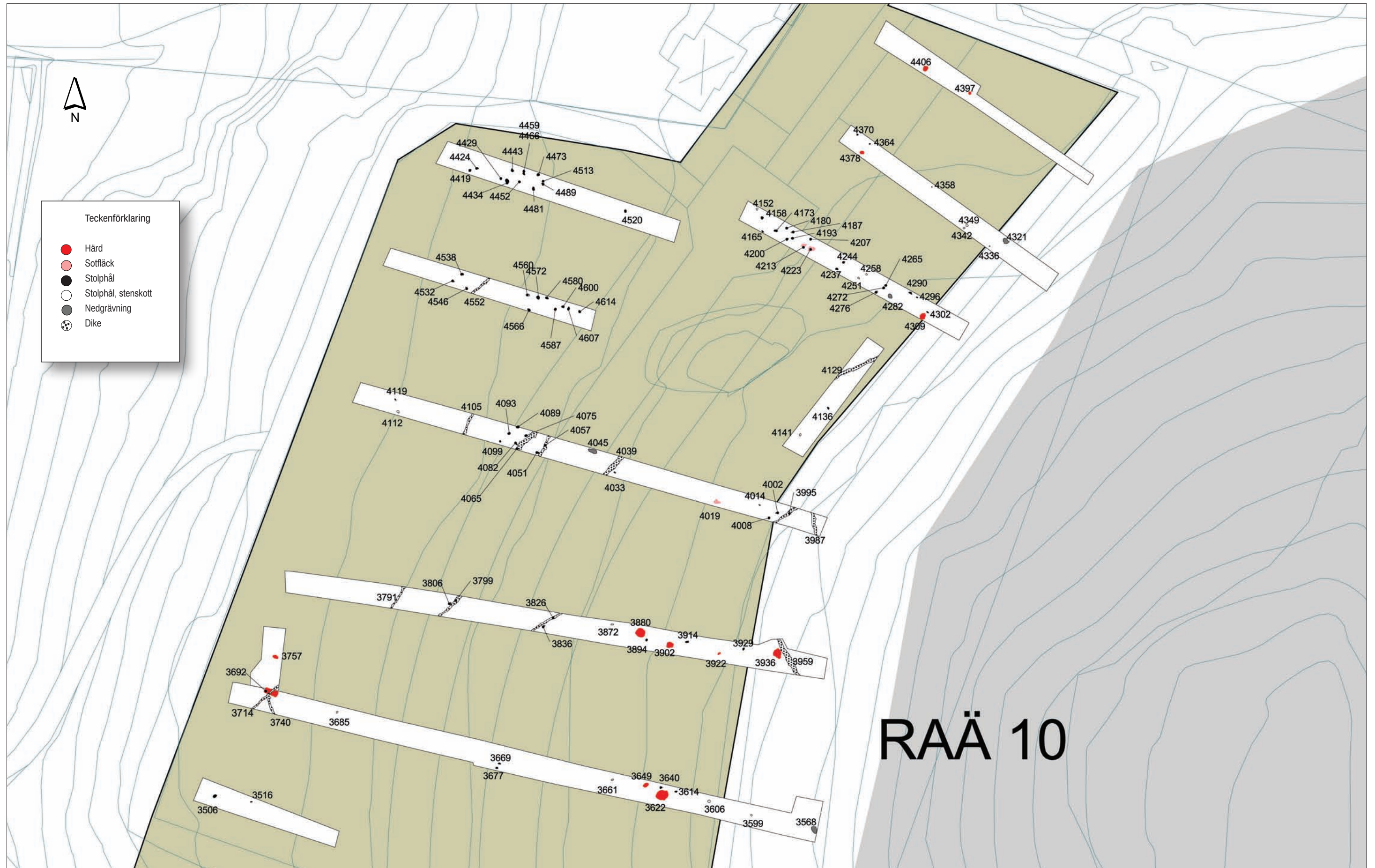
! = BERG I DAGERN ?

! = LANDIFYLLNAD ?

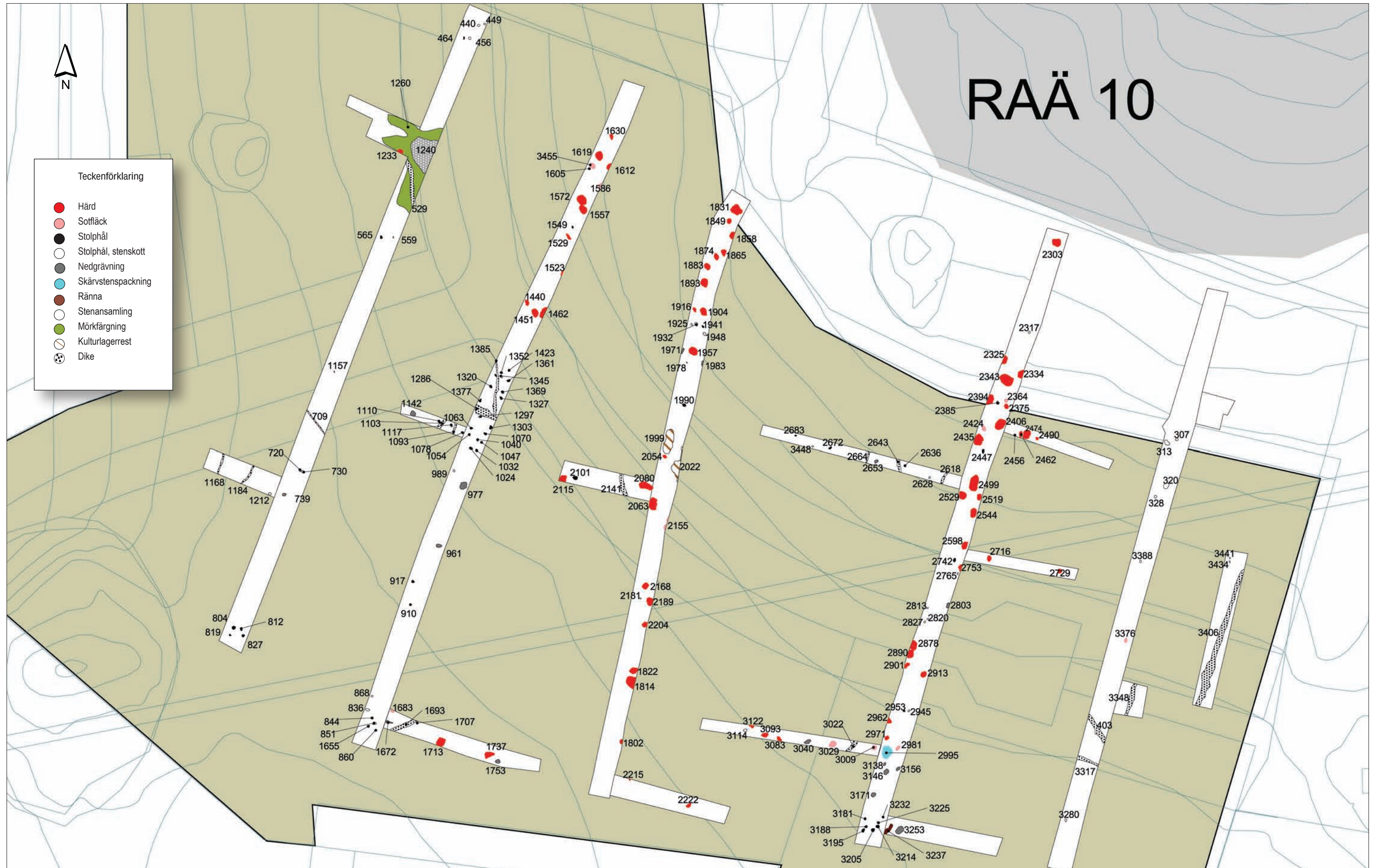
På magnetometerkartan redovisas Envalls tolkning (Envall, avrapportering 2006-10-14).

Översiktlig plan med samtliga påträffade anläggningar och diken. Utsnitt ur primärkartan, Jönköpings kommun. Skala 1:1 500. Området innanför ramarna visas i större skala på nästföljande sidor.

Utsnitt ur primärkartan, Jönköpings kommun. På planen har samtliga anläggningar och diken medtagits, som påträffades inom övre delen av förundersökningsområdet. Skala 1:500.

Utsnitt ur primärkartan, Jönköpings kommun. På planen har samtliga anläggningar och diken medtagits, som påträffades inom nedre delen av förundersökningsområdet. Skala 1:500.

Under hösten 2006 genomförde Jönköpings läns museum en arkeologisk förundersökning av en nyupptäckt fornlämning i Ölmstads socken, belägen i Jönköpings kommun. Fornlämningen som ligger inom fastigheten Ölmstad 2:16 utgörs av omfattande förhistoriska boplatslämningar. De arkeologiska insatserna föranleddes av kommunens planer på exploatering av mark för bostadsändamål inom denna del av fastigheten, som är belägen relativt centralt i Ölmstaddalen.

Vid fältarbetet som genomfördes under oktober 2006 påträffades förhistoriska boplatslämningar, som kan dateras till århundradena kring Kristi födelse. När det gäller samtida boplatser från järnåldern i området har fysiska lämningar saknats fram tills för några år sedan. De arkeologiska undersökningarna resulterade då i att bland annat fem treskeppiga långhus samt ett mindre förrådshus kunde grävas fram och dokumenteras.

Många boplatser kan inte identifieras i historiska källor, utan framträder först vid arkeologiska undersökningar. Resterna utgörs av härdar, stolphål och gropar av olika slag, men även spår efter aktiviteter kan skönjas. De arkeologiska resultaten fyller en kunskapslucka, även om det funnits aningar om var man skulle kunna söka de förhistoriska boplatserna i Ölmstads socken.